

SOCIAL RESEARCHES BOOK-7

TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR 'KİTABI

7

Editors | Editörler
CAHİT KAHRAMAN
SEVDA İNAN

dünbugün
yarın

“**dün**”den öğrendiklerinle
“**bugün**”ü yaşamak
“**yarın**”ları aydınlatır.

Social Researches Book-7

TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR KİTABI-7

© 2026, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 532

Araştırma-İnceleme: 53

e-Kitap ISBN 978-625-8686-45-6

Sertifika No: 52315

Yayın Tarihi: İstanbul, 2026

Yayın Yönetmeni: İrfan Güngörür

Editörler: Cahit Kahraman, Sevda İnan

Bölüm Yazarları: Ayşegül Kuşdemir, Ayşen Sina, Cahit Kahraman, Gülseren Budumlu İldeş, Hasan Kaya, Kübra Çiftçi, Tuğrul Oktay, Ökkeş Nariñ, Volkan Kabayel, Zeynep Genç, Sevda İnan, Sibel Murad, Dilek Ökten Sarı, Şükran Bulut

Mizanpaj-Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni Editörü:
Doç. Dr. Ökkeş NARİÑÇ

Uygulama: DBY Ajans

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI
Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4
Cağaloğlu, Eminönü - Fatih / İstanbul
www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr
Tel.: +90 212 526 98 06

*Kitap içerisindeki yazıların tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.
All responsibilities of the texts in the book belong to the authors.*

SOCIAL RESEARCHES BOOK-7

TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR ' KİTABI

7

Editors | Editörler

Doç. Dr. **CAHİT KAHRAMAN**

Dr. Öğr. Üyesi **SEVDA İNAN**

İçindekiler

Editörlerden	7-8

Kırıkhan (Hatay) Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar	9-29

Contributions to the 'Dictionary of Colloquial Expressions from Kirikhan (Hatay)'

Ayşegül KUŞDEMİR

Augustus'un Meşruiyet Söyleminde Illyricum.....	31-68

Illyricum in Augustus's Discourse of Legitimacy

Ayşen SİNA

Savaş Sonrası Japonya'da Toplumsal Dönüşüm: <i>Otoko Wa Tsurai Yo</i> Filmleri ve Tora-San Figürü Üzerinden Bir İnceleme...	69-81

Social Transformation in Postwar Japan: A Study of the Otoko wa Tsurai yo Film Series and the Figure of Tora-san

Cahit KAHRAMAN

Arte Povera (Yoksul Sanat) ve Gündelik Hayattan Yansımalar..	83-102

Gülseren BUDUMLU İLDEŞ

Bosnalı Sâbit'in Tuğraiye Kasidesi.....	103-123

The Tughraiyya Qasida of Bosnian Sabit

Hasan KAYA

Conceptual Design and Stability–Endurance Analysis of a Solar Powered UAV	125-141

Güneş Enerjili Bir İnsansız Hava Aracının Kavramsal Tasarımı ve Stabilité-Havada Kalış Süresi Analizi

Kübra ÇİFTÇİ - Tuğrul OKTAY

Bosna-Hersek'in Osmanlı Himayesine Giriş (1463) 143-158

Bosnia and Herzegovina's Entry into Ottoman Protectorate (1463)

Ökkeş NARİNÇ - Volkan KABAYEL

Franz Ferdinand ve Eşinin Saraybosna'da Suikaste Uğraması
(28 Haziran 1914) 159-178

Franz Ferdinand and His Wife Were Assassinated In Sarajevo

(June 28, 1914)

Ökkeş NARİNÇ - Zeynep GENÇ

Tek Sağlık Perspektifinden İnsan ve Köpek Osteosarkomunun
Karşılaştırmalı Patolojik Değerlendirilmesi 179-196

Comparative Pathological Evaluation of Human and Canine

Osteosarcoma From a One Health Perspective

Sevda İNAN

Hüseyin Hüsâmeddin Yasar'ın et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-
Lugati't-Türkiyye Tercümesi 197-218

Translation of Huseyin Husâmeddin Yasar's et-Tuhfetu'z-Zekiyye

fi'l-Lugati't-Türkiyye

Sibel MURAD

“Yıldızlar Bize Ne Söyler?” -Tarihî Metinlerden Örneklerle
Astrolojik Bilgiler- 219-242

“What Do the Stars Tell Us?” -Astrological Information with

Examples From Historical Texts-

Sibel MURAD - Dilek ÖKTEN SARI

Saraybosna'da Sanat ve Kültürel Bellek 243-260

Art and Cultural Memory in Sarajevo

Şükran BULUT

Editörlerden

UTAK Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Bilim Derneği tarafından organize edilen ve farklı disiplinlerden araştırmacıların ortak bir amaç için bir araya geldiği, bilimin disiplinlerarası yapısını en iyi yansıtan yurt içi ve yurt dışında kongreler düzenleyen bir oluşumdur. Farklı disiplinlerin yer aldığı kongreler (Sosyal Bilimler, Eğitim Bilimleri, Turizm ve Gastronomi, Güzel Sanatlar ve Mühendislik Bilimleri) yüzlerce bilim insanının ve genç araştırmacının katıldığı bilim şöenleri olmuştur. Çok sayıda bilimsel araştırmaların sunulduğu kongrelerde alanında uzman araştırmacıların bir araya geldiği çalışmalar ortaya çıkmıştır.

Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Bilim Derneği'nin bünyesinde gerçekleşen bu kongrelere pek çok üniversite ve kurum paydaş olarak katılmakta başta akademik çevre olmak üzere toplumun bütün tabakalarında karşılık bulacak başarılı çalışmalara imza atılmaktadır. Her organizasyonda Türkiye ve dışından daha çok bilim insanının iştirak ettiği kongrelerin bildirileri özet bildiriler olarak yayımlanmaktadır.

UTAK ilk kongresini 28-30 Mayıs 2021 tarihleri arasında Uluslararası Ankara Kongresi olarak çevrim içi, 4-6 Mart 2022 tarihlerinde Erzurum'da yüzyüze olarak, üçüncü kongresini 23-25 Aralık

2022 tarihlerinde çevrimiçi olarak, dördüncüsünü 17-19 Kasım 2023 tarihlerinde Ankara’da yüzyüze-çevrimiçi olarak, beşincisini 27-30 Kasım 2024 tarihlerinde Karadağ’da yüzyüze olarak ve altıncısını 4-8 Şubat 2025 tarihlerinde yüz yüze olarak Bulgaristan’da, yedincisini 15-18 Mayıs 2025 tarihleri arasında İzmir-Çeşme’de, Sekizincisini 01-07 Aralık 2025 tarihleri arasında Fransa’da, Dokuzuncusunu 6-9 Mayıs 2026 tarihleri arasında Bosna-Hersek’in başkenti Saraybosna’da gerçekleştirmiştir.

Toplumsal Araştırmalar Kitabı-7 başlıklı bu eser de, UTAK bünyesinde akademi dünyasına sunulan yedinci yayındır. Toplumsal Araştırmalar Kitabı-7’nin içerisinde; UTAK’ın düzenlediği kongrelerden 6-9 Mayıs 2026 tarihleri arasında gerçekleştirilen 9.UTAK-Saraybosna kongresinde özet olarak sunulan bazı özgün çalışmaların gözden geçirilerek genişletilmiş çalışmaları ve aynı kongreye katılan araştırmacıların kongrede sundukları bildiriden bağımsız olarak hazırladıkları ve toplumsal araştırmalar kapsamındaki çalışmalar yer almaktadır. Kitapta; tarih, edebiyat, sağlık, sanat ve mühendislik alanlarından 12 özgün çalışma başlığı yer almaktadır. On dört yazarın çalışmalarının yer aldığı Toplumsal Araştırmalar Kitabı-7’nin bilim dünyasına faydalı olmasını temenni ediyoruz.

KIRIKHAN (HATAY) AĞZINDAN DERLEME SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

Ayşegül KUŞDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
aysegul.kusdemir@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7753-2086.

ÖZET

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki sözcüklerin yer aldığı Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış bir sözlüktür. Bu sözlük söz varlığı açısından çok zengin olmakla beraber, ağızlarımızda halen bu sözlüğe girmemiş söz varlığı bulunmaktadır. Bugün sözlüğe girmemiş olanlarının tespitine dayanan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalarla birlikte sözlüğe katkılar sağlanmaktadır. Kırıkhan (Hatay) ağzından Derleme Sözlüğü’ne katkılar çalışması ile bir nebze de olsa sözlüğe ve alana katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu çalışmadaki sözler Kırıkhan (Hatay)’da yaşayan kişilerden derleme yoluyla tespit edilmiştir. Görüşme yapılan kişiler uzun yıllar Kırıkhan’da ikamet etmiş kişilerden oluşmaktadır. Çalışmada Hatay/Kırıkhan ağzından derlenmiş; ancak Derleme Sözlüğü’nde yer almayan ve Kırıkhan (Hatay) ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü’nde farklı anlamda yer alan sözler incelenmiştir. Tespit edilen sözler; adlar, sıfatlar, ünlemler, atasözleri, deyimler, beddualar, dualar, ikilemeler başlıkları altında sınıflandırılmıştır. Bunlardan atasözleri ve deyimlerde müstecen ve küfürlü ifadelerin varlığı göze çarpmaktadır. Anlatılmak istenen durumu ya da olayı tasvir etmek, onu daha somut hale getirmek için bu tarz ifadelerle başvurulmuştur. Çalışmada bu söz varlıklarının ses özelliklerle-

ATIF: Kuşdemir, A. (2026). Kırıkhan (Hatay) Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar. C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 9-29). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

rini göstermek amacıyla bazı transkripsiyon işaretleri de kullanılmıştır. Çalışmanın asıl amacı Derleme Sözlüğü'nün yeni baskılarına az da olsa katkıda bulunmaktır.
ANAHTAR KELİMELER: Hatay, Kırıkhan, Derleme Sözlüğü, Ağız, Sözcük.

CONTRIBUTIONS TO THE 'DICTIONARY OF COLLOQUIAL EXPRESSIONS FROM KIRIKHAN (HATAY)'

ABSTRACT

Dictionary of Colloquial Words in Turkey is a dictionary published by the Turkish Language Association, which includes words from Turkish dialects in Türkiye. Although this dictionary is very rich in terms of vocabulary, there are still words in our dialects that have not been included in this dictionary. Today, there are many studies based on the identification of words that have not entered the dictionary. Contributions are made to the dictionary with these studies. The aim of this study, which is about contributions to the General Dialect Dictionary from the Kırıkhan (Hatay) dialect, is to contribute to the dictionary and the field to some extent. The words in this study were determined through compilation from people living in Kırıkhan (Hatay). The individuals interviewed consisted of people who had resided in Kırıkhan for many years. In this study, words compiled from the Hatay/Kırıkhan dialect, but not included in the General Dialect Dictionary, and words from the Kırıkhan (Hatay) dialect, but included in the General Dialect Dictionary with different meanings, were examined. The words identified are classified under the titles of nouns, adjectives, exclamations, proverbs, idioms, curses, prayers, and reduplications. Among these, the presence of obscene and abusive expressions in proverbs and idioms is noticeable. Such expressions were used to describe the situation or event that was intended to be told and to make it more concrete. In the study, some transcription signs were also used to show the sound characteristics of these vocabulary items. The main purpose of the study is to contribute, even if only a little, to the new editions of the General Dialect Dictionary.

KEY WORDS: Hatay, Kırıkhan, The General Dialect Dictionary, Dialect, Words

Giriş

Kırıkhan ilçesi, Akdeniz Bölgesinde Hatay iline bağlı olarak şehrin doğusunda konumlanır. İlçenin doğusunda Suriye ve Kumlu, batısında Belen, kuzeyinde Hassa, güneyinde Antakya bulunmaktadır. Kırıkhan 36-37 derece kuzey enlemleri ile 36-37 derece doğu boylamları arasında 687.73. km²'lik bir alan üzerinde bulunmaktadır. 2024 yılı nüfus sayımına göre nüfusu 107.103'tür. Amik Gölünün kurutulması ile meydana gelen verimli ova ilçenin bir bölümünü teşkil etmektedir. Amik Ovasını baştanbaşa geçen Karasu ile ilçe merkezinden geçen Delibekirli Çayı belli başlı akarsulardır. Kırıkhan; 1 merkez belediyesi, 17 merkez mahallesi ve 56 mahalle statüsündeki köyden oluşmaktadır. İlçe nüfusunun büyük bir bölümü ilçe merkezinde oturmakta, yaz aylarında sıcak olması itibariyle Alan, Delibekirli, Yılanlı, Gedik, Atık gibi yaylalara çıkmaktadır.

İlçenin iklim koşullarının elverişliliği nedeniyle ekonomik faaliyetlerin büyük bir çoğunluğunu tarım oluşturmaktadır. 1980'li yıllardan önce bölgede daha çok hayvancılıkla geçim temin edilmekte iken Amik gölünün kurutulması sonucu kazanılan verimli araziler, çiftçilerin çeşitli zirai ürünleri yetiştirmesini sağlamıştır¹.

Farklı dil, din ve ırkların kesişme noktasında yer alan Hatay bölgesi, tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin yönetimi altına girmiştir. 1939 yılında anavatana katılmasından sonra bölgeye farklı zamanlarda farklı yerlerden dikkate değer göçler olmuştur. Bunlardan Reyhanlı'ya Çerkezler; Kırıkhan'a Ahıskalılar, Trabzonlular ve Yörükler; Ovakent mahallesine Özbekler, Erzin'e de Yörükler yerleştirilmiştir. Bunun yanı sıra İskenderun'da kurulan demir çelik fabrikasında çalışmak için Türkiye'nin dört bir yanından gelenler; Dörtöyl, Payas ve İskenderun'a yerleşmiştir.² Kırıkhan'da mevcut olan nüfusun bir kısmı “dağlı” diye adlandırılan civar köylülerden oluşur. Bunların dışında Malatya ve

¹ <https://www.kirikhan.bel.tr/kirikhan-tarihine-genel-bakis> (erişim tarihi: 24.04.2025)

² Ahmet Haşimi, “Hatay Kırıkhan'da Yerli Ağız ve Standart Dilin Göçmen Ağızları Etkilemesi Üzerine”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, s.76 (2020):451.

Kahramanmaraş civarından gelen Kürtler, Bayır-Bucak, Girit, Bulgaristan ve Ahıska'dan gelen Türkmenler ile Karadeniz'den göç ettirilen Lazlar şehrin demografik yapısında önemli yer tutar.³

1. Ağız ve Hatay İli Ağızları

Ölçünlü dilden ses, şekil, söz dizimi ve anlam bakımından ayrılıklar gösterebilen ağızlar, bağlı olduğu kültürün ve medeniyetin izlerini taşır. Ancak ağızlar, birçok sebebe bağlı olarak yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Kayıtlara geçmemiş birçok sözcük, atasözü ve deyim konuşurlarının hafızasında yaşamakta ve unutulmaya yüz tutmaktadır.

Türkiye'de ağız çalışmaları ile ilgili yayınları yabancı araştırmacılar başlatmıştır. Ağız çalışmalarıyla ilgili ilk yayını Maksimov yapmıştır. Maksimov'un 1867 yılında St. Petersburg'da yayımladığı Hüdavendigâr ve Karamanlı ağızları üzerine yaptığı çalışma bu alanda ilk yayındır. Anadolu ağızları üzerine 1867-1940 yılları arasında çoğunlukla yabancı araştırmacılar çalışma yaptığı için bu döneme “yabancı araştırmacılar dönemi” denmiştir. I Kúnos, T. Kowalski, J. Deny, M. Räsänen söz konusu araştırmacıların bazılarıdır (Korkmaz 1976: 144). 1940 yılından itibaren de yerli araştırmacılar dönemi başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra dil alanındaki en önemli işlerden biri Türk Dili Tetkik Cemiyetinin 1936'dan sonraki ve bugünkü ismiyle Türk Dil Kurumunun kurulmuş olmasıdır. Kurum ülkenin her yöresinde halk ağzından söz derleme faaliyetlerinde bulunmuştur. Kurumun ilk önemli çalışması, 1933-1935 yılları arasında Anadolu'dan derlenmiş 150 binden fazla sözcüğün yazıya aktarılmasıdır. Bu sözcükler *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*'nde 1939-1949 yılları arasında dört cilt halinde yayımlanmıştır. Bu ilk derleme çalışmasının birtakım eksiklikleri göz önünde bulundurularak 1952 yılında

³ Özlem Güç, “Yaşayanların Dilinden Kırıkhan Şehrini Oluşumu Göç ve İskan, (Yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2024), 79, Ulusal Tez Merkezi (866503).

tekrar derleme faaliyetleri başlatılmıştır. Başlatılan ikinci faaliyetin sonunda, sekiz yılda 450 bin fiş toplanmıştır. Bu iki derlemenin ürünleri bir araya getirilerek 1963- 1982 yılları arasında *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*’nü meydana gelmiştir.⁴ Daha sonra bir takım ilavelerle 2008 yılında Kurum’un Genel Ağ sayfasında *Türkiye Türkçesi Ağzıları Sözlüğü* adıyla hizmete açılmıştır.

Hatay ili ağızları Leyla Karahan’ın hazırlamış olduğu *Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması* adlı eserde Batı Grubu ağızları içerisine dahil edilmiştir. Batı Grubu ağızlarını da 9 alt gruba ayıran Karahan, Hatay ağızını VII. Grup’ta göstermiştir.⁵ Hatay ve ilçelerinin ağızı ile ilgili bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır.⁶ Kırıkhan ilçesi ile ilgili de müstakil ağız çalışmaları bulunmaktadır. Öztürk tarafından hazırlanan Hatay Ağızı adlı çalışmada Kırıkhan idari sınırları içerisinde kalan yöreden 13 köyden derleme yapılmıştır. Bunun dışında, Bestili tarafından hazırlanan Kırıkhan Ağızı, İlter’in hazırladığı Kırıkhan Ağızı ve Folkloru, Okur tarafından hazırlanan Karamankaşı (Kırıkhan) Yörükleri Ağızı, Sivri’nin hazırladığı Hatay Kırıkhan Telbizek

⁴ Ali Akar, “Ağız Sözlükleri Yöntem ve Sorunları II”, *Turkish Studies* 4/8, (2009): 6.

⁵ Leyla Karahan, *Anadolu Ağzılarının Sınıflandırılması* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 171.

⁶ Ahmet Haşimi, “Hassa ağız incelemesi”. (Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001), Ulusal Tez Merkezi (109279). Bülent Nakib, *Antakya Ağız Dilbilgisi Sözlük* (Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayınları, 2004). Serdar Yazıcı, “Dörtüyl ağız”. (Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006), Ulusal Tez Merkezi (189060). Jale Öztürk, *Hatay Ağızı İnceleme-Metin-Sözlük* (Adana Karahan Kitabevi, 2009). Nesrin Sis, *Hatay Belen Ağızı İnceleme-Metin-Sözlük* (Malatya: Serhat Kırtasiye-Matbaacılık, 2010). Kevser Yurtman, “Yayladağı ağız”. (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, 2012), Ulusal Tez Merkezi (320946). Edime, Jale Öztürk, *Antakya merkez ağızı* (İskenderun: Ofset Matbaacılık, 2015) Meltem Gül, *Hatay Arsuz Ağızı İnceleme-Metin-Sözlük* (Kesit Yayınları, 2016). Hüseyin Tutar, “Altınözü ilçesinde yaşayan iki dilli konuşurların ağız özellikleri”, (Yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2021), Ulusal Tez Merkezi (692658). Burak Telli, “Hatay Ağzından Derleme Sözlüğü’ne Katkılar”, *Tarih Okulu Dergisi*, no.38 (2019): 664-693. Ahmet Haşimi, “Hatay Kırıkhan’da yerli ağız ve standart dilin, göçmen ağızları etkilemesi üzerine”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19, no.76 (2020): 1741 1760.

Köyü Ağız Çalışması olmak üzere toplam dört adet mezuniyet tezi hazırlanmıştır.⁷ Bu çalışma ile de alana ve Derleme Sözlüğü'ne katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

2. Amaç ve Yöntem

Derleme Sözlüğü, zengin içeriğiyle Anadolu insanının tarihi ve toplumsal gelişimini, yaşama bakışını, olayları ve durumları algılayışını kısacası kültürünü yansıtan bir eserdir. Söz toplama çalışmaları ne kadar çok ve titizlikle yapılmış olsa da halk ağızlarındaki bütün sözler kayıt altına alınamamıştır. Türkiye'de ağız ve söz varlığı çalışması yapılmamış birçok yer mevcuttur. Ya da çalışması yapılan bölgelerden yeni veriler tespit edilebilmektedir. Kayıt altına alınamayan pek çok söz, konuşurlarının hayattan kopması, köyden kente göç, teknoloji ve kitle iletişim araçlarının yaygınlığı gibi sebeplerden ötürü yok olmaktadır. Bu çalışmada Kırıkhan yöresinde kayda geçmemiş ya da Derleme Sözlüğü'nde farklı anlamda yer alan sözleri tespit ederek Derleme Sözlüğü'ne katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada derlenen sözler, Kırıkhan ilçesinde yaşayan kişilerden tespit edilmiştir. Çalışmanın verileri *Kırıkhan ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü'nde yer almayan* ve *Kırıkhan ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü'ndeki anlamından farklı anlamı tespit edilen sözler* olarak iki başlık altında incelenmiştir. *Kırıkhan ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü'nde yer almayan sözler* başlığı altında ilçeden tespit edilen adlar, sıfatlar, fiiller, ünlemler, atasözleri, deyimler, beddualar, dualar, ikilemeler incelenmiştir. *Kırıkhan ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü'ndeki anlamından farklı anlamı tespit edilen sözler* başlığı altında ise adlar, sıfatlar ve fiiller incelenmiştir. Çalışmada, bu söz varlıklarının fonetik özelliklerini göstermek amacıyla çeşitli transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır. Söylenmek istenmeyen, müstehcen sözlerin ikinci harfi yerine nokta işareti konulmuştur.

⁷ Ahmet Haşimi, "Hatay Ağzında Hâl Eklerinin Farklı Kullanımları Üzerine Bir Değerlendirme" Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, no. 46 (2020):1743.

3. Kırıkhan Ağzında Yer Alıp Derleme Sözlüğü'nde Yer Almayan Sözcükler

3.1 Sözcükler

3.1.1 Adlar

'anney: keçilerin yediği bir dağ meyvesi

artezen: su motoru

'attun: zeytin

avjar: et baharatı

babani: babaanne

bağdenüs: maydanoz

banadıra: domates

buziye: beyaz patiskadan yapılmış, yazın giyilen ince, beyaz meşlah.

calla çulla: gereksiz şey

cin s.ki: yaramaz çocuk

çillik: burun

düfçüllük: her söze atılma

edem: ağabey

ekcecelik: işgüzarlık

endibağ: hindiba

endirin: naftalin

eşkilimelek: efelek, labada

fağ: kapan

fasile: fasulye

felfese: ateşböceği

filefile: biber

gannini: bardak

gantremiz: cam kavanoz

ğavur pancarı: dağ pancarı

ğaypacak: kaydırak

ğorruğ: olgunlaşmamış üzüm

ğafit: çocuk bezi

ğafkere: mutfak kapısı

ğambelis: murt, yaban mersini

hellangaç: salıncak

ğınlik: çalılık

ğıtiyar: ihtiyaç

inekçilik: inek alıp satma işi

ğahke: simit

kas'a: toprak leğen

kemmun: kimyon

kenerli: fırın tepsisi

keşkuşe: saç

keşkül: çanak

ğize: kız

kizbere: kişniş

kör kösnü: köstebek

kureybe: kurabiye

küheylan: erkek at

likufus: aksak ayak insan

meşlah: palto

mırç: çamur

müşebbek: halka tatlısı

öküz öksürüğü: geçmeyen ök-sürük

sellik: salya

sermusek: gözleme

sulfato: okaliptüs

söğülçen: solucan

sulahye: sürahi

şahrel: şehriye

şakkı: bacakları açma

şışberek: mantı çorbası

şöför: şoför
şurruk: salya
tıybık: bir kuş cinsi
tintin arısı: sarı, zayıf bir arı türü
yarığgaya: rüzgâr
yomya: gündelik, yevmiye

zahireci: bakliyat satan kimse
zebeş: karpuz
zehferan: zehir
zet: zeytinyağı
zonbaran: eşek arısı

3.1.2 Sıfatlar

bertana: iri yapılı
çillek: pisboğaz
çulsuz: elbisesi olmayan
devkopi: homurdan, söylenen
dırbel: soğuk
düfçül: her söze atılan
ekeyik: bilmiş
ğavurgaç: sıcak
habul kubul: birbirine karışan
helfan: ağır
karafakıllı: çekingen
kepek: yıkılmış
kermi: çok yaşlı

kerrut: kel
keşkuşe: dağınık saçlı
kuskuç: kısa boylu
kükeç: kısa boylu
lapırcı: pisboğaz
lattuf: kör
merikli: başı örtük (kimse)
nişedirli: neşeli
rafızı: sinsî
pelkij: yırtık, dökük
sünnetsiz: vicdansız
şaravathı: belalı, şer

3.1.3 Fiiller

çiğsitmek: tiksınmesine neden olmak, nefret ettirmek
çüçmek: oturmak
foddalmak: gelmek
ğalleğlenmek: gitmek
ihtiyarlanmak: ihtiyarlamak
mistiklemek: sırtını sıvazlamak

nişannanmak: nişanlanmak
şıhtlamak: yazı yazmak
şiketmek: akıl etmek
şiklenmek: bir yere ağırlı, sızı girmesi
tavşetmek: göndermek

3.1.4 Ünlemler

le'ame: ayy
yalatif: aman

3.2 Derleme Sözlüğü'nde Bulunmayan Kalıp İfadeler

3.2.1 Atasözleri

Ağzıyla yapan, boynuyla çeker: Söylenmemesi gereken şeyleri söylediğin zaman bunun ceremesini de çekersin anlamında kullanılan bir söz.

Ahrızın dilinden şahabı anlar: Başkalarının kolay kolay anlayamadıkları şeyi, yakınındaki, onunla ilgilenen anlar.

Arap yağı bol bulunca ya başına ya gıçına çalarmış: Elinde kendisine gerekli olandan fazla şey bulunan kimse, bunu gereksiz yere savurup telef eder.

Arap'a faddal dersin üst başa edermiş: Değer verilmemesi gereken kimseye değer verildiğinde hüsrana uğratır.

Bir avradın ettiğini bir el edemez: Kadınların istediklerini yapacak kadar güçlü olduğunu bildiren bir söz.

Bir yol bir muraza çıkar: Doğru yolu bulursan muradına erersin.

Boğ sineği boğa gonar: Kötü kimseler kendileri gibi kötülerle birlikte olur.

Boğ yiye keşkülünü daşır: Hoşa gitmeyecek bir şey yapmak isteyen kimse, bu iş için gerekli olan şeyleri kendisi tedarik etmelidir.

Cins at gırbaç kaldırmaz: Hüner sahibi kimsenin işini yapması için bir başkası tarafından uyarılmasına gerek yoktur.

Delinin ateşi depeinde yanar: Deli her yerde kendini belli eder.

Denk durana depik değmez: Düzgün olan bir kişiye kimsenin zararı dokunmaz anlamında kullanılan bir söz.

Deve yüküynen eşşek s.kiynen gelir: Her insan bilgisine, karakterine göre hareket eder anlamında bir söz.

Deyyis deyyisi tekkede bulur, o.osbu o.osbuyu Antekede bulur: Kişi kendisine benzeyen kişi ile birlikte olur.

Dosdun balsa yiyip bitirmēcin: Güzel şeyleri hızla tüketmeyeceksin anlamında kullanılan bir söz.

El eli yur, el de döner yüzü yur: Kişiyi bir yabancı övdüğünde bu durum övülen kişi için gurur kaynağıdır.

Elleri talih, bizi Kör Salih s.ker: Şanssız olmayı anlatan bir atasözü.

Evlât sanı söz sahibi de eder, dert sahibi de eder: Çocuk anne babasına saygınlık da getirebilir, onu üzebilir de anlamında kullanılan bir söz.

G̃aramet g̃andan beterdır: İftira tesiri çok olduğundan kan davası çıkaracak niteliktedir.

G̃ases g̃ıyamete g̃almaz: Adam öldüren kimsenin suçunu insanlar anlamasa bile Allah bilir ve cezasını bu dünyada verir.

Gır at çullu da belli, çulsuz da belli (olur): Değerli kişi; gösterişi, giyim kuşamı olmasa da değerinden bir şey yitirmez; nerede olsa tanınır.

Gız eksiği tek gider, çift gelir: Kızların ihtiyaçlarının bitmeyeceği anlamında kullanılan bir söz.

G̃onşu seni var sever, g̃işi seni sağ sever: Komşu varlıklı olduğunda, koca da karısını sağlıklı olduğunda sever.

Güccük kilidin güccük anahtarı olur, büyük kilidin büyük anahtarı olur: Her şeyin çözüm yolunun kendine göre olacağını bildiren bir söz.

Halmı bilmez çavuşlar, döner boğunu avuşlar: Söylediği sözleri düşünmeden konuşanlar sonunda pişman olurlar.

Her 'ayy dediğin geçi olsaydı, dağ daş geçi dolardı: İnsanın her isteğinin her zaman gerçekleşmeyeceğini belirten bir söz.

İnsan insana yük değil, can gövdeye mülk değil: İnsanın birbirine ağır gelmeyeceğini, canın da kalıcı olmadığını bildiren bir söz.

İnsan ya iğrendiğine ya imrendiğine çeker: İnsanın ya çok sevdiğine ya da çok sevmediğine benzeyeceği anlamında kullanılan bir söz.

İti gorhutmaktaansa yalnı kesmek iyidir: Kötü bir kimseyi korkutmaktaansa ümidini kırmak daha iyidir.

İt ne yer ne yedirir: Kötü kimselerin ne kendisine ne de başkasına faydası vardır.

Kimi sallar uyusun, kimi sallar uyansın: Kimini uyutmak kimini de uyarmak için dokunursun anlamında kullanılan bir söz.

Kimse kimsenin ğadasını savmaz: Hiç kimse bir başkasının derdini, sıkıntısını gidermez.

Nazar deveyi ğazana, insanı mezara soğar: Nazarın etkisinin ne kadar güçlü olduğunu gösteren bir sözdür.

Nerde kılav orda pilav (olur): İşin çok olduğu durumlarda işi yapanın olmayacağını bildiren bir söz.

Nerde tuttumcuk orda Fattumcuk: Nerede Fatma varsa, orada laf söz çoktur.

Odundan maşa, Arab'dan paşa olmaz: Yetenek ve özellikleri uygun olmayan insanların verilen görevleri yerine getiremeyeceğini bildiren bir söz.

O.osbu ğasında yatan o.osbu olur: Değersiz, kötü kimselerle ilişki kuranlar, ileride onlar gibi olur.

Ölü götü balı olur: Kaybedilen bir şey, daha sonra kıymete biner.

Ölüm altın sandık, kimsenin eline geçmez: Ölüm herkesin başına gelecektir, ondan kaçış yoktur.

Pis gursah temiz nimet götürmez: Kötü niyetli, karakterli kimseler iyi şeyler yapmazlar.

Sahipsizlerin malı olsaydı mezerdekilerin malı olurdu: Eşi dostu, yakını olmayanların bir şey sahibi olamayacağını anlatan bir söz.

Yastığ değişmeynen ğader değişmez: Başka biriyle evlenince kaderinin değişmeyeceğini bildiren bir söz.

3.2.2 Deyimler

Abdal inā gibi yürümek: Sallanarak yürümek.

Adını deliye, götünü çalıya vermek: Toplum tarafından tuhaf karşılanan davranışları “deli” kimliğini kabullenerek rahat rahat yapmak.

Akşamın şerri, sabāhın ğayrı: Gün batımında karanlık ve kötülük, sabah da ise aydınlık ve iyilik vardır.

Alan yok da satani s.kim: Fahiş fiyatlar yüzünden satılmayan ürünler için kullanılan bir söz.

Anasının könçeğini düğünde tanımak: Bir şeyi kalabalık ve karışık bir ortamda dahi tanımak, bilmek anlamında kullanılan bir söz.

Ataşı depresinden çıhmak: Çok sinirlenmek, öfkelenmek.

Āteşi devran: Güzel kızlar için söylenen bir söz.

Aynı uyuz ite dönük, ğılgına düşük: Giyimine kuşamına düşkün olmasına rağmen sevimsiz olan insanlar için kullanılan bir söz.

Ben bugün ölmem, yarını da saña ğoymam: İntikam alınacağını bildiren bir söz.

Bir eli bir ata bindirmek: Çok kurnaz, düzenbaz olmak.

Bir kuşkuç boyu var türlü türlü huyu var: Yaşı küçük olmasına rağmen herkesten farklı alışkanlıkları olmak.

Bir tülbent at altında siğnen: Olmayacak işler yapmak anlamında kullanılan bir söz.

Boşlu da sidikliyi ğmar oluk: Kendi durumuna bakmadan başkalarını eleştiren kimseler için kullanılan söz.

Boşuna basmış ayı gibi homurdamak: Çok söylenmek anlamında kullanılan bir söz.

Burnunda ğamış yürütmek: Canını acıtmak.

Cant üstünde ğitmek: Zor durumda olmak anlamında kullanılan bir söz.

Çakal öldüye vurmak: Bir hareketi yalandan yapmak veya yapar gibi görünmek.

Çamura yatsın ğalıbına baksın: Haddini bilsin anlamında kullanılan bir söz.

Çillikli çavuş: Her şeyi yönetmek isteyen, bilmiş kimseler için söylenen söz.

Çirkin sen şurda dur ben bir güzel bulana ğadar: “Bir şeyin daha iyisini bulana kadar diğerini elde tutma” anlamında kullanılan bir söz.

Çöre çöpe bahane bulmak: Yapmak istemediği şeyler için önemsiz mazeretler sunmak.

Çurçurum eşşeği gibi dönmek: Boş işlerle uğraşmak. (Curcurum; Kırıkhan'a bağlı bir yer adı)

Dağda gezen önü sazan bizde: Şanssız olmayı anlatan bir söz.

Değermen tekeri gibi: Büyük şeyler için kullanılan söz

Densiz deve d.şşâ: Yerinde ve zamanında söz söylemeyen kimseler için kullanılan bir söz.

Derdi olan derdini söyler, derdi olmayan şeyini över: Sıkıntı sahibi insanların sıkıntılarını anlattığını, sıkıntısız insanların da gereksiz konuştuğunu anlatan bir söz.

Dün bohdı bugün gohdı: Bir işin, durumun hızlıca açığa çıktığını bildiren bir söz.

El si.er Halime'yi biz çekerik ceremeyi: Bir başkasının faydalandığı bir işten kendisinin zarar görmesi.

Elin artığı: "Elinden gelenin fazlası" anlamında kullanılan bir söz.

Eline sıcak sahan değmek: Birçok kapıya girip çıkmış hiçbirinde dikiş tutturamamış kimseler için kullanılan bir söz.

Ememi it yedi, yakamı bit yedi: Fakirliği anlatan bir söz.

Eşşeği düze verip, yükünü yele vermek: İşini, hesabını bilmeyip elde ettiklerini kaybetme durumunu anlatan bir söz.

Evcağzım evcağzım, saklar benim sırcâzım: Aile fertlerinin aile içerisinde konuşulanları dışarıya aktarmadığını, aile içinde konuşulanların ailede kaldığını anlatan bir söz.

Feleğini ters döndürmek: Alt üst olmak.

Ğaracığeri beyaz olmak: Çok üzülme.

Ğır eşsek gibi aınrmak: Birinin çok istediği bir şeyi gördüğü ya da elde ettiği durumlar için kullanılan söz.

Götü gızıl: İşten çabuk sıkılan.

Ğuşu çift görmezse taşı tek atmaz: Çıkarı olmadığı işe girişmemek.

Ğuyruğu kaşkeli olmak: Çok alingan, her şeye küsen anlamında kullanılan bir söz.

Har vurur hartlap soğmak: Bir insana sinirlenip zarar vermek.

Havada bulup tavada yemek: Emek göstermeden elde edilen kazancı anlatan bir söz.

Hırsızlığa gönderip arkadan ıslık çalmak: Birini suça, kötü bir işe teşvik edip daha sonra onu ele vermek, hainlik yapmak anlamında kullanılan bir söz.

İnciri gurtlu, yürē dertli olmak: Talihsiz, sıkıntı sahibi kimseler için kullanılan bir söz.

İş işe binik o da eşşeğe binik: Çokça işin olması durumunda söylenen bir söz.

İt çenesi yemek: Çok konuşmak

Kendi gusurunu görmez, eldekini hezan zanneder: Bir kimsenin kendi eksik taraflarını fark etmeyip başkalarının kusurlarını görmesi ve büyütmesi durumunda kullanılan bir söz.

Kepeği köpeğine yetmek: Elindekilerinin sadece kendine yetecek kadar olduğunu bildiren bir söz.

Kimi merakıtan kimi y.raktan (gider): Kişinin başına gelebilecek kötülüklerin nelerden gelebileceğini ifade eden bir söz.

Kirasız kilim ucu tutmamak: Karşılıksız hiçbir şey yapmamak.

Kör köre bölh diyik: Kör körü beğenmez.

Mart sıpası gibi añırmağ: Mart ayında dünyaya gelen daha güçlü ve dayanıklı sıpanın sesi gibi kuvvetli ses çıkarmak.

Melemez ki eti yene: Çok masum, temiz kalpli insanlar için kullanılan bir söz.

O.osbuyu mezara göymuşlar, kürek galsın demiş: Kötü işler yapan kişi kötülüğe doymaz anlamında kullanılan bir söz.

Öğüdü verir özde, eşşeği onarır düzde: Başkalarına verdiği nasihate uymayıp kendi bildiğini okuyan kimseler için kullanılan bir söz.

Över işi, döver gışisi olmamak: Ne iyi ne kötü durumda olmak, orta halli olmak.

Rezillimiz z.kde yōk ke'yfimiz beyde yok: Perişan ama keyifli olma durumunu belirten bir söz.

Sanki garmı yüklü de memesi sütlü: Hiçbir anlamda donanımlı olmayan anlamında kullanılan bir söz.

Sarı çiloz: Sarı benizli kimse

Sen de çıh o tahta, sallanırsın bir hafta: Keyif ve sefanın kısa süreli olacağını anlatan bir söz.

Sıcak somuna yüzü gülmez: Hiçbir şeyden memnun olmama, asık yüzlü olma durumu.

Sözü doğ da yüzü boğ: Hatır gönül dinlemeden konuşan kimsenin sevilmediğini anlatan bir söz.

Şunun (saç) altına sığan dünyaya sığmaz: “Akıl her şeyden üstündür” anlamında bir söz.

Tekeden teleme çalmağ: Olmayacak bir şey yapmak anlamında kullanılan bir söz.

Tillikli çete: Ahlaksız işler yapan kimseler için kullanılan söz

Verir bir yumurta öldürür düрте düрте: Yaptığı iyiliği çokça dilendiren kimseler için söylenen bir söz.

Yağmurlar yağdı, yarığlar gapandı: Yapılan iyiliklerin, fedakarlıkların sanki yapılmamış gibi unutulması.

Yalanın torbası boynunda asılı gezmek: Çok yalan söylemek anlamında kullanılan bir söz.

Yaşa yaşa gör temāşa: İnsan yaş aldıkça iyi kötü birçok şey görür, akla hayale gelmeyen olaylar ve durumlarla karşılaşır.

Yeddi köyün iti üstüne çökse doymamak: Aşırı şişmanlığı anlatan bir söz.

3.2.3 Beddualar

Allah bin gara belanı versin: “Başından dert eksik olmasın” anlamında bir beddua.

Allah seni gahrman gāzab etsin: “Allah seni derin üzüntülerle cezalandırsın” anlamında bir beddua.

Allah seni töretmesin: “Çocuğun olmasın, soyun kesilsin” anlamındadır.

Allah üstüne ölü topra atılsın: Ölümünün istenildiğini belirten bir beddua.

Atın, itin boğunu ye: Çok yemek yiyen kimseler için söylenen bir beddua.

Can veremiyesin de salacan yerde ğala: “Can vermede güçlük yaşıyasın” anlamında bir beddua.

Ciğerin dökülsün de ğaTren işeyesin: “Çok ağır bir hastalığa yakalan” anlamında bir beddua.

Ciğerin dökülsün eline gelsin: “Ağır hastalığa yakalanasın” anlamında söz.

Ekmek atlı sen yaya olasın: “Nasibin az olsun” anlamında kullanılan bir beddua.

Ğabrında ters dönesin: “Mezarında rahat yatamayasın” anlamında bir beddua.

Ğara yeriñ dibine olasın: Ölümünün istenildiğini belirten bir beddua.

Ğara yeriñ dibine yat da yanı yanı yat: Ölümünün istenildiğini belirten bir beddua.

Ğıtlılda ğaynana olasın: Kötü, dar zamanda kayınvalide olasın anlamında kullanılan bir söz.

Ğızıl ğurt: Zıkkım ye anlamında kullanılan bir söz.

Ėpir yılanı sohsun: “Kurak yerlerin zehirli yılanı soksun” anlamında bir beddua

Köküne kezzep suyu döküle: “Kökü, nesli kurusun” anlamında kullanılan bir beddua.

Pëndir pëndir bölünesiz: “Bölük pörçük olasınız” anlamında bir söz.

Sağlam gidesin, felç gelesin: “Sağlıklı iken felç olasın” anlamında bir beddua.

Satlıcan olasın, derde ğalasın: “Verem olasın” anlamında bir söz.

Sebeb olan kebab olsun, ocahlarda yansın: “Bir duruma sebep olan kişinin çok üzülmesini istemek.

Üstüne ölü topra atılsın: Ölümünün istenildiğini belirten bir beddua.

Zık yiyesice: Zıkkım yiyesice anlamında bir söz.

3.2.4 Dualar / Alkışlar

Allah önü gelenden değil, sonu gelenden etsin: “Ömrün ilerleyen zamanlarında rahatlık, ferahlık göresin” anlamında kullanılan bir dua.

istifil olsun: iyi olsun

3. 2. 5 İkilemeler

çellik çocuk: çoluk çocuk

habul kabul: birbirine karışan

kercine kercine: zıttına zıttına, aksine

pëndir pëndir: bölük pörçük, parça parça

perenk perenk: dağıla dağıla

4. Kırıkhan Ağzında Yer Alıp Derleme Sözlüğü'ndeki Anlamından Farklı Anlamı Tespit Edilen Sözcükler

4.1 Sözcükler

4.1.1 Adlar

arpa çiçeği: çörek otu (krş. Adana ve Osmaniye illeri ağızları)

azzık: sefertası (krş. DS I,)

cerge: kalabalık (krş. DS III, 885)

cor: dedikodu (krş. DS III, 1000)

çekçek: ayakkabı çekeceği (krş. DS III, 1108)

çintiyân: mavi veya siyah bezden yapılmış geniş iş şalvarı. (krş. DS III,

çoçrak: çamaşır suyu (krş. DS III, 1261)

elek: sineklik (krş. Diyarbakır ağzı)

eşkilik: efelek (krş. DS V, 1794)

follu: topaç (krş. DS V, 1875)

ğangal: şevketibostan (krş. DS VI, 1911)

ğatıklı: ıspanaklı ekmek (krş. DS VIII, 2682)

gırmit: kiremit (krş. DS VI, 2060)

ğirt: yaramaz çocuk (krş. DS VIII, 2836)

- gülle:** bilye (krş. DS XI, 2219)
habbe: tane (krş. DS XII, 4514)
haraza: suyun yüksekte aktığı yer (krş. DS VII, 2286)
ilaç: deterjan (krş. Diyarbakır ağzı, Doğu Trakya yerli ağzı)
kelek: olgunlaşmamış meyve (krş DS IIIIX, 2726)
kere: çarpım tablosu (krş. DS VIII, 2752)
kerpiç: pirket (krş. DS VIII, 2740)
kısıra: sarma içi (krş. Malatya ili ağzıları)
kıskıs: çekirdek (krş. DS VIII, 2843)
laba: çatal (krş. DS IX, 3057)
makine: araba (krş. Diyarbakır ağzı 175, Erzurum ili ağzıları)
miltan: atlet (krş. DS IX, 3199)
muğara: mağara (krş DS IX, 3916)
oflak: oklava (krş. DS IX, 3265)
papuç: terlik (krş DS IX, 3394)
puhara: şömine (krş. DS IX, 3483)
sahan: demir tabak (krş. Keban, Baskil ve Ağın yöresi ağzıları)
sapan: sünger (krş. DS X, 3539)
sokmağ: sokak (krş. DS X, 3658)
somağ: kuyruk sokumu (krş. DS X, 3662)
süngüç: ölçü (krş. DS X, 3715)
takıntı: bebeğe ya da evlenen kimselere takılan takı (krş. DS X, 3808)
tırım: çakıl taşı (krş. DS X, 3920)
yüksük: yüzük (krş DS XI, 4328)

4.1.2 Sıfatlar

- aşkar:** çok beyaz tenli kimse (krş. DS I,)
custullu: kendini beğenmiş (krş. DS III, 1020)
darbız: gürbüz (krş. DS IV, 1368)
felhan: geniş (krş. Urfa Merkez Ağzıları, Adana ve Osmaniye İlleri Ağzıları)
heftik: işgüzar (krş. DS VII, 2328)

- heyrek:** en uzun (krş. DS VII 2354)
hezan: daha büyük (krş. DS VII, 2355)
hıntık: içten pazarlıklı (krş. DS VII, 2366)
kestil: çocuk (krş. DS VIII, 2769)
maslak: kendini beğenmiş (krş. DS IX, 3132)
mertek: uzun (krş. DS IX, 3170)
pirçikli: bitli (krş. DS IX, 3497)
şarmuta: arsız (krş. DS X, 3750)
tar: şişik (krş. DS X, 3830)

4.1.3 Filler

- dehetmek:** vurmak (krş. DS IV, 1405)
sündüklenmek: imrenmek (krş DS X, 3713)

Sonuç

Ağızlardaki söz varlığı; teknolojinin gelişmesi, köyden kente göç ve buna benzer çeşitli nedenlerle kullanılmamakta ya da yok olmak üzeredir. Bu durumun önüne geçmek için söz varlığını tespit çalışmalarını ağızlarımızın korunması adına kıymetlidir. Bu amaçla “Derleme Sözlüğü'ne Katkılar” başlığıyla birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda tanıklanan söz varlığı unsurlarının Derleme Sözlüğü'nün yeni baskılarına ilave edilmesi ile sözlüğün genişleyip zenginleşmesi, ağızlardaki söz varlığını temsil etmesi sağlanacaktır.

Hatay/Kırıkhan Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar adlı çalışmamız, Hatay/Kırıkhan ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü'nde bulunmayan sözler ve Hatay/Kırıkhan ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü'ndeki anlamından farklı anlamı tespit edilen sözler şeklinde iki ayrı başlık altında ele alınmıştır. Tespit edilen 316 söz varlığı unsuru Derleme Sözlüğü'ne katkı olarak sunulmuştur. Çalışmada Hatay/Kırıkhan ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü'nde yer almayan 68 ad, 25 sıfat, 11 fiil, 2 ünlem, 41 atasözü, 69 deyim, 22 beddua, 2 dua, 5

ikileme; Hatay/Kırıkhan ağzında yer alıp Derleme Sözlüğü'ndeki anlamından farklı anlam taşıyan 38 ad, 14 sıfat, 2 fiil tespit edilmiştir.

Tespit edilen söz varlığı unsurlarında Türkçe kökenli sözcüklerin yanı sıra başka dillerden dilimize girmiş alıntı sözcükler de bulunmaktadır. Bu kelimelerin birçoğu coğrafi yakınlığın bir sonucu olarak Arapça'dır. Arapça dışında farklı dillerden dilimize girmiş sözcükler de yer almaktadır.

Derleme Sözlüğü'ne ilave edilmesi gereken Hatay/Kırıkhan ağzının söz varlığı muhakkak ki bu çalışma ile sınırlı değildir. Yöre ile ilgili yapılacak başka çalışmalarla söz varlığının genişleyeceği düşünülmektedir.

Araştırmada Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

Ünlüler

ā : uzun a

á : a-e arası ünlü

ě : kısa e

è : e-i arası ünlü

ẽ : genizli e

ē : uzun e

e : e-ö arası ünlü

í : ı-i arası ünlü

ĩ : kısa ı

ī : uzun ı

ı : ı-u arası ünlü

ı : uzun i

ō : uzun o

õ : uzun ö

ö : ö-ü arası ünlü

ū : uzun u

Ünsüzler

ğ : arka damak g'si

h : nefesli h

ḥ : sızıcı h

ḳ : arka damak k'si

k : orta damak k'si

r : peltek r

K : k-g arası ünsüz

S : s-z arası ünsüz

T : t-d arası ünsüz

ˈ : ayın

Kaynakça

- AKAR, Ali. “Ağız Sözlükleri Yöntem ve Sorunları II”, *Turkish Studies* Cilt 4, Sayı 8, (2009): 216-224. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.950>
- GÜÇ, Özlem. “Yaşayanların Dilinden Kırıkhan Şehrinin Oluşumu Göç ve İskân.” Yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2024. Ulusal Tez Merkezi (866503).
- GÜL, Meltem. *Hatay Arsuz Ağız İnceleme-Metin-Sözlük* (Kesit Yayınları, 2016).
- HAŞİMİ, Ahmet. “Hassa ağız incelemesi”. (Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2001), Ulusal Tez Merkezi (109279).
- HAŞİMİ, Ahmet. “Hatay Ağzında Hâl Eklerinin Farklı Kullanımları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, no. 46 2020(a):449-480. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1268038>
- HAŞİMİ, Ahmet. “Hatay Kırıkhan’da Yerli Ağız ve Standart Dilin Göçmen Ağızları Etkilemesi Üzerine”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 19, no. 76 (2020b): 1741-1760. DOI: 10.17755/esosder.730858
- KARAHAN, Leyla. *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. TDK, 2011.
- KORKMAZ, Zeynep. “Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 22, no. (1975-1976): 143-172. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/623390>
- NAKİB, Bülent. *Antakya Ağız Dilbilgisi Sözlük*, Yayın No: 31, Hatay: Hatay Folklor Araştırmaları Derneği Yayınları, 2004.
- ÖZTÜRK, Jale. *Antakya merkez ağız* (İskenderun: Ofset Matbaacılık, 2015).
- ÖZTÜRK, Jale. *Hatay Ağız*. Adana, Karahan Kitabevi, 2009.
- SİS, Nesrin. *Hatay Belen Ağız İnceleme-Metin-Sözlük* (Malatya: Serhat Kırtasiye-Matbaacılık, 2010).
- TELLİ, Burak. “Hatay Ağzından Derleme Sözlüğü'ne Katkılar”, *Tarih Okulu Dergisi*, no. 38, (2019): 664-693. <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1578>
- TUTAR, Hüseyin. “Altınözü ilçesinde yaşayan iki dilli konuşurların ağız özellikleri”, (Yüksek lisans tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, 2021), Ulusal Tez Merkezi (692658).
- YAZICI, Serdar. “Dörtöyl ağız”. (Yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2006), Ulusal Tez Merkezi (189060).
- YURTMAN, Kevser. “Yayladağı ağız”. (Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi, 2012), Ulusal Tez Merkezi (320946).

AUGUSTUS'UN MEŞRUIYET SÖYLEMİNDE ILLYRICUM

Ayşen SİNA

Prof. Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, FEF, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi. asina@nku.edu.tr.
tr.Orcid: 0000-0002-5301-5973

ÖZET

Roma iç savaşlarının ardından, MÖ 1. yüzyılın son çeyreğinde şekillenen yeni siyasal düzende Illyricum, Augustus için yalnızca askeri hareketlerin yürütüldüğü bir sınır bölgesi değil, aynı zamanda siyasal iktidarın sınır coğrafyası üzerinden görünür kılındığı başlıca alanlardan biri hâline gelmiştir. Illyricum hattının Tuna'ya kadar genişletildiğinin özellikle vurgulanması, bu coğrafyanın yalnızca fethedilmiş bir bölge olarak değil, hükümdarın istikrar sağlama, güvenliği güvence altına alma ve egemenlik yetkisini görünür kılma iddiasını yansıtan bir siyasal mekan olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu bakımdan Illyricum, Roma'nın sınır siyasetinin uygulandığı askeri bir temas alanı olmanın ötesinde, yeni siyasal düzenin hâkimiyet, güvenlik ve barış anlayışının somutlaştığı bir temsil zeminine dönüşmüştür. Adriyatik havzası ile Tuna hattı arasında uzanan iç Balkanlar da Roma açısından yalnızca askeri geçiş ve idari denetim bakımından değil, merkezî otoritenin çevreyi tanımlama ve ona yeni bir anlam yükleme gücü bakımından da özel bir önem taşımaktaydı. Antik dönemde bu alanın modern siyasal sınırlarla değil, idari ve siyasi adlandırmalar aracılığıyla kavranmış olması, söz konusu coğrafyanın yalnızca fiziksel bir bölge değil, Roma'nın egemenlik dili içinde tanımlanmış bir siyasal alan oldu-

ATIF: Sina, A. (2026). Augustus'un Meşruiyet Söyleminde Illyricum. C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 31-68). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

ğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle iç Balkanlar, Augustus döneminde yalnızca fetih siyasetine konu olan bir çevre bölgesi olarak değil, merkezî iktidarın kendisini sınır üzerinden meşrulaştırdığı ve istikrar sağlama kapasitesini görünür kıldığı bir alan olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Augustus yönetiminin kendi başarılarını ve iktidarını meşrulaştıran metinleri ile Roma tarih yazımı birlikte değerlendirildiğinde, Illyricum'un yalnızca olayların geçtiği pasif bir coğrafya olmadığı; fetih, tehdit, itaat, düzen ve barış kavramlarının iç içe geçtiği bir temsil alanı olarak kurulduğu görülmektedir. Bölgenin kimi anlatılarda Roma otoritesinin kurulması ve güvenliğin sağlanmasıyla, kimi anlatılarda ise direnç, kriz ve askeri zorunlulukla ilişkilendirilmesi, onun Augustus'un şekillendirdiği siyasal düzen içindeki çok katmanlı işlevini açığa çıkarır. Böylece Illyricum, yalnızca imparatorluk genişlemesinin bir aşaması olarak değil, Augustus yönetiminin kendisini barışın güvencesi ve istikrarın sağlayıcısı olarak sunduğu bir meşruiyet coğrafyası olarak belirir. Bu incelemenin amacı, Illyricum ve iç Balkanlar'ın Augustus'un kurduğu siyasal düzen içinde nasıl bir meşruiyet alanına dönüştürüldüğünü ortaya koymaktır. Kapsamı ise Augustus yönetiminin kendini temsil eden metinleri ile Roma tarih yazımı geleneğini birlikte değerlendirerek, bölgenin fetih, tehdit, düzen ve barış kavramları etrafında nasıl temsil edildiğini incelemektir.

ANAHTAR KELİMELEER: Augustus, Illyricum, İç Balkanlar, Meşruiyet Söylemi, Roma Tarih Yazımı, Sınır Siyaseti, Siyasal Temsil, Barış ve Güvenlik.

ILLYRICUM IN AUGUSTUS'S DISCOURSE OF LEGITIMACY

ABSTRACT

In the new political order that took shape in the last quarter of the first century BCE after the Roman civil wars, Illyricum came to occupy, for Augustus, not merely the position of a frontier zone in which military operations were conducted, but also that of a principal arena through which political power was made visible across border geography. The particular emphasis placed on the extension of the Illyrian line as far as the Danube shows that this region was understood not simply as a conquered territory, but as a political space reflecting the ruler's claim to establish stability, guarantee security, and render sovereign authority visible. In this respect, Illyricum became more than a military contact zone in which Rome's frontier policy was implemented; it was transformed into a representational ground where the new political order's understanding of domination, security, and peace took concrete form. Stretching between the Adriatic basin and the Danubian line, the inner Balkans likewise held special importance for Rome not only in terms of military pas-

sage and administrative control, but also in terms of the central authority's power to define the periphery and invest it with new meaning. The fact that this area was conceived in antiquity not through modern political borders but through administrative and political designations demonstrates that it was understood not merely as a physical region, but as a political space defined within Rome's language of rule. For this reason, in the age of Augustus the inner Balkans should be regarded not merely as a peripheral region subject to conquest, but as a space through which central power legitimized itself via the frontier and made visible its capacity to produce stability. In this context, when the texts through which the Augustan regime legitimated its own achievements and authority are considered together with Roman historiography, Illyricum emerges not as a passive geography in which events simply took place, but as a representational field in which conquest, threat, obedience, order, and peace were interwoven. The association of the region in some narratives with the establishment of Roman authority and the securing of safety, and in others with resistance, crisis, and military necessity, reveals its multilayered function within the political order shaped by Augustus. Thus, Illyricum appears not merely as one stage in imperial expansion, but as a geography of legitimacy through which the Augustan regime presented itself as the guarantor of peace and the provider of stability. The aim of this study is to demonstrate how Illyricum and the inner Balkans were transformed into a field of legitimacy within the political order established by Augustus. Its scope is to examine, through a combined reading of the texts in which the Augustan regime represented itself and the Roman historiographical tradition, how the region was represented through the intertwined concepts of conquest, threat, order, and peace.

KEY WORDS: Augustus, Illyricum, Inner Balkans, Discourse of Legitimacy, Roman Historiography, Frontier Policy, Political Representation, Peace and Security.

Giriş

Roma Cumhuriyeti'nin son yüzyılını belirleyen iç savaşlar, yalnızca iktidarın el değiştirdiği bir dönem değil, bu süreç siyasal otoritenin meşruiyetinin dayandığı kavramsal, temellendirici ve temsili çerçevenin yeniden tanımlandığı bir tarihsel kırılma evresini oluşturur. Bu süreç, Augustus'un yükselişiyle birlikte, cumhuriyetçi kurumsal yapının tümüyle ortadan kaldırılmadığı, fakat fiili iktidarın giderek tek merkezde yoğunlaştığı yeni bir siyasal yapılanmaya varmıştır. Dolayısıyla Augustus dönemi, yalnızca idari ve askeri bakımdan değil, siyasal meşruiyetin dili bakımından da belirleyici bir dönüm

noktası teşkil eder. Bu yeni düzende iktidar, kendisini salt güç kullanımı üzerinden değil barışın tesisi, güvenliğin sağlanması ve istikrarın korunması gibi kavramlar üzerinden de görünür kılmak zorundaydı. Bu açıdan bakıldığında Augustus dönemi, iç savaşın yıkıcı mirasını kontrol altına alarak onu ‘yeni düzen’ söylemi içinde yeniden yorumlayan bir meşruiyet üretimi süreci olarak değerlendirilebilir. Bu meşruiyet üretiminin en dikkat çekici alanlarından biri sınır coğrafyalarıdır. Çünkü merkezi iktidarın düzen kurma ve koruma iddiası, yalnızca Roma’daki anayasal süreklilik söylemiyle değil, imparatorluk çevresinin nasıl temsil edildiğiyle de yakından ilişkilidir. Bu bakımdan Illyricum, Augustus için yalnızca askeri hareketlerin yürütüldüğü bir sınır bölgesi değil, aynı zamanda siyasal iktidarın sınır üzerinden görünür kılındığı başlıca alanlardan biri olarak öne çıkar. *Res Gestae Divi Augusti*’de Pannonialıların Tiberius aracılığıyla boyun eğdirildiğinin ve Illyricum sınırının Tuna kıyılarına kadar genişletildiğinin özellikle vurgulanması, bölgenin yalnızca fethedilmiş bir alan olarak değil, egemenlik kudretinin, güvenlik sağlama kapasitesinin ve sınır belirleme yetkisinin sergilendiği bir siyasal mekan olarak kavrandığını açıkça göstermektedir.¹ Böylece Illyricum, askeri başarıların kaydedildiği uzak bir çevre bölgesi olmaktan çıkar; Augustus siyasal düzenin kendisini hakimiyet, güvenlik ve barış kavramları etrafında meşrulaştırdığı bir temsil alanına dönüşür.

Balkanlar’ın bu bağlamdaki önemi, bölgenin yalnızca stratejik veya askeri bir koridor oluşunda değil, merkezi otoritenin çevreyi tanımlama ve ona siyasi anlam yükleme kudretinde yatmaktadır. Adriyatik havzası ile Tuna hattı arasında uzanan bu geniş bölge, antik

¹ Augustus, *Monumentum Ancyranum: Ankara Anıtı*, çev. Çiğdem Dürtüşken (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009), 30.1-2. Augustus’un özgün adı Tam adı Gaius Octavius Thurinus olan Augustus MÖ 63 yılında doğmuş genç yaşta büyük dayısı olan Julius Caesar tarafından evlat edinilmiştir. Evlat edinildikten sonra adı Gaius Julius Caesar Octavianus olarak değişmiştir. MÖ 27 yılında Senato tarafından “Yüce”, “kutsal”, “saygıdeğer” anlamına gelen “Augustus” sıfatı verilmiştir.

kaynaklarda modern ulusal sınırların diliyle değil, Illyricum, Dalmatia ve Pannonia gibi idari ve siyasi adlandırmalarla karşımıza çıkar. Bu durum, söz konusu coğrafyanın Roma egemenlik dili içinde şekillenen bir siyasal mekan olarak kavranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Danijel Džino'nun de işaret ettiği üzere, Illyricum'un Roma siyasi söylemindeki gelişimi, bölgenin yalnızca bir hareket alanı olarak değil de Roma gücünün Adriyatik'in ötesinde nasıl varlık kazandığını gösteren bir siyasi ve söylemsel yapı olarak incelenmesini gerekli kılar.² Nitekim Roma'nın Illyricum'a yönelik müdahalesinin zamanla Adriyatik kıyısından Tuna hattına uzanan daha geniş bir egemenlik tasavvuruna dönüştüğü açık biçimde ortaya çıkmaktadır.

Antik tarih yazımı, Illyricum'u olayların geçtiği edilgen bir arka plan olmaktan çıkararak Roma egemenliğinin hem sınıldığı hem de görünür hale geldiği bir alan olarak kurgular. Appianos'un *Illyrike* anlatısında Octavianus'un seferleri, teslimiyet, rehine verme, vergiye bağlanma ve itaatın yeniden tesisi gibi unsurlarla birlikte sunulur; bu çerçevede savaş, doğrudan siyasal bağıllık dilinin bir parçasına dönüşür. Cassius Dio, Dalmatia ve Pannonia hattını sürekli askeri dikkat gerektiren güç bir saha olarak tasvir ederken, Velleius Paternulus büyük isyan sırasında bölgedeki tehlikenin İtalya'yı ve hatta Roma'yı tehdit edecek ölçüde büyüyebileceğini belirtir. Bu anlatılar, Illyricum'un Roma açısından yalnızca uzak bir eyalet değil, güvenlik, tehdit, itaat ve düzen kavramlarının iç içe geçtiği kritik bir sınır sahası olarak algılandığını göstermektedir.³ Dolayısıyla bölge, bir yandan askeri zaferin ve otorite kurmanın sergilendiği, öte

² Danijel Džino, *Illyricum in Roman Politics, 229 BC-AD 68* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 1-4. Özellikle bkz. 1-3: "Illyricum'un Roma siyasal söylemindeki gelişimi"; ayrıca 3-4'te Adriyatik'ten Tuna hattına uzanan siyasi-kavramsal çerçeve.

³ App. *Ill.* 16-28; Cass. Dio 49.34-38; Vel. Pat. 2.110-111. Appianos ile Dio'nun Octavianus'un Illyria savaşlarını nasıl kurguladıkları üzerine ayrıca bkz. Marjeta Šašel Kos, "Appianos and Dio on the Illyrian Wars of Octavian," *Živa Antika* 47 (1997): 187-198.

yandan kriz, direnç ve zorunlu müdahale anlatılarının üretildiği çok katmanlı bir temsil alanı olarak belirlemektedir.

Modern araştırmalar ise çoğu kez bu iki düzlemi birbirinden ayrı incelemiştir. Augustus dönemi, özellikle ideoloji, görsel temsil, propaganda ve imparatorluk kültürü ekseninde değerlendirilirken; Illyria ve iç Balkanlar daha çok askeri yayılma, eyaletleşme ve bölgesel tarih bağlamında ele alınmıştır. Türkçe literatürde de bu iki eğilim büyük ölçüde birbirinden ayrılmaktadır.⁴ Bir yandan Augustus yönetiminin yayılcı siyaseti, meşruiyet sorunları, imparatorluk imajı ve kültürel-temsil boyutları üzerinde durulmakta, öte yandan Roma- Illyria ilişkileri daha çok erken dönem askeri ve siyasi gelişmeler çerçevesinde incelenmektedir.⁵ Augustus dönemi, özellikle yabancı literatürde, imparatorluk ideolojisi, görsel temsil, kült, propaganda ve siyasal meşruiyet inşası ekseninde incelenirken; Illyria ve iç Balkanlar daha çok bölgesel tarih, askeri yayılma ve eyaletleşme süreci bağlamında değerlendirilmiştir. Bu çalışma, tam da bu boşluktan hareketle, Illyricum ve iç Balkanlar'ın Augustus döneminde nasıl bir meşruiyet alanına dönüştürüldüğünü incelemeyi amaçlamaktadır. Temel savı, bölgenin yalnızca askeri hareketlerin gerçekleştiği bir sınır bölgesi

⁴ Bu iki eğilimi temsil eden çalışmalar için Augustus döneminin meşruiyet, temsil ve ideoloji boyutu için bkz. Esengül Akıncı Öztürk, "Augustus'un Yayılcı Politikasının Doğası Üzerine," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37, sy. 63 (2018): 1-16; Işık Albasan, "Augustus Döneminde Mitolojik İmaj ve İmparatorluk Kültü Bağlamında Merkez ve Eyalet Karşılaştırması," *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy. 2 (2023): 1121-1163; Işık Albasan, "Augustus Döneminde Mitolojik İmaj ve İmparatorluk Kültü Bağlamında Merkez ve Eyalet Karşılaştırması," *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, sy. 2 (2023): 1121-1163; Ali Güveloğlu, "Roma Illyria İlişkilerinde İlk Dönem (M.Ö. 230-35)," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28, sy. 46 (2009): 305-306, 314-315.

⁵ Augustus dönemi ideolojisi ve temsil düzeni için Karl Galinsky, *Augustan Culture: An Interpretive Introduction* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1996), 10-41, 42-79; Paul Zanker, *The Power of Images in the Age of Augustus* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988), 5-32, 33-78; Clifford Ando, *Imperial Ideology and Provincial Loyalty in the Roman Empire* (Berkeley: University of California Press, 2000), 19-48.

olarak değil fetih, tehdit, itaat, güvenlik, barış ve istikrar kavramlarının birbirine eklemeli olduğu bir siyasal temsil alanı olarak kurgulandığıdır. Bu nedenle çalışma, Augustus yönetiminin kendini temsil eden metinleri ile Roma tarih yazımını birlikte ele alacak; özellikle *Res Gestae Divi Augusti*, Appianos, Cassius Dio ve Velleius Paternulus gibi antik kaynaklar üzerinden Illyricum'un Augustus'un siyasal düzeni içinde taşıdığı anlamı tartışacaktır. Böylece iç Balkanlar'ın, imparatorluk genişlemesine yalnızca coğrafi bir uzantı olarak eşlik eden pasif bir alan olmadığı; merkezi iktidarın kendisini barışın güvencesi ve istikrarın sağlayıcısı olarak sunduğu bir meşruiyet coğrafyası işlevi gördüğü ortaya konulacaktır. Böylece iç Balkanların, imparatorluk genişlemesinin edilgen bir coğrafi uzantısı olmaktan ziyade, merkezi iktidarın kendisini barışın güvencesi ve istikrarın sağlayıcısı olarak sunduğu bir meşruiyet coğrafyası olarak işlev gördüğü ortaya konulacaktır.

1. *Illyricum*: Coğrafya, Adlandırma ve Tarihsel Arka Plan

Antik kaynaklarda *Illyrioi*, *Illyrii*, *Illyria* ve *Illyricum* gibi biçimlerde karşımıza çıkan adlandırmalar, ilk bakışta tek ve sabit bir etnik topluluğa işaret ediyormuş gibi görünse de gerçekte bunlar tarihsel bağlama göre anlamı değişen, esnek ve çoğu zaman dışarıdan kurulmuş kavramsal anlatılardır. Antik etnografların en önemli kaygıları, 'diğer halkları' tanımlamak, geleneklerini ve geçmişlerini göstermek ve onları mekanda konumlandırmaktır. Farklı grupların konumlandırılması, belirli bölgelerin antik anlamlandırma biçimlerinin geliştirilmesinde son derece önemlidir. Bu nedenle "İliryalılar" modern anlamda farklılıkları ortadan kalkmış bir halk, tek bir siyasal birlik ya da iç tutarlılığı kesin bir etnik topluluk olarak almak yanıltıcı olur. Daha isabetli olan, bu adı antik Yunan ve Roma yazarlarının Adriyatik'in doğu kıyısı ile batı Balkan içlerinde yaşayan çeşitli toplulukları geniş bir etnografik şemsiye altında toplamak için kullandıkları bir genel adlandırma olarak değerlendirmektir. Bu

anlamdırma biçimlerinin belirli etnik etiketlerin değişen kronolojik ve siyasi bağlamlarda farklı anlamlar kazanmasıyla önemli ölçüde değişecek ve böylece daha sonra olanları anlamaya yönelik girişimlerde zorluklar yaratacaktı. ‘İlliryahılar’ (Illyrioi) teriminin, belirli bir halktan mı türediği yoksa başka bir nedenle yerli nüfusa genel bir terim olarak mı uygulandığı sorusu geçmişte bazı tartışmalara neden olmuştur. Romalı yazarlar Yaşlı Plinius ve Pomponius Mela, günümüz Karadağ ve kuzey Arnavutluk kıyılarında “doğru adıyla İlliryahılar” (Illyrii proprie dicti) olarak adlandırılan topluluklardan bahsetmişlerdir.⁶ Bazı bilim insanları, kaynakların gerçek İlliryahılar halkına atıfta bulunduğunu varsayarak bu toplulukları bulmaya çalışmış ve daha geniş gruba bir isim vermişlerdir; tıpkı Romalıların tüm Helenleri etiketlemek için nispeten önemsiz Yunan halkının etnonimini kullanması gibi. Daha yeni araştırmalarda, Plinius ile Mela’nın sözünü ettiği “asıl anlamda İlliryahıların” MÖ 4. yüzyıldan MÖ 167’ye kadar kaynaklarda izlenebilen İllirya Krallığı’nın çekirdek bölgesine, özellikle de Boka Kotorska Körfezi ile Skodra Gölü çevresine karşılık geldiği görüşü büyük ölçüde kabul görmüştür.⁷ Bu bölge, fetih döneminde kaynaklarda Ardiaei ve Labeatai olarak bilinen grupların egemenliğindeydi. Daha önce alıntı yapılan çoğu bilim insanı, Plinius ve Mela’nın daha sonraki kaynakları kullandığı görüşündedir, ancak bu Romalı yazarların Miletoslu Hekataios’a kadar uzanan bir edebi geleneği takip ettiği görüşü de vardır. Dzino’ya göre “İlliryahılar” adı, sabit ve değişmez bir etnik kimliği ifade etmekten ziyade, antik etnografik söylem içinde farklı siyasal bağlamlarda yeniden kurulan tarihsel bir tasnif kategorisidir.⁸

⁶ Pliny, *NH*, 3.144; Pomp. Mela, 2.55-56. Marjeta Šašel Kos, *A Historical Outline of the Region between Aquileia, the Adriatic, and Sirmium in Cassius Dio and Herodian* (Ljubljana: Slovenska Akademija znanosti in umetnosti, 1986), 88-92.

⁷ Marjeta Šašel Kos, Šašel Kos, *A Historical Outline*, 82-95.

⁸ Danijel Dzino, “‘Illyrians’ in Ancient Ethnographic Discourse,” *Dialogues d’histoire ancienne* 40, no. 2 (2014): 45-65. S. 46-48.

Bu adlandırmanın coğrafi kapsamı da aynı ölçüde değişkendir. Bununla birlikte Roma eyaleti / idari bölge bağlamında kullanılan *Illyricum*, kabaca Adriyatik'in doğu kıyısından batı Balkan içlerine uzanan, kuzeyde Pannonia hattına, güneyde ise Epireios ve Makedonia ile temas eden geniş bir alanı ifade eder. Bu saha, modern coğrafya bakımından yaklaşık olarak bugünkü Bosna-Hersek, Arnavutluk, Karadağ, Hırvatistan'ın büyük bölümü, Kosova ve batı Sırbistan'ın bazı kesimlerini içine alan bir alan olarak düşünülebilir. Ancak burada önemli olan, sınırların modern ulusal coğrafyalara göre değil, antik askeri yollar, kıyı hatları, dağ kuşakları ve nehir geçişleri bakımından anlam kazanmış olmasıdır. Wilkes'in vurguladığı gibi, Roma'nın bölgeye ilgisi yalnız kıyı kentlerine değil Adriyatik'i iç Balkanlar ve Tuna dünyasıyla birleştiren kara eksenlerine de yönelmişti; bu nedenle *Illyricum*, erken imparatorluk bağlamında coğrafi olduğu kadar stratejik bir kavramdır.⁹ Bu noktada terimin tarihsel derinliği de dikkatle ele alınmalıdır. "İlliryahılar" adına ilişkin en erken izler geç Arkaik ve erken Klasik dönem Yunan coğrafi-etnografik geleneğine kadar götürülebilirse de elimizdeki veriler bu ismin başlangıçtan itibaren bütün bölgeyi kapsayan son derece belirgin bir üst kimlik olarak kullanıldığını göstermemektedir. Tam tersine, antik etnografik söylemde bu ad, zamanla genişlemiş ve yeni bilgilerle yeniden yorumlanmıştır. Dzino'nun işaret ettiği gibi, etnografik bilgi antik dünyada durağan değildir; yeni siyasal bağlamlar içinde yeniden düzenlenir ve önceki anlamlarını kısmen kaybederek başka amaçlara hizmet eden bir söylem malzemesine dönüşür.¹⁰ Bu bakımdan *Illyria*

⁹ J. J. Wilkes, "The Danubian and Balkan Provinces," içinde *The Cambridge Ancient History*, c. 10: *The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69*, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin ve Andrew Lintott (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 545-585.

¹⁰ Dzino, "'Illyrians' in Ancient Ethnographic Discourse," 45-65. Özellikle antik etnografik bilginin yeni siyasal bağlamlarda yeniden işlenmesi üzerine yaptığı vurgu, *Illyria/Illyricum* adlandırmasının tarihsel esnekliğini anlamak bakımından önemlidir.

ya da *Illyricum*, yalnız bir yer adı değil, aynı zamanda dışarıdan tanımlanmış bir sınır ve topluluk bilgisi üretimidir.

Roma'nın bu bölgeyle ilişkisi Augustus ile başlamaz. Cumhuriyet döneminde Adriyatik korsanlığı, kıyı güvenliği ve Makedonia ile Yunan dünyasına açılan yolların güvenliği, Roma'yı bölgeye erken tarihlerden itibaren müdahil kılmıştır. Appianos'un anlattığına göre Roma, ilkin Adriyatik'teki korsanlık ve deniz hareketliliği nedeniyle İllirya sahiline yönelmiş; Demetrios ve ardından Genthios bağlamındaki çatışmalarla bölgedeki etkisini artırmıştır. Bu erken müdahaleler, Roma'nın *Illyricum*'a ilgisinin yalnız fetih arzusundan değil, Adriyatik ulaşımı ve doğu Akdeniz bağlantıları bakımından duyduğu güvenlik ihtiyacından kaynaklandığını gösterir. Dolayısıyla Augustus devrindeki siyaset, tamamen yeni bir başlangıç değil; daha eski Cumhuriyetçi müdahalelerin çok daha sistemli ve derinleştirilmiş bir safhasıdır.¹¹ Ne var ki Augustus döneminde belirleyici olan şey, bu eski müdahale pratiğinin yeni bir stratejik çerçeveye oturtulmuş olmasıdır. Appianos'un *Illyrike*'sinde Octavianus'un İlapodlar, Pannonialılar ve Delmatlar üzerine yürüttüğü seferler, yalnız askeri karşılaşmalar olarak değil, aynı zamanda stratejik geçiş noktalarının, üslerin, rehine sisteminin, işe yollarının ve garnizon düzeninin denetim altına alınması olarak anlatılır. Özellikle Segesta/Siscia'nın Daklar ve Bastarnae üzerine yürütülecek savaş için bir üs ve erzak deposu olarak görülmesi, *Illyricum*'un yalnız "asi kabileler ülkesi" değil, daha kuzeye ve doğuya uzanacak Roma siyaseti için bir hazırlık alanı olduğunu gösterir.¹² Augustus'un *Res Gestae Divi Augusti* 30'da *fines Illyrici*'nin Tuna kıyısına kadar götürüldüğünü vurgulaması da aynı çizgiyi teyit eder. Bu nedenle Augustus devrinde *Illyricum*, yalnız etnografik bir

¹¹ App., *Ill.* 2.8-2.9; ayrıca bkz. Marjeta Šašel Kos, "Appian and Dio on the Illyrian Wars of Octavian," *Živa Antika* 47 (1997): 187-198.

¹² App. *Ill.* 18-28; özellikle İlapodlar için 18-21, Segesta/Pannonialı hat için 22-24, Delmatlar için 25-28. Appianos'un bölüm dizilimi ve ilgili pasajlarda sarp geçitler, yüksek mevziler, üs olarak Segesta, rehine, garnizon ve işe unsurları bu kesimde yer alır.

ad ya da coğrafi bir çevre olmaktan çıkar; İtalya'nın güvenliği, Balkan geçişleri ve Tuna'ya yönelen imparatorluk siyaseti bakımından işlev kazanmış bir stratejik bölgeye dönüşür.¹³ Bu kısa çerçeve, çalışmanın geri kalanı için iki temel sonucu ortaya koyar. İlk olarak, *Illyricum* antik kaynaklarda kendiliğinden verilmiş etkisiz bir coğrafya değil, siyasal ve askeri anlamlarla yüklenmiş bir kavramdır. İkinci olarak, Augustus döneminde bu kavramın ağırlığı belirgin biçimde artmış; bölge, hem Roma'nın güvenlik ufkunda hem de egemenlik dilinde merkezi bir yer edinmiştir.¹⁴ Bu yüzden *Illyricum*'un Augustus dönemindeki önemi, Roma'nın bu sahaya verdiği adlar, ona yüklediği siyasal anlamlar ve bölgeyi yeniden düzenlerken izlediği stratejik yöntemlerle birlikte ele alındığında belirginleşir.

Augustus Döneminde *Illyricum*'un Stratejik Önemi

Augustus döneminde *Illyricum*'un Roma için ilk stratejik değeri, İtalya'nın kuzeydoğu bölgelerinin korunmasında yatıyordu. Bu saha, Roma açısından uzak ve tali bir sınır kuşağı değil, Adriyatik kıyısından ve kuzeybatı Balkan içlerinden İtalya'ya doğru uzanabilecek saldırı güzergahlarının birleşme noktasıydı. Appianos'un anlatısı, bu tehdidin yalnızca tek bir biçim almadığını açıkça gösterir. Bir yandan Liburn kabilesinin Adriyatik'te ve adalarda korsanlık yapan denizci bir topluluk olarak anması, Roma'nın kıyı güvenliği ile deniz ulaşımını erken tarihlerden itibaren siyasal bir mesele olarak gördüğünü ortaya koyar; öte yandan transalpin Iapydes'in Aquileia'ya kadar ilerlemesi ve Tergestus'u yağmalaması, tehlikenin yalnız denizden değil, kuzeydoğu İtalya'ya açılan kara güzergâhları üzerinden de

¹³ App., *Ill.* 4.22-4.24; Augustus, *RG* 30; Wilkes, "The Danubian and Balkan Provinces," 545-548.

¹⁴ Bu noktada ayrıca bkz. Dzino, *Illyricum in Roman Politics, 229 BC-AD 68*. Dzino'nun temel katkısı, *Illyricum*'u etnik bakımdan sabit bir alan değil, Roma siyasetinin içinde giderek kurulan bir jeopolitik ve idari mekan olarak ele almasıdır.

hissedildiğini gösterir. Aynı çerçevede Appianos'un, Pannonia içlerinde ormanlık alandan çıkarak Roma ordusunun geride kalan birliklerine saldıran topluluklardan söz etmesi ve Augustus'un Segesta'yı hem iâşe deposu hem de ileri harekât üssü olarak ele geçirmek istemesini vurgulaması, Illyricum meselesinin yalnız "asi kabileleri cezalandırma" siyaseti değil, geçitlerin, ikmal hatlarının ve İtalya'ya açılan stratejik koridorların denetimiyle ilgili olduğunu gösterir.¹⁵ Bu nedenle Augustus'un Illyricum siyaseti, kıyı güvenliğini sağlamak, Adriyatik ile hinterlandı birleştiren hatları kontrol etmek ve kuzeydoğu İtalya'yı hem korsanlık hem de sınır aşan akınlar karşısında emniyete almak isteyen daha geniş bir güvenlik programı içinde değerlendirilmelidir.

Bu güvenlik meselesi yalnız kıyı şeridiyle de sınırlı değildi. Velleius Paterculus'un *Bellum Batonianum*'a ilişkin anlatısı, Illyricum'un Roma gözünde neden sıradan bir sınır problemi olarak algılanmadığını çok daha açık biçimde ortaya koyar. Ona göre Tiberius, ordusunu ülkenin iç kısımlarında tutup İtalya'yı bu kadar yakın bir düşmana açık bırakmayı güvenli bulmamıştı; dahası, isyancı güçlerin

¹⁵ Cumhuriyet'in erken evresinde İllirya'ya yönelik Roma müdahalesinde Adriyatik güvenliği ve korsanlık başlıca gerekçeler arasında yer alır; Augustus dönemine gelindiğinde ise mesele giderek kara güvenliği ve iç hatların denetimine kayar. App., *III*. 1.3: Liburni'nin Adriyatik'te ve adalarda korsanlık yaptığını belirtir. App., *III*. 4.18: Alplerin ardındaki Iapydes'in Aquileia'ya kadar ilerlediği ve Tergestus'u yağmaladığı aktarılır. Appianos, *III*., 4.22-23: Pannonialıların ormanlardan çıkarak Roma ordusunun geride kalan birliklerine saldırdığı; ayrıca Augustus'un Segesta'yı bir üs ve iâşe merkezi olarak ele geçirmek istediği anlatılır. App., *III*., 1-4. Velleius Paterculus, büyük Pannon-İllirya isyanında isyancıların bir kısmının Nauportus ile Tergeste hattından İtalya'ya yönelmeyi planladığını, ayrıca Augustus'un düşmanın on gün içinde Roma'nın görüş alanına gelebileceğini söylediğini aktarır: Vell. Pat. 2.110.3-4; 2.111.1. Marjeta Šašel Kos, Emona havzasının Adriyatik, Noricum ve Siscia yönlerine açılan yolların kavşağında bulunduğunu, bu dar geçiş alanının tehlike halinde kapatılabileceğini ve bu yüzden Cumhuriyet'ten itibaren stratejik önem taşıdığını vurgular: Marjeta Šašel Kos, "The Problem of the Border between Italy, Noricum, and Pannonia," *Tyche* 29 (2014): özellikle 159-160.

bir bölümü hedef olarak doğrudan İtalya'yı, Nauportus ile Tergeste hattı üzerinden seçmiş, bir diğer bölümü ise Macedonia'ya yönelmişti. Augustus'un Senato'da, gerekli önlemler alınmadığı takdirde düşmanın on gün içinde Roma'nın görüş alanına kadar gelebileceğini söylemesi, Illyricum'un Roma için "uzaktaki barbar coğrafyası" değil, merkeze süratle sirayet edebilecek bir güvenlik krizinin eşiği olarak kavrandığını gösterir. Modern araştırmalar da bu algıyı destekler: Džino, Octavianus'un İliııı seferlerinin gerekçeleri arasında İtalya'nın kuzeybatı İliııı'dan gelebilecek baskınlara karşı güvenliğini özellikle vurgular; Šašel Kos ise Nauportus-Emona havzasının İtalya, Noricum ve Pannonia arasındaki en elverişli geçiş sahalarından biri olduğunu, dolayısıyla bu hattın askeri ve lojistik bakımdan erken dönemden itibaren özel bir önem taşıdığını gösterir.¹⁶ Bu bakımdan Augustus döneminde Illyricum'un stratejik önemi, yalnız fethedilecek bir çevre bölge olmasında değil, İtalya'nın kuzeydoğusunu koruyan ve askeri-idari hatların denetimini mümkün kılan stratejik bir geçiş alanı olmasında aranmalıdır. İtalya'nın kuzeydoğu eşiğini koruyan, Alp dağ geçitlerini ve sevkıyat yollarını denetleyen, Adriyatik kıyısı ile Balkan içlerini birbirine bağlayan kritik bir tampon bölgeye dönüşmesinde aranmalıdır.

Augustus döneminde Illyricum'un Roma için ilk stratejik değeri, İtalya'nın kuzeydoğu bölgelerinin korumasında yatıyordu. Bu bölge, Roma açısından uzak bir eyalet olmadığı için doğrudan İtalya'ya açılan baskı hatlarının toplandığı bir saha idi. Appianos, Liburnları

¹⁶ Velleius Paterculus 2.110.3-4: Tiberius'un İtalya'yı bu kadar yakın bir düşmana açık bırakmayı güvenli görmediğı ve isyancıların bir kısmının Nauportus ile Tergeste hattından İtalya'ya yönelmeyi planladığı belirtilir. Velleius Paterculus 2.111.1: Augustus'un Senato'da, önlem alınmazsa düşmanın on gün içinde Roma'nın görüş alanına gelebileceğini söylediğı aktarılır. Danijel Džino, *Illyricum in Roman Politics, 229 BC-AD 68* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), özellikle "Octavian in Illyricum," 99-116; "From Senatorial to Imperial Illyricum: Bellum Pannonicum," 117-136; ayrıca Šašel Kos, "The Problem of the Border between Italy, Noricum, and Pannonia," 159-160.

Adriyatik'te korsanlık yapan denizci bir topluluk olarak anar; bu ayrıntı, kıyı güvenliği ile deniz ulaşımının Roma siyasetinde ne kadar erken bir tarihten itibaren önemli olduğunu gösterir.¹⁷ Aynı yazar, transalpin İapydes'in¹⁸ Aquileia'ya kadar ilerlediğini ve Tergestus'u¹⁹ yağmaladığını da kaydeder. Bu yüzden Augustus'un Illyricum'a yönelmesi, yalnız "asi kabileleri cezalandırma" siyaseti olarak bakılmamlı aynı zamanda İtalya'yı Adriyatik kıyısından ve kuzeybatı Balkan içlerinden gelebilecek baskı ve tehditlere karşı emniyete alma girişimi olarak okunmalıdır.²⁰ Bu güvenlik meselesi, yalnız kıyı şeridiyle de sınırlı değildi. Velleius Paterculus'un anlatısında Pannon isyanı, tehlikesini tam da İtalya'ya yakınlığından alan bir kriz olarak belirir.²¹ Ona göre Tiberius, ordusunu iç bölgelerde tutup İtalya'yı bu kadar yakın bir düşmana açık bırakmayı güvenli görmemiştir; daha da önemlisi, isyancı güçlerin bir kısmı hedef olarak doğrudan İtalya'yı, bir kısmı ise *Macedonia*'yı seçmiştir. Augustus'un Senato'da, önlem alınmadığı takdirde düşmanın on gün içinde Roma önlerinde görünebileceğini söylemesi, Illyricum'un neden sıradan bir sınır problemi olarak algılanmadığını açık biçimde ortaya koyar. Roma burada "uzaktaki

¹⁷ App., *Ill.* 7-8, 10; BC 2.39..Liburn halkı antik dönemde Adriyatik Denizi'nin doğu kıyısında (günümüz Hırvatistan ve Karadağ bölgesi) yaşamış, denizcilikleri ve hızlı gemileriyle ünlü İllirya kökenli bir halktır. Liburnia bölgesinde yaşayan bu topluluk, Roma döneminde özellikle savaş gemisi tasarımlarıyla tanınmıştır.

¹⁸ İapydes (veya İapydes), Antik Çağda Adriyatik Denizi'nin kuzeydoğu kıyılarında, günümüz Hırvatistan ve Slovenya bölgelerinde yaşamış antik bir halktır. Büyük olasılıkla İllirya veya Kelt kökenli oldukları düşünülen bu topluluk, MÖ 9. yüzyıl civarında İtalyan yarımadasının doğu kıyılarına yakın bölgelerde varlık göstermiştir.

¹⁹ Tergestus, İtalya'nın kuzeydoğusundaki Trieste şehrinin Latince kökenli antik adıdır.

²⁰ App., *Ill.* 1.3-1.6, 4.18-4.20. Liburn halkının Adriyatik korsanlığı ve İapydes'in Aquileia ile Tergestus hattındaki hareketliliği için bu pasajlar temel tanıklıktır.

²¹ Vell.Pat., *Historia Romana* 2.110-111. Özellikle 2.110.3-4 ve 2.111.1, isyanın İtalya ve Makedonya için doğurduğu tehlikeyi açık biçimde gösterir.

barbar coğrafyası”ndan değil, merkeze çok kısa sürede sirayet edebilecek bir güvenlik krizinden çekinmektedir.

Tuna Hattı ve Kuzey Politikası

Illyricum’un Augustus dönemindeki ikinci stratejik işlevi, Roma’nın kuzey siyasetinde bir geçiş ve hazırlık alanı oluşturmasıydı. Appianos’un Segesta/Siscia anlatısı bu bakımdan özellikle önemlidir. Octavianus, Segesta’yı yalnız yerel itaati sağlamak için kuşatmamış, burayı Daclar ve Bastarnlar üzerine yürütmeyi tasarladığı hareket için bir üs ve iase deposu olarak değerlendirmiştir. Appianos’un açık ifadesiyle kent, Savus üzerinde yer almakta ve bu yüzden Octavianus tarafından “Dak-larans and the Bastarnae”e karşı kullanılacak elverişli bir magazine olarak görülmektedir; aynı bağlamda Savus üzerinde gemiler yaptırılarak erzakın Tuna’ya taşınmasından söz edilmesi, bölgenin askeri lojistik bakımından taşıdığı değeri açıkça ortaya koyar. Bu durumda Illyricum, nihai hedefin kendisi olmaktan çok, kuzeye ve kuzeydoğuya doğru genişleyecek Roma siyasetine dayanak sağlayan bir ara bölge işlevi görmektedir. Marjeta Šašel Kos’un da vurguladığı gibi Segesta/Siscia’nın Sava ile Kupa’nın kavşağındaki konumu “stratejik bakımdan son derece elverişli” idi.²² Dolayısıyla buranın ele geçirilmesi, yalnız bir kentin itaate zorlanması değil, Tuna istikametindeki hareketin lojistik yapının kurulması anlamına geliyordu.

Res Gestae Divi Augusti 30’da Augustus bu durumu daha önce hiçbir Roma ordusunun ulaşmadığı Pannon kabilelerini Ti.

²² Appianos, *Illyrika* 22-23. Özellikle Segesta’nın Savus üzerindeki konumu, Daklar ve Bastarnlar’a karşı bir üs ve iase deposu olarak tasarlanması, ayrıca Savus üzerinde gemiler yaptırılarak erzağın Tuna’ya taşınmasının planlanması için bkz. App. Ill. 22.64- 66; 23.67- 68. “*The Problem of the Border between Italy, Noricum, and Pannonia*”, Tyche: *Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik*, cilt 29, 2014, 153-164.(özellikle s. 159-160). Yazar, Segesta/Siscia’nın stratejik konumunun mükemmelliğini ve Sava üzerinden Tuna’ya erzak taşınması planını özellikle vurgular. Ayrıca bkz. Marjeta Šašel Kos, “The Role of the Navy in Octavian’s Illyrian War”, 99-100.

Nero aracılığıyla boyun eğdirdiğini ve “*fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvii*” ileri götürdüğünü söyler; aynı pasajda Daclar üzerine kazanılan askeri başarı da bu kuzey yöneliminin parçası olarak eklenir. Burada dikkat çekici olan husus, Illyricum’un yalnızca zapt edilmiş bir eyalet olarak değil, sınırı Tuna’ya taşıyan bir ileri çıkış alanı olarak temsil edilmesidir. Josip Parat, bu ifadenin coğrafi kapsamı tartışmalı olmakla birlikte araştırmacıların çoğu, söz konusu hattın Sava’nın Tuna’ya kavuştuğu kesime işaret ettiği konusunda birleşmektedir.²³ Bu durum Augustus söyleminin, tüm Pannonia’nın eksiksiz fethinden çok, Tuna’ya açılan stratejik temas çizgisinin elde edilmesini öne çıkardığını düşündürür. Böylece Illyricum, Roma’nın kuzey siyaseti içinde yalnız bir sınır eyaleti değil, Tuna’ya uzanan askeri projeksiyonun ilk sağlam basamağı haline gelir. Öte yandan Orta Danubius hattı güvence altına alınmadan Roma’nın İtalya ile doğu toprakları arasındaki kara güzergahını elde tutması ve işletmesi mümkün değildi.²⁴ Bu tespit, Illyricum’un önemini yalnız fethedilen toprağın miktarında değil, Roma’nın Balkanlar üzerinden kurduğu uzun mesafeli askeri ve idari bağlantının temel geçiş sahası olması aramayı gerekli kılar. Başka bir deyişle Illyricum, Augustus

²³ Augustus, *RG* 30: “Pannoniorum gentes ... protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvii.” Pannonların kabilelerini/boylarını boyun eğdirdim ve Illyricum sınırlarını Tuna Nehri kıyısına kadar ilerlettim.” Aynı pasajda Daklar üzerine askeri başarı da eklenir. “**Augustus and the Introduction of Epigraphic Habit to Pannonia**,” içinde *Augustus immortalis. Aktuelle Forschungen zum Princeps im interdisziplinären Diskurs*, ed. J. Bartz, M. Müller ve R. F. Sporleder, Berlin: de Gruyter, 2020, s. 55-68 (özellikle s. 64-65). Parat, “ad ripam fluminis Danuvii” ifadesinin kapsamı tartışmalı bulmakla birlikte araştırmacıların çoğunun bunu Sava-Tuna kavşağı civarıyla ilişkilendirdiğini belirtir.

²⁴ J. J. Wilkes, “The Danubian and Balkan Provinces,” içinde *The Cambridge Ancient History*, c. 10, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin ve Andrew Lintott (Cambridge, 1996), 545. Wilkes, orta Danubius hattı güvence altına alınmadan Roma’nın İtalya ile doğu toprakları arasındaki kara yolunu elinde tutamayacağını özellikle belirtir.

döneminde kuzeye doğru genişlemenin son noktası değil, Tuna hattına ve oradan da daha geniş bir kuzey-doğu siyaset ufkuna açılan stratejik bir hazırlık zeminiydi.

Illyricum'un ikinci stratejik işlevi, Roma'nın kuzey siyasetinde bir geçiş ve hazırlık alanı oluşturmastır. Appianos'un *Segesta/Siscia* anlatısı bu bakımdan özellikle önemlidir. Octavianus, burayı yalnız yerel itaati sağlamak için değil, Daklar ve Bastarnai halkları üzerine yürütülecek hareket için bir üs ve erzak deposu olarak görmektedir; Savus Nehri²⁵ üzerinden ikmal taşınmasından söz edilmesi, bölgenin askeri lojistik bakımından ne kadar değerli olduğunu açıkça gösterir. Dolayısıyla *Illyricum*, nihai hedefin kendisi olmaktan çok, kuzeye ve kuzeydoğuya doğru genişleyecek Roma siyasetine dayanak sağlayan bir ara bölge işlevi görmüştür.²⁶ Bu yönelim, Augustus'un kendi anlatısında da açık biçimde kaydedilir. *Res Gestae Divi Augusti* 30'da Augustus, *Pannoniorum gentes*'i *Ti. Nero* aracılığıyla boyun eğdirdiğini ve *fines Illyrici*'yi *ad ripam fluminis Danuī* götürdüğünü söyler; aynı pasajda Daklar üzerine askeri başarı da eklenir. Oorta Danubius hattı güvence altına alınmadan Roma'nın İtalya ile doğu toprakları arasındaki kara güzergahını elde tutması mümkün değildi.²⁷ Bu nedenle *Illyricum*'un önemi yalnız fethedilen toprağın miktarında değil, Roma'nın Balkanlar üzerinden kurduğu uzun mesafeli askeri ve idari hattın zorunlu eşiği olmasında aranmalıdır.

²⁵ Sava Nehri (antik dönemde Savus), Orta ve Güneydoğu Avrupa'da, Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Sırbistan'dan geçen yaklaşık 990 km uzunluğunda önemli bir akarsudur. Alp Dağlarından doğup Belgrad'da Tuna Nehri'ne dökülen en büyük kol olma özelliğini taşır ve Balkanların kuzey sınırı olarak kabul edilir.

²⁶ App., *Ill.*, 4.22-4.24. Segesta/Siscia'nın erzak deposu ve hareket üssü olarak tasarlanması, Roma'nın kuzey politikasındaki lojistik mantığı ortaya koyar.

²⁷ Aug. *RG.* 30; J. J. Wilkes, "The Danubian and Balkan Provinces," içinde *The Cambridge Ancient History*, c. 10, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin ve Andrew Lintott (Cambridge, 1996), 546-548.

Balkanlarda Denge Siyaseti

Augustus, Balkan yarımadasını tek tip bir yönetim tekniğiyle denetlememiştir. Batıda, Illyricum ve Pannonia hattında doğrudan askeri ve idari denetim ağır basarken doğuda Thracia'da daha esnek bir model, yani bağımlı krallık düzeni tercih edilmiştir. Thracia üzerine yapılan bir çalışma, bu bağımlı krallığın Sapaioi ile Astai'nin kabilelerinin birleşmesinden doğduğunu ve Roma'nın Thrak işlerini bundan sonra büyük ölçüde bu yerel güç aracılığıyla yönetmeye yöneldiğini göstermektedir; Roma ancak ciddi iç karışıklıklar veya büyük ayaklanmalar çıktığında doğrudan müdahale etmiştir.²⁸ Bu tablo, Augustus'un Balkanlar'da aynı anda hem doğrudan hakimiyet hem de dolaylı denetim tekniklerini kullandığını düşündürür. Bu çerçevede Illyricum, doğudaki bağımlı krallık düzeninin karşısında, Roma'nın doğrudan dayandığı askeri zemin olarak öne çıkar. Başka bir deyişle, Augustus için Illyricum yalnız kendi içinde önemli bir saha değildi; aynı zamanda Macedonia ile Thracia arasında kurulacak daha geniş Balkan dengesinin batı ayağını teşkil ediyordu. Bu yüzden bölgenin kontrolü, yalnız İtalya'nın savunulması veya Danubius'a (Tuna) ilerleme bakımından değil, Balkan yarımadasında farklı egemenlik biçimlerini birbirine bağlayan bir merkez oluşturması bakımından da stratejik değer taşımıştır.

İnsan Gücü, Vergi ve Kaynak Coğrafyası

Illyricum'un stratejik değeri şüphesiz yalnızca askeri coğrafyadan ibaret değildi; bölge aynı zamanda insan gücü, vergi ve doğal kaynak bakımından da önem taşıyordu. Illyricum'un Roma ordusuna asker sağlama, doğal kaynakların işletilmesi ve kıyı toplulukları üzerinden İtalya ile ticaret ağlarına daha sıkı biçimde bağlanma bakımından giderek daha önemli hâle geldiği görülmektedir. Augustus dönemindeki

²⁸ Charikleia Papageorgiadou- Maria-Gabriella G. Parissaki, "Friends and 'Friends' in the Client-Kingdom of Thrace," içinde *Thrace: Local Coinage and Regional Identity*, ed. Vladimir F. Stolba ve Ulrike Peter (Berlin, 2021), s.156-157.

güvenlik siyasetini maddi temelinden koparmamayı gerektirir: sınır ancak asker, iâşe, yol, liman, yerel işbirlikleri ve düzenli kaynak akışıyla tutulabilir.²⁹ Bu nedenle Illyricum, Roma için yalnız bastırılması gereken bir çevre değil, imparatorluğun askeri-ekonomik kapasitesine katkı sağlayacak bir coğrafya idi. Appianos'un anlattığı rehine, erzak ve vergi talepleri de aynı yapının erken görünümünü verir. Segesta'dan iâşe ve rehine istenmesi, Dalmatlar'ın daha eski tributum yükümlülüklerini kabul etmeleri ve garnizon yerleştirmeye uygulamaları, Roma'nın bölgeyi yalnız askeri zafer alanı olarak değil, kalıcı idari ve malî bağlanma sahası olarak gördüğünü gösterir.³⁰

Romalılar daha önce Segestalıların ülkesine iki kez saldırmışlardı; fakat ne rehine alabilmişlerdi ne de başka bir sonuç elde etmişlerdi. Bu yüzden Segestalıları iyice küstahlaşmışlardı. Augustus onlara karşı, henüz Romalıların egemenliği altına girmemiş olan Pannonia üzerinden yürüdü. Pannonia, Iapydeslerden Dardanoi'ye kadar uzanan ormanlık bir bölgedir. Halkı kentlerde yaşamaz; soy bağlarına göre dağınık halde, kırdan ya da köylerde oturur. Bütün halkı kapsayan ortak bir meclisleri ve tek bir yönetimleri yoktur. Savaşçı sayıları yüz bin kadardır; fakat ortak bir siyasal örgütlenmeleri bulunmadığından tek bir ordu halinde toplanmazlar. Augustus üzerlerine yürüdüğünde ormanlara çekildiler; oradan dışarı atılıp ordudan

²⁹ J. J. Wilkes, "The Danubian and Balkan Provinces," içinde *The Cambridge Ancient History*, 2. bs., c. 10, *The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69*, ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin ve Andrew Lintott (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 545-548. Wilkes, orta Tuna hattına ulaşmanın Roma'nın İtalya ile doğu eyaletleri arasındaki kara bağlantısını güvence altına aldığını ve bu güzergâhın imparatorluğun başlıca askeri eksenlerinden biri hâline geldiğini belirtir.

³⁰ Appianos, *Illyrika* 22-24, 28. Segesta için bkz. özellikle 22-24: Octavianus'un kenti Daklar ve Bastarnlar'a karşı savaş için uygun bir depo ve üs olarak görmesi, iâşe istemesi, yüz rehine talep etmesi ve kente garnizon yerleştirmesi; Dalmatlar için bkz. 28: Yedi yüz çocuğun rehine olarak verilmesi, Gabinius'un sancaklarının iadesi ve Gaius Caesar'dan beri gecikmiş tributum'un kabul edilmesi.

geri kalanları öldürüyorlardı. Augustus onların kendiliklerinden teslim olacaklarını umduğu sürece tarlalarına ve köylerine dokunmadı. Ama kimse teslim olmayınca, Segestalıların ülkesine varıncaya kadar sekiz gün boyunca bölgeyi ateş ve kılıçla harap etti. Segestalıların toprağı da Pannonialıdır; Sava nehri üzerindedir.³¹ Orada, hem nehir hem de çevresini kuşatan çok büyük bir hendekle güçlendirilmiş bir kent vardır. Dolayısıyla Augustus döneminde Illyricum'un stratejik önemi, savaşın kazanıldığı yer olmasından çok, kazanılan savaşın vergi, asker, ulaşım ve kaynak düzenine çevrilebildiği yer olmasında yatmaktadır. Augustus bu kenti özellikle ele geçirmek istiyordu; çünkü burası, İster'in kuzeyindeki Daklar ve Bastarnlara karşı girişilecek hareket için uygun bir ikmal üssü olarak tasarlanmıştı. Orada bu nehre Danubius denir; biraz aşağıda ise aynı nehir İster adını alır. Sava da bu nehre dökülür. Augustus da yiyecek ve erzağı kendisi için Danubius'a taşımak üzere bu akarsu üzerinde gemiler yaptırdı.³² Bu anlatı, Augustus'un Illyricum siyasetinin yalnızca fetih değil, lojistik denetim ve ileri üsler kurma siyaseti olduğunu açıkça gösterir: Segesta'yı ele geçirmek istemesinin nedeni, burayı Daklar ve Bastarnlar'a karşı yürütülecek daha geniş savaşlar için bir depo, ikmal ve operasyon merkezi haline getirmektir; bu amaçla Sava-Danubius hattında gemi yaptırmayı da bölgeyi askeri ulaştırma ağına bağlama niyetini ortaya koyar.

Augustus tam da bu sebeplerle Segesta'yı ele geçirmek istiyordu. Yaklaştığında Segestaililer ona haber gönderip ne istediğini sordular.

³¹ App., *Ill.* 22. Appianos burada Segestalıları yönelik daha önceki başarısız Roma girişimlerini, Augustus'un Pannonia üzerinden ilerleyişini, bölgenin siyasal dağınıklığını, yaklaşık yüz bin savaşçı çıkarabilecek nüfusunu ve Segesta'ya kadar uzanan hareketin yıkıcı niteliğini anlatır.

³² App., *Ill.* 4.22-3. Burada Augustus'un Segesta'yı Daklar ve Bastarnlar'a karşı kullanılacak bir ikmal ve depo merkezi olarak görmek istediği, ayrıca Sava üzerinde gemiler yaptırmayı erzağı Danubius'a taşımayı planladığı belirtilir. Bu durum rehine, vergi, garnizon ve iase talepleri, bölgenin askeri-idari entegrasyonuna işaret eder.

O da, kente bir garnizon yerleştirmek istediğini, ayrıca Daklar'a karşı yürüteceği savaşta burayı güvenle üs olarak kullanabilmek için kendisine yüz rehine verilmesini istediğini söyledi. Bunun yanında, verebildikleri kadar erzak da talep etti. Kentin ileri gelenleri bunu kabul etti; fakat halk öfkeye kapıldı. Yine de, herhalde verilecek rehinelere kendi çocukları değil de önde gelenlerin çocukları olduğu için, bu isteğe razı oldular. Fakat garnizon gelince onları görmeye katlanamadılar; öfke ve çılgınlık içinde kapıları kapatıp surlara çıktılar. Bunun üzerine Augustus nehri köprüyle geçti, kentin çevresini hendek ve palanka ile kuşattı; abluka altına aldıktan sonra iki toprak yığma set yaptırdı. Segestallılar bu setlere sık sık saldırdılar; ele geçiremeyince de yukarıdan meşale ve ateş atarak onları yakıp yıkmaya çalıştılar. Öteki Pannonialılar onlara yardıma geldiğinde Augustus bu yardım kuvvetini karşılayıp pusuya düşürdü; bir bölümünü yok etti, geri kalanını da kaçırttı. Bundan sonra Segestallılar Pannonialılardan artık hiçbir yardım alamadılar.³³ Augustus'un egemenliği yalnız savaşla değil, rehine, garnizon, erzak, vergi ve itaat gibi araçlarla kurduğunu da gösterir. Segesta'da yüz rehine ve garnizon talep etmesi, ardından kentin bir bölümünü ayırıp yirmi beş kohort yerleştirmesi; Dalmatlar teslim olduğunda ise yedi yüz çocuk rehine, geri verilmiş sancaklar ve gecikmiş tributum istemesi, onun politikasının kalıcı askeri işgal ile kurumsal bağlılığı birlikte hedeflediğini gösterir.

³³ App., *Ill.* 4.24. "Böylece Segestallılar, bir kuşatmanın bütün sıkıntılarına katlandıktan sonra otuzuncu günde zorla ele geçirildiler; ancak o zaman ilk kez yalvarmaya başladılar. Augustus, onların cesaretine hayran kaldığı ve yakarışlarına da kulak verdiği için, onları ne öldürdü ne de sürgüne gönderdi; bunun yerine para cezasıyla yetindi. Kentin bir bölümünü öteki kısımdan bir duvarla ayırttı ve buraya yirmi beş kohortluk bir garnizon yerleştirdi. Bunu yaptıktan sonra, ilkbaharda Illyricum'a dönmek niyetiyle Roma'ya geri gitti. Fakat Segestallıların garnizonu katlettiğine dair bir söylenti yayılınca, kış vakti aceleyle yeniden yola çıktı. Vardığında söylentinin bütünüyle asılsız olmadığını, ama tam anlamıyla da doğru çıkmadığını gördü; çünkü Segestallıların ani bir ayaklanması yüzünden garnizon tehlikeye düşmüş ve hazırlıksız yakalandıkları için birçok kayıp vermişlerdi; ama ertesi gün toparlanarak isyancıları bastırdılar."

Bu bakımdan *Illyricum*, Augustus döneminde Roma için dört işlevi aynı anda yerine getiren bir bölgeydi: İtalya'nın kuzeydoğu güvenliğini koruyor, Danubius hattına ilerleyiş için lojistik dayanak sağlıyor, Balkanlar'daki doğrudan ve dolaylı egemenlik biçimlerini dengeleyen bir zemin oluşturuyor ve nihayet askeri ve ekonomik kapasiteye insan ile kaynak sağlıyordu. Bu nedenle bölgenin önemi, yalnız fethedilmiş bir çevre olmasında değil, Roma devletinin güvenlik ve egemenlik mantığını somut biçimde taşıyan bir stratejik düğüm noktasına dönüşmesinde aranmalıdır. Ayrıca Augustus'un *Illyricum*'u yalnızca bir sınır bölgesi olarak değil, itaatin yeniden üretildiği bir disiplin sahası olarak görmesidir. Direnişe karşı kuşatma, yakma, pusu ve yıldırma yöntemleri kullanılırken; teslim olanlara her zaman toplu imha uygulanmaması, fakat para cezası, garnizon ve vergiyle bağlılığın kurumsallaştırılması dikkat çeker. Son olarak Appianos, bu seferleri Augustus'un kişisel prestijiyle de ilişkilendirir: ele geçirilen sancakların *Octavia Portikosu*'na³⁴ konulması ve bütün *Illyria*'nın boyun eğdirildiğinin söylenmesi, askeri başarının kamusal hafızaya ve zafer ideolojisine dönüştürüldüğünü gösterir. Böylece *Illyricum*, Augustus için hem stratejik bir sınır coğrafyası hem de iktidarını görünür kılan bir başarı sahası haline gelir.

³⁴ *Octavia Portikosu*, Augustus'un Cumhuriyet dönemine ait Porticus Metelli'yi yeniden sahiplenerek onu domus Augusta'nın anıtsal hafızasına bağladığı bir yapıdır; Octavia adı altında yeniden adlandırılması ve kompleks içine kütüphane, curia ve eğitim/sergi işlevlerinin eklenmesi, bu alanı yalnızca mimari bir yenileme değil, aynı zamanda hanedan meşruyetini, kültürel himayeyi ve kamu yararı söylemini görünür kılan siyasal bir temsil mekânına dönüştürmüştür. Marcellus Tiyatrosu'yla yakınlığı ve Marcellus'la ilişkilendirilen kütüphane nedeniyle yapı, Augustan rejimde aile, yas ve veraset ihtimalini kamusal anıt dili içinde işleyen bir hanedan mesajı da taşımaktadır.

Antik Tarih Yazımında Illyricum: Fetih, Tehdit ve İtaat Anlatıları

Augustus döneminde Illyricum'un kazandığı siyasal anlam, yalnızca seferlerin kronolojisine bakılarak açıklanamaz. Bölgenin Augustus yönetiminin kendi iktidarını haklı ve gerekli göstermeye yarayan anlatıdaki yerini kavrayabilmek için, antik tarih yazımında hangi anlatı kalıpları içinde kurulduğunu da dikkate almak gerekir. Zira Appianos, Cassius Dio ve Velleius Paternulus gibi yazarlar Illyricum'u yalnızca olayların geçtiği bir coğrafya olarak kaydetmez; aksine, bu coğrafyayı fetih, tehdit, itaat, güvenlik ve barış kavramlarının birbirine bağlandığı bir anlatı alanı hâline getirirler. Octavianus'un Illyria savaşları Appianos'ta sıradan bir askeri ara bölüm değil, olağanüstü ölçüde yoğunlaştırılmış bir anlatı bütünüdür. Bu bakımdan Illyricum, antik tarih yazımında edilgen bir arka plan değil, Roma egemenliğinin hem sınıldığı hem de görünür kılındığı bir sınır sahası olarak belirir.³⁵ Bu anlatı düzeni içinde ilk dikkat çeken metin Appianos'un *Illyrike*'sidir. Šašel Kos'un belirttiği üzere, Appianos Octavianus'un Illyria savaşlarına metnin "neredeyse yarısına yaklaşan" bir bölümünü ayırır; daha da önemlisi, bu ayrıntılı anlatının başlıca ve muhtemelen tek kaynağı Augustus'un kendi *Commentarii*'sidir.³⁶ Bu tespit, Appianos'daki Illyricum anlatısının yalnızca tarihsel olayları kaydeden bir metin olarak değil, aynı zamanda Augustus iktidarının kendini sunma biçiminin dolaylı bir uzantısı olarak da okunabileceğini gösterir. Savaş burada yalnızca askeri çatışma değildir; çevrenin itaat altına alındığı, Roma otoritesinin görünür kılındığı ve Octavianus'un askeri kudretinin siyasal değer kazandığı bir süreçtir.

Appianos'un anlatısında dikkat çeken bir başka nokta, askeri başarı ile siyasi sonuç arasındaki ilişkinin açıkça vurgulanmasıdır.

³⁵ M. Šašel Kos, *Appian and Illyricum*, Situla 43 (Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005) 396-399; Džino, *Illyricum in Roman Politics*, n464- 465.

³⁶ Šašel Kos, *Appian and Illyricum*; ayrıca bkz. Šašel Kos, "Appian and Dio on the Illyrian Wars of Octavian," *Živa Antika* 47 (1997): 187-198.

Teslimiyet, rehine verme, ganimet, vergiye bağlanma ve sadakat ilişkileri, savaşın tamamlayıcı unsurları olarak görünür. Nitekim Metuluların “elli rehine” vermeyi önermeleri, ardından Dalmatialıların “çocuklarından yedi yüzünü rehine olarak” teslim etmeleri ve “bundan böyle itaat edeceklerini” bildirmeleri, savaşın yalnız fetihle değil, itaate dönüştürülmüş bir sonuçla tamamlandığını gösterir. Bu nedenle Appianos’da Illyricum, Roma’nın bir bölgeyi ele geçirdiği yer olmaktan çok, o bölgeyi siyasi olarak yeniden kurduğu alan olarak görünür. Savaşın sonunda gelen bu itaat sahneleri, askeri zaferi meşruiyet üreten bir sonuca dönüştürür; dolayısıyla Appianos’un anlatısal mantığında fetih ile itaat arasında zorunlu bir bağ kurulmuştur.³⁷

Ne var ki Appianos’un anlatısı tam da bu nedenle bütünüyle tarafsız değildir. Şaşel Kos’un Appianos ile Dio’yu karşılaştırdığı inceleme, Appianos’un Octavianus’un itibarını zedeleyebilecek bazı ayrıntıları dışarıda bıraktığını gösterir. Özellikle Metulum çevresindeki kısmi başarısızlıklar ya da Octavianus’un askeri imajını gölgeleyebilecek unsurlar, Appianos’da ya hiç yer almaz ya da son derece geri planda bırakılır. Eğer Appianos gerçekten Augustus’un *Commentarii*’sine dayanıyorsa, bu seçicilik daha anlaşılır hâle gelir: metin, olayları yalnızca aktarmakla kalmaz, onları belli bir siyasal başarı anlatısı içinde yeniden düzenler. Böylece Illyricum, Appianos’da yalnızca fetih sahası değil, aynı zamanda Octavianus’un zaferinin dikkatle işlenmiş bir meşruiyet sahnesi olur.³⁸

Cassius Dio’nun anlatısı ise aynı coğrafyayı çok daha sert ve yer yer daha kuşkucu bir dille ele alır. Dio, Octavianus’un Pannonialılara karşı sefere çıkışını anlatırken onların “hiçbir haksızlık yapmamış olduklarını” açıkça söyler. Bu kısa ama çarpıcı ifade, Augustus yönetiminin kendini sunuşunda güvenlik ve düzen diliyle anlamlandırılan

³⁷ App., *Ill.* 21 ve 28. paragraflar.

³⁸ M. Şaşel Kos, “Appian and Dio on the Illyrian Wars of Octavian,” 187-198. 190-191 ve 195-196. Metulum’daki kısmi felaketin Appianos’ta bastırılması tartışması için 190-191. Menodorus ve Fufius Geminus gibi Appianos’un dışarıda bıraktığı ayrıntılar için 195-196.

genişleme siyasetinin, başka bir tarih yazımı içinde çok daha çıplak bir güç politikası olarak görülebildiğini ortaya koyar. Dolayısıyla Dio'da Illyricum, yalnızca meşru bir askeri müdahale alanı değil, emperyal zorunluluk ile emperyal fırsatçılık arasındaki çizginin bulanıklaştığı bir sınır coğrafyası olarak belirir. Dio'nun Pannonialılara dair betimlemesi de bu tabloyu tamamlar. Yazar, bölgenin sertliğini, iklimini, üretim kıtlığını ve halkın dayanıklılığını vurgulayarak, Illyricum'u kolayca denetlenilebilecek bir alan gibi değil, sürekli askeri dikkat gerektiren güç bir saha olarak resmeder. Böylece bölge üzerindeki egemenlik, bir kez elde edilip tamamlanan bir sonuç değil; devamlı teyit edilmesi gereken bir hâkimiyet pratiği hâline gelir. Džino'nun da gösterdiği gibi, mesele yalnız Illyricum'daki Roma siyaseti değil, aynı zamanda "Illyricum'un Roma siyasal söylemindeki gelişimi"dir. Bu nedenle Dio'da Illyricum'un temsil değeri iki yönlüdür: bir yandan Roma'nın askeri kudretini görünür kılar, öte yandan bu kudretin neden sürekli yeniden üretilmesi gerektiğini de anlatır. Sınır burada, tamamlanmış bir barış değil, daima bastırılması gereken bir potansiyel düzensizlik alanıdır.³⁹

Velleius Paterculus'ta ise Illyricum'un anlatısal işlevi daha açık biçimde "tehdit" eksenine yerleşir. Özellikle MS 6-9 isyanı bağlamında Velleius, bölgedeki savaşı uzak bir eyalet sorunu gibi değil, doğrudan İtalya'yı ve hatta Roma'yı sarsabilecek bir kriz olarak tasvir eder. Onun anlatısında Augustus'un senatoda, önlem alınmazsa düşmanın "on gün içinde" Roma'nın görüş alanına gelebileceğini söylemesi, Illyricum'un Roma açısından uzak bir çevre değil, merkezî güvenliğe doğrudan dokunan bir tehdit alanı olarak kurgulandığını son derece açık biçimde gösterir. Burada sınır, yalnız yönetilen bir çevre değil; geç kalınırsa merkeze çökecek bir kriz alanıdır. Ancak Velleius'un anlatısı tehdidi yalnızca büyütmele kalmaz; hemen ardından çözümü, yani Tiberius'un müdahalesini öne çıkarır. Böylece

³⁹ Cass. Dio 49.36.1-3; Džino, *Illyricum in Roman Politics*.s.1-4, 99-116 ve özellikle söylem boyutu için 177-184.

Illyricum bir kez daha meşruiyet üretiminin sahası hâline gelir. Tehlike ne kadar büyük gösterilirse, onu bastıran iktidarın kudreti de o ölçüde parlak görünür. Velleius'un dili, sınırdaki isyanı yalnızca askeri bir olay olarak değil, Julio-Claudian düzenin koruyucu niteliğini görünür kılan bir sinama olarak işler. Burada barış, çatışmanın yokluğu değil; merkezî iktidarın tehdidi bastırma ve çevreyi yeniden itaate zorlama kapasitesinin sonucu olarak temsil edilir. Bu nedenle Illyricum, Velleius'ta yalnızca tehlikenin kaynağı değil, aynı zamanda düzenin yeniden kuruluşunu görünür kılan bir meşruiyet alanıdır.⁴⁰

Bu üç yazar yan yana getirildiğinde, Illyricum'un antik tarih yazımında ortak fakat tek boyutlu olmayan bir işleve sahip olduğu görülür. Appianos'da bölge, Augustus'un başarı ve bağlılık anlatısının merkezindedir; Dio'da aynı coğrafya, fetih siyasetinin daha az meşrulaştırılmış ve daha sert yönlerini açığa çıkarır; Velleius'ta ise Illyricum, tehdit ile kurtuluş arasındaki dramatik karşıtlık üzerinden Tiberius'un ve dolaylı olarak Augustus düzeninin koruyucu rolünü görünür kılar. Bu nedenle Illyricum, antik tarih yazımında ne yalnızca savaş alanı ne de yalnızca idari bir eyalet olarak karşımıza çıkar. Aksine, fetih, tehdit, itaat ve barış kavramlarının birbiriyle eklemlendiği; Roma egemenliğinin hem zora hem de meşruiyet diline dayandığını gösteren çok katmanlı bir sınır coğrafyası olarak kurulur. Bu çerçevede Illyricum, antik tarih yazımında yalnızca geçmiş olayların sahnesi değil, imparatorluk iktidarının kendi anlamını ürettiği ayrıcalıklı bir temsil alanı olarak belirir. Appianos'da savaş, teslimiyet, rehine ve bağlılık üzerinden siyasi itaate dönüştürülür; Dio'da aynı süreç, güvenlik söyleminin ardındaki daha çıplak kuvvet mantığını görünür kılar; Velleius'ta ise sınırdaki tehlike, merkezî iktidarın müdahalesini gerekli ve kurtarıcı gösteren bir anlatı düzenine bağlanır. Başka bir deyişle, Appianos'da itaat, Dio'da sorgulama, Velleius'ta ise tehdit ile kurtuluş karşıtlığı öne çıksa da, her üç yazar da Illyricum'u Roma iktidarının sınır, güvenlik ve egemenlik iddialarını görünür kılan

⁴⁰ Vell. Pat. 2.110.1-2; 2.111-116.

başlıca sahnelerden biri olarak kurar. Džino meselenin yalnızca Illyricum'daki askeri varlık değil, aynı zamanda bu alanın Roma siyasi söylemi içinde nasıl tanımlandığı ve anlamlandırıldığına da önemli olduğunu yazar.⁴¹ Bu nedenle Illyricum, antik tarih yazımında yalnızca fethedilmiş bir çevre değil, Roma egemenliğinin zor, itaat, tehdit ve güvenlik kavramları etrafında kendisini meşrulaştırdığı çok katmanlı bir sınır coğrafyası olarak belirir.

Illyricum'un Roma İktidar Söylemindeki Yeri

Roma'nın Illyricum'la kurduğu ilişki Augustus devriyle başlamaz; tersine, bu ilişkinin kökleri Cumhuriyet'in erken yayılma evresine kadar geri götürülebilir. MÖ 229/228'de Teuta'ya karşı düzenlenen ilk Roma seferi, bu sürecin kurucu eşiğini oluşturur. Polybios'un açıkça belirttiği üzere, Romalıların ilk kez Illyria'ya ve "Avrupa'nın o kısmına" askeri kuvvet sevk etmeleri, Roma egemenliğinin genişleme tarihini anlamak bakımından özel bir dönüm noktasıdır.⁴² Bu ilk müdahalenin ardında yatan saikler, başlangıçta bütüncül bir kara fetih siyasetinden ziyade, Adriyatik'te deniz güvenliğinin sağlanması, korsanlık faaliyetlerinin bastırılması ve Roma'yla müttefik ya da ticari ilişki içindeki kıyı kentlerinin korunmasıyla bağlantılıydı. Dolayısıyla erken safhada Illyria, Roma siyasi tahayyülünde henüz yekpare bir idari alan olarak değil, güvenlik ve ulaşım bakımından denetlenmesi gereken stratejik bir kıyı kuşağı olarak belirmektedir.⁴³ Ancak bu ilk askeri müdahale, Roma'yı doğu Adriyatik'e geçici değil, kalıcı

⁴¹ Džino, *Illyricum in Roman Politics*; ayrıca genel çerçeve için bkz. John Rich, "Augustus, War and Peace," içinde *The Representation and Perception of Roman Imperial Power: Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 B.C.-A.D. 476)*, Netherlands Institute in Rome, March 20-23, 2002, ed. L. de Blois, P. Erdkamp, O. Hekster, G. de Kleijn ve S.T. A. M. Mols (Amsterdam: J. C. Gieben, 2003), 329-357.

⁴² Polybios, *Historiai* 2.2.1-3; 2.8.3-13; 2.11.1-12; 2.12.3-6.

⁴³ Danijel Džino, *Illyricum in Roman Politics, 229 BC-AD 68* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 44-50

biçimde bağlamıştır. Demetrios Pharos'a karşı girilen ikinci savaş ile MÖ 168/167'de Genthios'un yenilgisiyle sonuçlanan üçüncü savaş, Roma'nın bölgeye yalnızca deniz emniyeti açısından değil, siyasi denetim bakımından da müdahil olmaya başladığını gösterir. Bununla birlikte bu evrede henüz bütünlüklü, tek parça ve sürekli işleyen bir "Illyricum eyaleti"nden söz etmek güçtür. Nitekim, MÖ 167 sonrasında Roma hakimiyeti güney ve kuzey Adriyatik'te farklı yoğunluklara sahip, parçalı ve büyük ölçüde askeri ihtiyaçlara göre şekillenen bir müdahale düzeni üretmiştir.⁴⁴ Bu bakımdan Illyricum'un Roma dünyasına dahil oluşu, bir anda tamamlanan idari bir kuruluş değil; farklı topluluklar, kıyı hatları ve hinterlandlar üzerinde adım adım kurulan, eşitsiz ritimlere sahip bir tahakküm sürecidir.

Geç Cumhuriyet döneminde bu ilişkinin niteliği belirgin biçimde değişir. Illyricum artık yalnızca kontrol altına alınması gereken problemleri bir çevre değil, aynı zamanda Roma aristokratik rekabetinin askeri şöhrat, ganimet ve triumphus üretimine elverişli bir sahası hâline gelir. Appianos'un Dalmatyalılara karşı seferler bağlamında aktardığı örnekler, bölgenin kimi zaman doğrudan bir tehditten ziyade, komutanların siyasi prestijini artırmaya elverişli bir operasyon alanı olarak kavrandığını düşündürür. Özellikle Metellus'un Dalmatyalılara "hiçbir suç işlemedikleri halde" savaş açtığının belirtilmesi, Illyricum'un Augustus'tan önce de askeri başarı anlatısına eklenmiş bir coğrafya olduğunu açıkça göstermektedir.⁴⁵ Böylece bölge, savunma zorunluluğuyla meşrulaştırılan askeri müdahalenin ötesinde, Roma iç siyasetinin onur ekonomisine hizmet eden bir zafer mekânı olarak da anlam kazanır. Bu dönüşüm Caesar döneminde daha da derinleşir. Illyricum artık yalnızca dışarıdaki bir savaş alanı değil, Roma magistratlarının yetki coğrafyası içinde tanımlanan bir *provincia* ve iç savaş güzergâhlarının ayrılmaz bir parçasıdır.

⁴⁴ Džino, *Illyricum in Roman Politics*, 50-60; Šašel Kos, "The Problem of the Border between Italy, Noricum, and Pannonia," 199-200.

⁴⁵ App., *Ill.* 11; Džino, *Illyricum in Roman Politics*, 61-79.

Appianos'un Promona ve Gabinius etrafındaki aktarımlarıyla Caesar-Pompeius mücadelesinin Adriyatik bağlantılı hatları birlikte düşünüldüğünde, Illyricum'un Roma'nın doğu Adriyatik stratejisinde geçici bir müdahale sahası olmaktan çıktığı görülür.⁴⁶ Başka bir deyişle, burada mesele yalnızca belirli kabilelerin ya da kentlerin itaat altına alınması değildir; aynı zamanda Roma'nın siyasi-mekânsal düzeninde Illyricum'un yeni bir anlam kazanmasıdır. Bu andan itibaren bölge, yalnızca dışarıdaki bir çevre değil, Roma'nın askeri hareketliliği, siyasi rekabeti ve idari tahayyülü içinde işlevsel bir yere sahip sınır sahasıdır.

Octavianus'un MÖ 35-33 yılları arasındaki seferleri ise bu uzun tarihsel sürecin hem askeri hem söylemsel kırılma noktasını oluşturur. Appianos *Illyrike*'nin neredeyse yarısını bu savaşlara ayırmakta; daha da önemlisi, bu ayrıntılı anlatının başlıca ve muhtemelen belirleyici kaynağı Augustus'un kendi *Commentarii*'si olmaktadır.⁴⁷ Söz konusu anlatı yalnızca savaşların tarihsel kaydı değil, aynı zamanda zaferin siyasal bakımdan nasıl işlenip temsil edildiğini gösteren metinsel bir inşa olarak okunmalıdır. Segesta/Siscia'nın Daklar ve Bastarnlara karşı bir üs ve erzak merkezi hâline getirilmesi, Octavianus'un hedefinin salt cezalandırma ya da yerel bastırma olmadığını; daha geniş bir kuzey siyasetine açılan stratejik bir düzen kurmayı amaçladığını düşündürür. Aynı metinde rehine alma, teslimiyet, vergiye bağlama ve daha önce Gabinius'a kaptırılan sancakların geri alınması gibi sahnelerin öne çıkarılması, askeri zaferin siyasi itaate ve simgesel üstünlüğe dönüştürülmesinin başlıca anlatı araçlarıdır.⁴⁸ Tam bu noktada Illyricum, Augustus'un iktidar söylemi bakımından ayrıcalıklı bir anlam kazanır. *Res Gestae Divi Augusti*'de Dalmatlardan geri alınan

⁴⁶ App., *Ill.* 12; Džino, *Illyricum in Roman Politics*, 80-98.

⁴⁷ M.Sašel Kos, *Appian and Illyricum*, Situla 43 (Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005), 395-399, 459-464.

⁴⁸ Appianos, *Illyrike* 16-28, özellikle 22-28; Marjeta Šašel Kos, "Appian and Dio on the Illyrian Wars of Octavian," *Živa Antika* 47 (1997): 187-188, 194-196; Džino, *Illyricum in Roman Politics*, 99-116.

sancaklar, Pannonialıların Tiberius aracılığıyla itaate zorlanması ve sınırın Tuna'ya kadar genişletilmesi, birbirinden kopuk askeri olaylar olarak değil, Roma dünyasına düzen kazandıran bir *princeps*'in icraatları olarak sıralanır.⁴⁹ Böylece fetih, yalın bir genişleme hareketi biçiminde değil, güvenliğin sağlanması, sınırın istikrara kavuşturulması ve barışın tesisi gibi daha yüksek siyasal değerler içinde yeniden anlamlandırılır. Augustus'un aynı metinde "haksız savaş yapmadan" barıştan söz etmesi, savaş ile meşruiyet arasındaki bu hassas bağlantının tesadüfî olmadığını gösterir. Illyricum burada sadece boyun eğdirilmiş bir çevre değildir; *princeps*'in askeri kudretini ahlaki ve siyasi bir gereklilik olarak sunmaya yarayan bir temsil alanıdır. Başka bir ifadeyle, bölge üzerindeki hakimiyet, Augustus'un söyleminde doğrudan güç kullanımı olarak değil, düzen kurmaya yönelik meşru bir zorunluluk olarak sunulur.

Ne var ki antik tanıklıkların tamamı Augustus'un meşruiyet diline aynı ölçüde katılmaz. Cassius Dio'nun anlatısı bu bakımdan özellikle önemlidir. Çünkü Dio, Octavianus'un Pannonialılara karşı yürüttüğü seferi, sonradan kurulacak zaferci söylemin tersine, savunma zorunluluğundan çok iktidarın kendi kudretini deneme ve görünür kılma pratiği içinde kavrar. Nitekim yazar, Octavianus'un Pannonialılara karşı ileri sürebileceği gerçek bir gerekçe olmadığını, buna rağmen sefere çıktığını; bu seferin de hem askerleri eğitmek hem de onları yabancı bir halkın kaynaklarıyla beslemek amacı taşıdığını açıkça ifade eder.⁵⁰ Bu ifade, Illyricum'un Augustan anlatıda taşıdığı "güvenlik" ve "sınır istikrarı" anlamını sarsan son derece kuvvetli bir karşı tanıklıktır. Daha da önemlisi Dio, Pannonialıları yalnızca askeri bir rakip olarak değil sert iklim, kıt üretim ve yoksulluk içinde yaşayan,

⁴⁹ Augustus, *RG.*, 29.1, 30.1; Džino, *Illyricum in Roman Politics*, 117-136; J. J. Wilkes, "The Danubian and Balkan Provinces," içinde *The Cambridge Ancient History*, c. 10, 2. bs., ed. Alan K. Bowman, Edward Champlin ve Andrew Lintott (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 545-585.

⁵⁰ Cassius Dio 49.36.1-4; Danijel Džino, *Illyricum in Roman Politics, 229 BC-AD 68* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 177-184.

fakat tam da bu nedenle cesur ve dirençli bir topluluk olarak tasvir eder; ardından da bu değerlendirmeyi bir dış gözlemci olarak değil, Dalmatia ve Yukarı Pannonia'da görev yapmış eski bir vali sıfatıyla yaptığını özellikle belirtir. Böylece Illyricum, Dio'da yalnızca fethe-dilecek bir saha olarak değil, Roma'nın genişleme gerekçelerini sor-gulamaya açan bir sınır bölgesi olarak görünür; burada savaşın zo-runluluktan mı, askeri talimden mi, yoksa merkezi otoritenin bir güç gösterisinden mi kaynaklandığı sorusu yanıtızsız bırakılır.

MS 6-9 arasındaki büyük isyan söz konusu olduğunda Velleius Paterculus'un dili, Illyricum'u artık yalnızca tartışmalı bir fetih sahası olarak değil, imparatorluk düzeninin kalbini tehdit eden bir güven-lik krizinin sahnesi olarak kurar. Velleius'un anlatısında mesele, uzak eyaletlerde çıkan sıradan bir ayaklanma değildir; Roma yurttaşlarının ezildiği, tüccarların öldürüldüğü, Makedonia'nın silahlı güçlerce ele geçirildiği ve yangınla kılıcın her yeri sardığı bir felaket tablosudur.⁵¹ Bu atmosfer içinde Augustus'un senatoda, gerekli tedbirler alınmazsa düşmanın on gün içinde Roma'nın görüş alanına gelebileceğini söy-lediğinin aktarılması, Illyricum'un söylemsel konumunu radikal bi-çimde değiştirir: sınır artık imparatorluğun dış çeperi değil, merke-zin güvenliğini doğrudan belirleyen kırılgan bir eşiktir. Velleius'un aynı bölümde bütün veteranların yeniden silâh altına çağrıldığını, ser-vet oranında erkek ve kadınlardan azatlı asker sağlamalarının istendi-ğini, senatörler ile equites'in hizmetlerinin talep edildiğini ve nihayet devletin Augustus'tan Tiberius'u görevlendirmesini istediğini anlat-ması, bu savaşın nasıl topyekûn bir devlet seferberliği olarak çerçe-velendiğini gösterir. Burada anlatının siyasal işlevi açıktır: tehdidin çapı büyütüldükçe, Tiberius'un komutası ve Augustan düzenin koru-yucu kapasitesi de aynı ölçüde vazgeçilmez görünür. Böylece Illyri-cum, yalnızca isyan coğrafyası değil, merkezî iktidarın meşruluğunu

⁵¹ Velleius Paterculus 2.110.1-2, 2.111.1-2; Džino, *Illyricum in Roman Politics*, 137-155.

“kurtuluş”, “istikrar” ve “zorunlu müdahale” eksenlerinde yeniden üreten bir sahneye dönüşür.

Bu nedenle Roma’nın Illyricum’la kurduğu ilişki, erken trans-Adriyatik müdahalelerden princeps’lik dönemine uzanan çizgide, yalnız askeri ve idari değil, aynı zamanda derin biçimde söylemsel bir dönüşüm sergiler. Başlangıçta korsanlık, kıyı güvenliği ve Adriyatik ulaşımı çerçevesinde ele alınan bölge, Geç Cumhuriyet’te askeri prestij üretiminin sahasına, Augustus döneminde ise egemenliğin dilsel ve simgesel olarak işlendiği başlıca sınır coğrafyalarından birine dönüşür. Bu dönüşümün en yoğun ifadesi *Res Gestae Divi Augusti*’de görülür: Augustus burada Pannonialıların, kendi principatus’undan önce hiçbir Roma ordusunun girmediği bir alan olduğunu vurgular; ardından Tiberius aracılığıyla onların boyun eğdirildiğini ve Illyricum sınırının Tuna’ya kadar genişletildiğini bildirir.⁵² Bu anlatı, Illyricum’u yalnızca fethedilmiş bir çevre olarak değil, *princeps*’in düzen kurucu, sınır belirleyici ve barış tesis edici kudretinin anıtsal bir kanıtı olarak sunar. Ancak Cassius Dio’nun aynı savaşları daha kuşkucu bir dille okuması, bu barış söyleminin gerisinde işleyen zor mantığını görünür kılar.⁵³ Tam da bu yüzden Illyricum’un Roma iktidar söylemindeki yeri, sıradan bir eyalet tarihinden ibaret değildir: burası, askeri şiddetin “düzen”, sınır genişlemesinin “güvenlik”, boyun eğdirmenin ise “barış” olarak çevrildiği temel meşruiyet alanlarından biridir. Augustus’un siyasal dilinin en dikkat çekici başarısı da burada, Illyricum gibi dirençli bir sınır coğrafyasını, aynı anda hem tehlike kaynağı hem de imparatorluk düzeninin zorunlu sahnesi olarak kodlayabilmesinde yatar.

⁵² Aug., *RG* 30.

⁵³ Cassius Dio 49.36.1-3; Džino, *Illyricum in Roman Politics*, 177-184.

***Res Gestae Divi Augusti*'de Illyricum: Barış Söylemi ve Sınırın Tahkimi**

Illyricum, *Res Gestae Divi Augusti* içinde ayrıntılı biçimde tasvir edilen bir eyalet değildir; buna rağmen Augustus'un iktidarını nasıl meşrulaştırdığını anlamak bakımından son derece açıklayıcı bir coğrafyadır. Çünkü metin, bu bölgeyi yerel toplulukların kendi tarihsel deneyimleri içinde değil, Roma egemenliğinin sınırda görünür hale geldiği bir başarı alanı olarak işler. Özellikle 29 ve 30. bölümlerde Dalmatlar'dan geri alınan sancakların anılması ve ardından Illyricum sınırının Tuna kıyılarına kadar genişletildiğinin belirtilmesi, Augustus'un dikkatini savaşın seyri ya da yerel çatışmaların ayrıntılarından çok, bunların siyasî sonucuna yönelttiğini gösterir. Burada belirleyici olan, hangi topluluğun ne ölçüde direndiği değil; Roma itibarının yeniden tesis edilmiş, daha önce nüfuz edilmemiş halkların boyun eğdirilmiş ve sınırın ileri taşınmış olmasıdır. Illyricum böylece bir çatışma sahası olmaktan çıkar; Augustus'un askeri başarısını egemenlik, güvenlik ve düzen iddiasına dönüştüren başlıca sınır alanlarından biri olarak belirir.⁵⁴ Bu nedenle *Res Gestae*'de Illyricum'a ilişkin anlatı, yalın bir sefer özeti olarak okunamaz. Augustus, bölgeyi insanî kayıpları, kuşatmaları, zorunlu teslimleri ve yerel yıkımlarıyla değil; geri alınmış sancak, itaat altına alınmış halk ve genişletilmiş sınır gibi sonuç kategorileriyle kayda geçirir. Augustus'un iktidarını temsil ediş biçiminde fetih ile barış birbirini dışlayan değil, birbirini tamamlayan iki unsur olarak kurgulanır. Bu nedenle Illyricum örneğinde savaş, kendi yıkıcılığı içinde değil, siyasî bakımdan işlenmiş sonucu içinde görünür kılınır.⁵⁵ Augustus'un metni, savaşın sahadaki sertliğini geri plana iter; buna karşılık onun Roma lehine

⁵⁴ Aug., *RG*. 29.1-30.1. Augustus burada Dalmatlardan daha önce kaybedilmiş sancakların geri alındığını ve Illyricum sınırının Tuna kıyılarına kadar genişletildiğini bildirir.

⁵⁵ John W. Rich, "Augustus, War and Peace," içinde *The Representation and Perception of Roman Imperial Power: Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 B.C.-A.D. 476)*,

ürettiği sonucu, yani güvence altına alınmış egemenliği, ön plana çıkarır. Böylece Illyricum, yalnız askeri bir başarı alanı değil, fetihle kurulan üstünlüğün “barış” ve “düzen” dili içinde sunulabildiği bir sınır coğrafyası haline gelir.

Hannah Cornwell, *pax* kavramının Augustus döneminde yalnız savaş sonrasında ortaya çıkan edilgin bir huzur halini anlatmadığını, tersine imparatorluk düzenini meşrulaştıran merkezi bir kavrama dönüştüğünü vurgular.⁵⁶ Onun gösterdiği üzere Octavianus, İlyrialıları iç savaş sonrasında yeniden kurulan barışı tehdit eden dış bir unsur olarak kurgulamıştır. Bu bakımdan Illyricum, *Res Gestae*'de yalnızca fethedilmiş bir bölge değil, Roma'nın iç barışını dış tehdit üzerinden tanımlayabildiği bir sınır sahasıdır. Bu nedenle yalnız askeri bir başarı kaydı değildir; aynı zamanda sınırın tahkimi yoluyla güvence altına alınmış bir düzen iddiasıdır. Illyricum'un metindeki işlevi de tam burada belirginleşir: bölge, Augustus'un kurduğunu ileri sürdüğü barışın coğrafi sınırını değil, siyasi mantığını görünür kılar. Bununla birlikte Augustus'un son derece seçilmiş ve başarıyı öne çıkaran bu anlatısı, Illyricum'daki askeri müdahalenin yerel topluluklar üzerindeki etkisini büyük ölçüde görünmez kılar. Appianos'un *Illyria* anlatısı bu suskunluğu doldurur. Segesta'dan rehine, iase ve garnizon talep edilmesi; direniş karşısında kentin kuşatma altına alınması ve içine yirmi beş kohortluk garnizon yerleştirilmesi; Dalmatlar'ın açlıkla kırdıldıktan sonra çocuklarını rehine vermeye, eski vergileri ödemeye ve bundan böyle itaat etmeye zorlanmaları, Roma merkezli “barış” söyleminin yerel düzeyde neye karşılık geldiğini açıkça göstermektedir.⁵⁷

---

haz. L. de Blois, P. Erdkamp, O. Hekster, G. de Kleijn ve Stephan T. A. M. Mols (Amsterdam: J. C. Gieben, 2003), 137-138.

⁵⁶ Hannah Cornwell, *Pax and the Politics of Peace: Republic to Principate* (Oxford: Oxford University Press, 2017), özellikle 92-93; ayrıca giriş bölümü. Cornwell burada Octavianus'un İlyrialıları, iç savaş sonrasında yeniden kurulan barışı tehdit eden dış bir unsur olarak söylemsel biçimde işlediğini göstermektedir.

⁵⁷ App. *Illyria* 23-24, 28. Segesta ve Dalmatlar üzerine verilen ayrıntılar, rehine, iase, garnizon ve vergi yoluyla kurulan siyasi tabiyeti açıkça ortaya koyar.

Augustus'un metninde sınırın genişlemesi diye görünen süreç, sahada rehine alma, vergiye bağlama, asker yerleştirme ve egemenlik altına alma sürecidir. Bu bakımdan Illyricum, *Res Gestae*'de "barış"ın soyut bir erdem değil, askeri üstünlüğün idari ve siyasi bakımdan kalıplaştırılmış biçimi olduğunu gösteren özel bir örnek teşkil eder. Velleius Paterculus'un Tiberius için kullandığı "savaşta boyun eğdirilen bölgeleri barışla pekiştirmek" sözü, *Res Gestae* 30'da da karşılaştığımız temel anlayışı daha açık biçimde dile getirir: Augustus döneminde "barış", çoğu zaman savaşla ele geçirilen bölgelerin siyasi ve idari bakımdan kalıcı biçimde denetim altına alınması anlamına gelir.⁵⁸ Bu bakımdan Augustus'un Illyricum'a ilişkin anlatısı, basit bir sefer özeti olmaktan çok, imparatorluk barışının sınır coğrafyalarında nasıl kurulduğunu ve meşrulaştırdığını gösteren yoğun bir siyasal anlatı niteliği taşır. Bu nedenle *Res Gestae Divi Augusti*'de barışın askeri mantığı, soyut bir kavram tarihi meselesi değildir; doğrudan doğruya Illyricum örneğinde okunabilen bir imparatorluk tekniğidir. Önce tehdit tanımlanır, ardından sefer meşrulaştırılır, sonra itaat kurulur ve nihayet bütün bu süreç "barış" adı altında siyasî hafızaya kaydedilir.

Sonuç

Augustus çağında Illyricum, Roma'nın yalnız dışarıya doğru genişlediği bir hat değil, merkezi otoritenin kendi siyasal anlamını ürettiği başlıca eşiklerden biri olarak belirir. Bu bölge üzerinde yürütülen askeri ve idari tasarruflar, yalnız pratik denetim ihtiyacının sonucu değil, princeps'in yönetme ehliyetini görünür kılan bir temsil düzeninin de parçasıdır. Nitekim Adriyatik dünyasının kontrolü, Balkan içlerine açılan geçitlerin güvence altına alınması, insan ve kaynak akışının denetlenmesi gibi unsurlar, Roma egemenliğinin maddi dayanaklarını oluştururken; aynı süreç, kamusal dil içinde düzenin yeniden

⁵⁸ Vell. Pat. 2.123.1. Bu ifade, Augustus döneminde "barış"ın çoğu kez fethedilmiş bölgelerin idari ve siyasi bakımdan sağlamaştırılması anlamına geldiğini göstermesi bakımından özellikle önemlidir.

tesisi, ortak güvenliğin korunması ve siyasî otoritenin haklılığı şeklinde anlamlandırılmıştır. Böylece Illyricum, askerî harekâtın uygulandığı bir saha olmanın ötesinde, iktidarın kendisini zorunlu ve yararlı gösterebildiği bir sınır laboratuvarına dönüşmüştür. Bu çerçevede antik yazarların sunduğu farklı anlatım çizgileri, tek bir tarihsel olgunun çeşitli söylemsel yüzlerini açığa çıkarır. Bir yanda başarı, itaat ve üstünlük arasındaki ilişki öne çıkarılırken öte yanda müdahalenin arkasında işleyen doğrudan egemenlik ve güç ilişkileri daha belirgin hale gelir. başka bir anlatı düzleminde ise kuzeybatı dünyasındaki karışıklık, merkezin toparlayıcı müdahalesini gerekli kılan bir tehdit ufkı olarak resmedilir. Bu çok katmanlı tanıklıklar birlikte okunduğunda, Illyricum'un değeri yalnız coğrafi konumundan ya da askerî işlevinden kaynaklanmaz; asıl önemini, Roma'nın egemenlik iddiasını ahlaki ve siyasal bakımdan gerekçelendirebildiği bir alan olmasından alır. Sonuç olarak Augustus döneminde Illyricum, fethedilen bir çevre olmaktan çok imparatorluk iktidarının kendi haklılık zeminini sınır üzerinden kurduğu, kuvveti nizama tercüme ettiği ve hakimiyetini kalıcı bir siyasal dile dönüştürdüğü seçkin mekanlardan biri olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Antik Kaynaklar

- App.Ill. (= Appianos, *Roman History*, vol. II: *The Illyrian Wars*. Trans. Horace White. Loeb Classical Library. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1912.)
- App. BC. (=Appianus, *Historia Romana*, ed. Paul Viereck - A. G. Roos, vol. II: *Bellum Civile* (Leipzig: Teubner, 1939).
- Augustus. *Monumentum Ancyranum: Ankara Anıtı*. Çeviren Çiğdem Dürüşken. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.
- Cass. Dio (= Cassius Dio, *Roman History*, vol. 5: Books 46-50. Translated by Earnest Cary. Loeb Classical Library 82. Cambridge, MA 1917.)
- Vell. Pat. (= Velleius Paterculus, *Compendium of Roman History; Res Gestae Divi Augusti*. Translated by Frederick W. Shipley. Loeb Classical Library 152. Cambridge, MA 1924.)
- Suet. Aug. (=Suetonius, *The Twelve Caesars*. Translated by Robert Graves. Revised with an introduction by Michael Grant. London: Penguin Classics, 2008)
- Suet. (Suetonius, Gaius. *On İki Caesar'ın Yaşamı*. Çev. Gül Özaktürk ve Ü. Fafo Telatar. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2021.
- Suet. (= C. Suetoni Tranquilli Opera. Vol. I: *De vita Caesarum libri VIII*. Ed. Max Ihm. Leipzig: Teubner, 1908.)

Modern Kaynaklar

- DŽINO, Danijel. *Illyricum in Roman Politics, 229 BC-AD 68*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- CORNWELL, Hannah. *Pax and the Politics of Peace: Republic to Principate*. Oxford: Oxford University Press, 2017.
- GALINSKY, Karl. *Augustan Culture: An Interpretive Introduction*. Princeton: Princeton University Press, 1996.
- GRUEN, Erich S. "The Expansion of the Empire under Augustus." İçinde *The Cambridge Ancient History*. 2. bs. Cilt 10, *The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69*, editörler A. K. Bowman, E. Champlin ve A. Lintott, 147-197. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

- GÜVELOĞLU, Ali. "Roma Illyria İlişkilerinde İlk Dönem (M.Ö. 230-35)." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 28, no. 46 (2009): 305-316.
- ÖZTÜRK, Esengül Akıncı. "Augustus'un Yayılmacı Politikasının Doğası Üzerine." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37, no. 63 (2018): 1-16.
- PAPAGEORGİADOU, Charikleia, ve Parissaki. "Friends and 'Friends' in the Client-Kingdom of Thrace." İçinde *Thrace: Local Coinage and Regional Identity*, editörler Stolba ve Peter, xx-xx. Berlin: De Gruyter, 2021.
- PARAT, Josip. "Augustus and the Introduction of Epigraphic Habit to Pannonia." İçinde *Augustus immortalis*. Aktuelle Forschungen zum Principes im interdisziplinären Diskurs, ed.J.Bar.
- RICH, John. "Augustus, War and Peace." İçinde *The Representation and Perception of Roma Imperial Power: Proceedings of the Third Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 B.C.-A.D. 476)*, Netherlands Institute in Rome, March 2-23, 2002, editörler L. de Blois, P. Erdkamp, O. Hekster, G. de Kleijn ve Stephan T. A. M. Mols, 329-357. Amsterdam: J. C. Gieben, 2003.
- ŠAŠEL Kos, Marjeta. "Appianos and Dio on the Illyrian Wars of Octavian." *Živa Antika* 47 (1997): 187-198.
- ŠAŠEL Kos, Marjeta. "The Roman Conquest of Illyricum (Dalmatia and Pannonia) and the Problem of the Northeastern Border of Italy." *Studia Europaea Gnesnensia* 7 (2013):
- ŠAŠEL Kos, Marjeta. "The Problem of the Border between Italy, Noricum, and Pannonia." *Tyche* 29 (2014): 153-166.
- WILKES, John J. "The Danubian and Balkan Provinces." In *The Cambridge Ancient History*. Vol. 10, *The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69*, edited by Alan K. Bowman, E. Champlin, and A. Lintott, 545-585. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, 169-200.
- WILKES, John J. *The Illyrians*. Cambridge, MA: B. Blackwell, 1992.
- WILKES, John J. "The Danubian and Balkan Provinces." In *The Cambridge Ancient History*. Vol. 10, *The Augustan Empire, 43 B.C.-A.D. 69*, edited by Alan K. Bowman, Edward Champlin, and Andrew Lintott, 545-585. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- ZANKER, Paul. *The Power of Images in the Age of Augustus*. Translated by Alan Shapiro. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1988.

SAVAŞ SONRASI JAPONYA'DA TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM: *OTOKO WA TSURAI* *YO* FİMLERİ VE TORA-SAN FİĞÜRÜ ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

Cahit KAHRAMAN

Doç.Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı
Bölümü, Japon Dili ve Edebiyatı, 0000-0001-9270-7967, ckahraman@nku.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, Japon sinemasının en uzun metrajlı serilerinden biri olan *Otoko wa Tsurai Yo* filmlerini, II. Dünya Savaşı sonrası Japon toplumunda yaşanan sosyo-kültürel dönüşümü analiz etmeyi amaçlamaktadır. 1969 yılında ilk defa gösterime giren film, aynı dönemde Japon sinemasında etkili olan Japon Yeni Dalgası (Nüberu Bāgu, 1950-1970) akımının politik eleştiri, deneysel anlatım ve toplumsal tabulara yönelen anlayışına karşın, daha klasik anlatı yapısını benimseyen, gündelik hayat, aile, aşk ve nostalji temalarına odaklanan bir alternatif sunmaktadır. 1945-1964 yılları Japonya'nın yeniden yapılanma, kalkınma ve gelişme dönemidir. Film, yirmi yıllık bu dönemin sonrasına denk gelmektedir. Japonya'da hızla gerçekleşen sanayileşme ve ekonomik büyüme süreci; kırsaldan şehre göçü, şehirleşmeyi ve buna bağlı olarak bireysel yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. 1968-69 yıllarında ortaya çıkan öğrenci hareketleri ve toplumsal protestolar da dönemin sinema sektörü

ATIF: Kahraman, C. (2026). Savaş Sonrası Japonya'da Toplumsal Dönüşüm: *Otoko Wa Tsurai Yo* Filmleri ve Tora-San Figürü Üzerinden Bir İnceleme. C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), *Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7* (ss. 69-81). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

rünü etkilemiştir. Ancak, *Otoko wa Tsurai Yo* serisi, bu çalkantılı dönemi doğrudan politik bir söylemle değil, mizahi ve insani bir perspektifle ele alarak geleneksel Japon yaşam tarzı ve aile yapısını açıkça göstermektedir. Atsumi Kiyoshi tarafından canlandırılan Kuruma Torajiro (Tora-san) karakteri, modernleşen Japonya'da marjinalleşen geleneksel değerlerin temsilcisi olarak öne çıkar. Tokyo'nun *Shōwa* dönemi mahalle yaşamını yansıtan Katsushika Shibamata'da geçen anlatı, tekrar eden hikaye yapısı ve komedi unsurları aracılığı ile savaş sonrası Japon kimliğinin yeniden inşasına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Tarihsel bağlamda yorumladığımızda, baş karakter Tora-san'ın 1969-1995 yılları arasında çekilen toplam 48 film, o dönemin toplumsal hafızasını taşıyan kültürel bir arşiv olarak değerlendirilir.

ANAHTAR KELİMELER: Otoko Wa Tsurai Yo, Tora-San, Toplumsal Dönüşüm, Kimlik İnşası, Nostalji.

SOCIAL TRANSFORMATION IN POSTWAR JAPAN: A STUDY OF THE OTOKO WA TSURAI YO FILM SERIES AND THE FIGURE OF TORA-SAN

ABSTRACT

This study aims to analyze the socio-cultural transformation of post-World War II Japanese society through the *Otoko wa Tsurai Yo* film series, one of the longest runtimes in Japanese cinema. First released in 1969, the film emerged as an alternative to the dominant Japanese New Wave (Nüberu Bāgu, 1950–1970), which was characterized by political critique, experimental narrative forms, and a focus on social taboos. In contrast, *Otoko wa Tsurai Yo* adopts a more classical narrative style, emphasizing themes of everyday life, family, romance, and nostalgia. The period between 1945 and 1964 in Japan is generally defined as an era of reconstruction, economic development, and rapid growth. The film series emerges in the aftermath of this transformative phase. Accelerated industrialization and economic expansion in Japan led to rural-to-urban migration, urbanization, and, consequently, increasing individual alienation. The student movements and social protests of 1968–1969 also had a significant impact on the cultural and cinematic landscape of the time. However, rather than addressing these turbulent developments through overt political discourse, *Otoko wa Tsurai Yo* presents them through a humane and humorous perspective, foregrounding traditional Japanese lifestyles and family structures. The protagonist, Torajiro Kuruma (Tora-san), portrayed by Kiyoshi Atsumi, stands out as a representative of traditional values that have become increasingly marginalized in modernizing Japan. Set in Shibamata, a neighborhood in Tokyo that reflects Shōwa-period community life, the narrative employs a repetitive story structure and co-

medic elements to offer insight into the reconstruction of Japanese identity in the postwar era. From a historical perspective, the 48 films produced between 1969 and 1995, centered on the character of Tora-san, can be regarded as a cultural archive that preserves the collective memory of this transformative period.

KEY WORDS: Otoko wa Tsurai Yo, Tora-san, Social Transformation, Identity Construction, Nostalgia.

Giriş

Bu çalışma, savaş sonrası Japonya'da yaşanan toplumsal dönüşümü sinema üzerinden incelemektedir. II. Dünya Savaşı sonrası Japonya, modern dünya tarihinin en hızlı dönüşüm süreçlerinden birini yaşamıştır. 1945 sonrası başlayan yeniden yapılanma süreci, 1950'lerden itibaren hız kazanan sanayileşme ve kentleşme Japon toplumunda ekonomik refahı artırmış, ancak bu gelişme ile birlikte sosyal ve kültürel yapısında köklü değişimlere yol açmıştır. Kırsaldan kente göç, çekirdek aile yapısının yaygınlaşması, bireyselleşme ve modern yaşam biçimlerinin benimsenmesi, bu dönüşümün temel dinamikleri arasında yer almaktadır. Bu süreç yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel bir yeniden yapılanmayı da beraberinde getirmiştir. Geleneksel değerlerin çözülmesi, yerel kimliklerin zayıflaması ve Batılı yaşam biçimlerinin yaygınlaşması, Japon toplumunda bir kimlik arayışını tetiklemiştir. Japon sineması, bu dönüşümün hem yansıtıcısı hem de eleştirel bir yorumlayıcısı olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda *Otoko wa Tsurai Yo* film serisi, modernleşmenin yarattığı toplumsal ve kültürel gerilimleri gündelik hayat üzerinden ele alması bakımından dikkat çekicidir. Serinin baş karakteri Tora-jiro Kuruma (*Tora-san*), modernleşme sürecinde yerini bulamayan bireyin trajikomik bir temsili olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda film, anlatının mekansal merkezi olan Shibamata mahallesi, geleneksel Japon yaşam tarzının sürekliliğini temsil ederken, Shōwa dönemi Japonya'sının toplumsal dönüşümünü aile, aidiyet ve nostalji ekseninde yeniden üretmektedir. Nostalji, modernleşme süreçlerinde geçmişin idealize edilmesi, modernliğe karşı duygusal tepki,

kültürel kimliğin yeniden üretimi gibi kültürel unsurların ortaya çıkmasıdır. Marilyn Ivy, Japonya bağlamında nostaljiyi “kaybolan Japonya” söylemi üzerinden açıklamaktadır (Ivy, 1995). Film, mahalle yaşamı, aile ilişkileri ve geleneksel değerler üzerinden bu nostaljik duyarlılığı güçlü şekilde yansıtmaktadır. Serinin baş karakteri Tora-san, Batılı görünüm unsurları ile geleneksel Japon yaşam pratiklerini bir arada taşıyan hibrit bir figür olarak, modernleşme sürecinde marjinalleşen değerlerin temsilcisi niteliğindedir.

Japonya'nın 1945'teki yenilgisi ve ardından gelen savaş sonrası demokratikleşme, insanların geleneksel sosyal statü anlayışında önemli değişikliklere yol açmış, toprak reformu yapılmış, demokrasi, ifade özgürlüğü ve cinsiyet eşitliği gibi kelimeler insanların zihninde yaygınlaşmasına neden olmuştur (Shintani, 1996).

Amaç ve Yöntem

Otoko wa Tsurai Yo filmi, Japon sinemasında popüler kültür ve sosyolojik temsil açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Filmde *Tora-san* figürü neyi temsil etmektedir ve film serisi toplumsal dönüşümü nasıl yansıtmaktadır? Bu bağlamda bu çalışma, hem bu sorulara cevap bulmayı, hem de Tora-san karakterinin modernleşme sürecindeki Japon toplumunun çelişkilerini nasıl yansıttığını anlamayı amaçlamaktadır. Çalışmanın kuramsal temelini, Victor Turner tarafından geliştirilen liminalite kavramı ve modernleşme bağlamında nostalji kuramları oluşturmaktadır. Liminalite kavramı ilk olarak antropolog Arnold van Gennep tarafından “geçiş törenleri” bağlamında ortaya atılmış, daha sonra Victor Turner tarafından geliştirilmiştir (Kahraman, 2016). Turner'a göre liminalite, bireyin toplumsal statüler arasında bulunduğu, belirsizlik ve geçiş durumunu ifade eder. Liminal aşama üç temel özelliğe sahiptir: 1. Belirsizlik, 2. Kimlik Çözülmesi, 3. Geçicilik. Bu süreçte birey, ne eski statüsüne aittir, ne de yeni statüsünü kazanmıştır. Turner, liminaliteyi yalnızca ritüel bağlamında değil, modern toplumdaki sosyal süreçleri anlamak için de

kullanmıştır. Ona göre hızlı değişim dönemlerinde birey arada kalmışlık hali içinde yaşayabilir.

Filme *Tora-san* figürü, ne tamamen geleneksel ne de tam anlamıyla modern olan, “arada kalmış” bir karakter olarak ele alınmaktadır. Bu yönüyle film, Japon toplumunun geçiş sürecindeki kimlik krizini yansıtan sembolik bir temsil olarak değerlendirilmektedir. Liminalite aynı zamanda modern toplumlarda göç, kentleşme, iş güvencesizliği, kimlik krizleri gibi süreçlerle ilişkilidir. Bu bağlamda Tora-san, yalnızca bireysel bir karakter değil, modernleşme sürecinin yarattığı yapısal dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan liminal özne olarak nitelenebilir.

1960’ların Tarihsel Olayları ve Japon Sineması

Otoko wa Tsurai Yo filminin çekildiği Shōwa Dönemi (1926-1989), İmparator Hirohito’nun hüküm sürdüğü, Japonya tarihinin en uzun ve çalkantılı dönemidir. “Aydınlanmış Barış” anlamına gelen Shōwa dönemi, II. Dünya Savaşındaki yıkımın ardından hızlı ekonomik yapılanma ve küresel güç olma sürecini kapsar. Savaş sonrası yerle bir edilen ve Japonya’yı küllerinden yeniden inşa eden nesle “Dankai Sedai” nesli denmektedir. Japonya’nın hızlı ekonomik büyümesinin temel gücünü oluşturmuştur. 1960’ların ortalarından sonraki nesle “Shinjinru” (Yeni Tür İnsan) adı verilmiştir. Bu şekilde denmesinin sebebi, savaş travmasını yaşamamış, farklı tüketim alışkanlıklarına sahip yeni insan türü, yeni nesil için kullanılan terimdir. 1960-1980’ler arası dönem savaş sonrası refah ve nostaljik “retro” kültürü yaşam tarzını ifade eder. Film tam da bu döneme denk gelmektedir. Yönetmenliğini Yōji Yamada’nın üstlendiği ve başrolde Torajiro Kuruma karakterini canlandıran Kiyoshi Atsumi’nin oynadığı *Otoko wa Tsurai yo*, (Türkçesi: Erkek Olmak Zordur) filmi 1969-1995 yılları arasında toplam 48 seri olarak çekilerek dünya rekorlar kitabına girmeyi başarmıştır. İlk olarak 3 Ekim 1968 yılında televizyon dizisi olarak yayına başlayan film, yoğun ilgi üzerine 27 Mart 1969’da dizi

sonlandırılmış ve filmleştirme kararı alarak 27 Ağustos 1969 yılında ilk film sinemalarda gösterime girmiştir.

1960'lar Japon sinemasında çok ilginç bir çelişki gözlemlenir. Bir yanda film stüdyosu kuruluşu içinde ortaya çıkan, radikal, politik ve deneysel sinema (Nüberu Bāgu – Yeni Dalga), diğer yanda ise halkın çok sevdiği sıcak anlatı (Örnek: Otoko wa Tsurai yo). Aslında Japon toplumunun o dönemdeki iki farklı ruh halini yansıtmaktadır. Japon Yeni Dalga'sı (ヌーベルヴァグ, *Nüberu bāgu* ; Fransızca “nouvelle vague” teriminin Japonca transliterasyonu), 1950'lerin sonlarından 1970'lerin bir bölümüne kadar devam etmiş, kuralları yıkan, politik eleştiri, otorite karşıtı temalar, parçalı ve deneysel kurgu, cinsellik, suç ve tabu konularını işlemiştir. Nüberu Bāgu'nun aksine 1969 sineması, klasik stüdyo sinemasından uzaklaşıp, toplumsal açıdan yeni bir döneme geçişin en belirgin olduğu yıllardan biridir. Genç yönetmenlerin geleneksel anlatıyı değiştirdiği, 1968-69 öğrenci hareketleri ve toplumsal protestolar sinemaya doğrudan yansıtmıştır. Ekonomik büyümenin getirdiği şehirleşme ve onunla birlikte bireyin yalnızlığı sinemanın konusu olmuştur. 1968-69 öğrenci hareketleri özgür akademik düşünce, kampüslerin demokratikleşmesi gibi eğitim sistemindeki reform taleplerini dile getirmiş ve yönetim 1969 yılında Üniversite Eğitimi Geçici Önlemler Kanununu çıkarmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan ABD'nin Vietnam savaşını destekleyen Japon hükümetine karşı çıkan kitlesel protestolar, Japonya-ABD Güvenlik Antlaşması'na karşı duruşu sergilemiştir. ABD ile Japonya arasında İkinci Dünya Savaşını bitiren San Fransisco Barış ve Güvenlik Antlaşması 1960 yılında “Karşılıklı İşbirliği ve Güvenlik Antlaşması” olarak güncellenmesiyle, Japonya'da ABD askeri üslerinin varlığına olanak tanımakta, ayrıca Japonya topraklarına yapılan bir saldırı halinde ABD'nin Japonya'nın güvenliğini koruma yükümlülüğünü de kapsamaktadır. Küresel öğrenci hareketleri ve toplumsal protestolar Japonya'da önemli dönüşümlere yol açmıştır. Öğrencilerin öncelikle “*jiritsusei*” (bireysel özerklik) ve “*shutaisei*” (öznellik)

kavramlarına odaklanarak eğitim sistemi ve üniversite yapısı değişmiştir. İkinci olarak, siyasi ve toplumsal bilincin gelişmesi sayesinde kadın ayrımcılığına bir tepki olarak kadın özgürlük hareketleri başlamış, işçi hakları, hızlı ekonomik büyümenin getirdiği çevre sorunlarına ve toplumsal baskıya karşı duyarlılığı artırmıştır. 1968-69 hareketleri siyasi hedeflerine tam olarak ulaşamasa da, edebiyat, sanat ve sinemaya uzanan yeni bir soluk getirmiştir.

Otoko wa Tsurai Yo Filmi ve Tora-san Figürü

Otoko wa Tsurai Yo filmi döngüsel bir yapıya sahiptir. Baş karakter Tora-san eve geri döner. Filmin madonnasına aşık olur. Bu aşk gerçekleşmez ve Tora-san tekrar yola çıkar. Ailesi ile yaşadığı uyumsuzluk sonucunda anlaşmazlıkların çıkması, karşılaştığı madonna'ya aşık oluşu fakat yanlış anlaşılmalara yüzünden ayrılık yaşanması ile tekrar yola çıkması konuları mizahi olarak işlenmiştir. Filmde her defasında bir değişim ve başarı beklentisi atmosferi vardır, ancak sonunda düzen bozulmadan herşey eski haline döner. Fawzi Rami Gandour, Tora-san'ı, çabuk kızan, gürültülü ve coşkulu bir adamdır ve sık sık ailesi ve diğer karakterlerle komik çatışmalara girer; ancak iyi huyluluğu ve duygusal samimiyeti izleyicilerin ve onunla karşılaşan herkesin kalbine dokunur biçimde betimlemiştir. Dizinin her filminde Tora-san, Tokyo'nun şehir merkezindeki bir mahalle olan memleketi Shibamata'ya döner, ailesi ve arkadaşlarıyla yeniden bir araya gelir. Tora-san'ın üvey kız kardeşi Sakura, Kuruma ailesinin geri kalanıyla birlikte bir Dangoya (tatlı pirinç köftesi dükkanı) işletmektedir. Tora-san eve döndüğünde, Shibamata sakinlerinin hepsi onu sıcak bir şekilde karşılaması ve o da aynı duyguları paylaşması, birbirlerine bir aile gibi davranmaları, aralarındaki bağ kan bağıнын ötesine geçmekte olduğunu vurgulamaktadır (Ghandour, 2022). Jennifer Robertson, filmdeki eve dönüşü "Furusato" (memleket) kavramı üzerinden incelemiş, bunun nostalji yönünden motive edildiğini, hatırlanan veya hayal edilen geçmiş ve bolluk temelinde şimdiki zamandan duyulan

tatminsizliğin kışkırttığı bir durum olduğunu öne sürmektedir (Robertson, 1988). Filmin ilk serisinde başkarakter Tora-san'ın eve dönmesi, uzun süreli hasretin sona ermesi de buna işaret ettiği söylenebilir. Uzun zaman sonra, kareli açık mavi bir ceket, kravat ve pantolon kıyafetiyle, elinde bavuluyla ailesinin yanına dönen Tora-san, bir Batılı görünümündedir. Sonraki sahnelerde bej rengi kareli ceket ile seyirci karşısına çıkan Tora-san, açık mavi V yakalı iç gömleği ve bel kuşağı kıyafeti sokak seyyar satıcılığı işini simgelemektedir. Bu dış görünüm, özgür ruhu, gezgin bir "Futen" (aylak kent gezgini, flannör) olarak rüzgarın götürdüğü ve kalbinin arzuladığı her yerde yaşayan özgür bir ruhu temsil eder. Tora-san'ın bu kıyafeti, eski güzel Japonya'nın uyum ruhunu, görevine ve insan sevgisine derinden bağlı sıradan insanların yaşam biçimini temsil etmektedir. Şehirler ve kasabalar arasında dolaşan ama hiçbir yere ait olmayan Tora-san, sokak satıcısı rolündeki sıcakkanlı tasviriyle insan bağı ve nostaljiyi ifade ederek Japon kalbinin temel taşlarından birini betimliyor. Seyyar satıcılığı işi, onun güçlü görev ve merhamet duygusunu, başkalarının mutluluğunu kendi duygularından üstün tutan, Japonların değer verdiği uyum ruhunu somutlaştırmaktadır. Hiroshi Takehara, *Otoko wa Tsurai yo* serisinin 17. bölümde mütevazı bir sokak satıcısı olan Tora-san'ın karşılaştığı madonnaya karşı duygusal ve yardımsever yönünü açıkça sergilediğini vurgulamaktadır. Aşık olduğu madonna Botan'ın dolandırıldığı adama borçlarını ödeyebilmesi için, dönemin ünlü ressamı Seikan'a giderek, sevdiği kadın için karşılıksız bir resim çizmesini rica eder. Tora-san, insanların sürekli kar peşinde koşan rasyonel varlıklar değil, aynı zamanda duygusal varlıklar olduklarını bu örnekle göstermektedir (Takehara, 1999).

Liminalite Bağlamında Filme Bakış

Tora-san'ın temel özelliklerinden birkaçına bakacak olursak, sürekli seyahat eden, sabit bir işi olmayan, gittiği şehirlerde seyyar satıcılığı (Tekiya) yapan, bu bağlamda modern iş sistemine uymayan biridir.

Aileye bağlıdır fakat uyum sağlayamadığından yerleşik hayata geçememiştir. Duygusal olarak açık, ancak sosyal başarısızlığı aşk ilişkilerinde de başarısızlık getirmektedir. Bu özellikler onu tipik bir liminal figür yapmaktadır. Ne tam içeridedir ne de tam dışarıda, bu tarihsel dönüşümün merkezindeki bir uyumsuz bireydir. Bu durum modern Japon bireyinin yaşadığı arada kalmışlık hissini temsil etmektedir. Modern toplumlarda kariyer, ekonomik güç, aile kurma gibi göstergeler başarı ölçütleri sayılırken, Tora-san bu kriterlerin hiçbirine uymamaktadır. Ancak ekonomik olarak başarısız olsa da, diğer yönden empatik, yardımsever ve samimi davranışlarıyla ahlaki olarak güçlü bir figürdür. Fumimasa İshigami, Tora-san'ın aynı anda özgür ve aileci, geleneksel ve asi olarak çelişkili bir karakter olduğunu belirtmektedir (İshigami, 2015). İshigami ayrıca, Tora-san'ın kendini tanıttığı ya da seyyar satıcı tekerlemelerinde kullandığı dil hususunda, Japon mafyası Yakuza'nın konuşma tarzı olduğundan bahsetmektedir. Bu tarz korkutucu olduğu düşünülse de, Tora-san daima zayıfları koruyan bir karakter çizmiştir. Bu yönüyle İshigami'nin belirttiği Tora-san figürü, liminal karakter tanımıyla birebir örtüşmektedir.

Diğer taraftan Tora-san'ın ailesinin yaşadığı Katsushika Shiba-mata mahallesi köklü bir Budist tapınağı etrafında ziyaretçileri ağırlayan geleneksel iki katlı ahşap evlerin sıralandığı mahalle esnaflarından biridir. Eski tarz Japon evinin giriş katı O-dango tatlısı satan dükkan katı ve üst tarafta yaşam alanı odaları ile Tora-san'ın odası bulunmaktadır. Çekimler devam ederken mahallede büyük değişiklik yapılmaması yönünde bölge esnafından rica edilse de, filmin ileriki serilerinde meydana gelen değişimleri açıkça görmek mümkündür. Örneğin, asfalt yollar, evin önüne kadar gelip giden taksi ve arabalar, dükkan vitrinleri ve tabelalar toplumsal dönüşümün bir göstergesidir. Aynı zamanda, geleneksel Japonya'yı temsil etmesi bakımından, mahalle kültürü, sıcak insan ilişkileri ve geleneksel yaşam bizlere mekansal liminaliteyi göstermektedir. Tora-san'ın sürekli hareket halinde olması, Japonya'nın farklı şehirlerini, taşra bölgelerini

gezip, sonunda ailesinin bulunduğu eve, mahalleye geri dönmesi de liminaliteye işaret etmektedir. Filmde yola çıkma, yollarda olma durumunu belirsizlik ve geçiş alanını temsil ederken, dönülecek yerin olması ise kendini rahat ve güvenli hissedebileceği bir yeri vurgulamaktadır. Hirosuke Mizuno'ya göre Tora-san, Tokyo-taşra, şehir-köy arasında dolaşan "hareket eden Japonya"dır ve kent-yerel ilişkileri, şehir sembolleri ve mekan bakımından "mekansal liminalite"ye işaret etmektedir (Mizuno, 2011). Filmde geçen Shibamata mahallesi, sadece bir arka plan değil, ideolojik bir mekandır. Geleneksel dükkânlar, sıcak komşuluk ilişkileri ve yavaş yaşam temposu modern Tokyo'nun karşıtı olarak konumlanır.

Hideo Yoshimura, filmde "demokrasi", "orta sınıf", "ekonomik büyüme", "özgürlük", "küçük ve orta ölçekli işletmeler" gibi kavramların sıkça kullanıldığından söz etmektedir (Yoshimura, 2005). Tora-san'ın kız kardeşi Sakura'nın üst sınıftan biriyle (çalıştığı fabrikanın sahibinin oğlu) görücü usulü ile evlenmesine karşı gelmesi, kadının toplumdaki rolü hala aile merkezli olduğunu ve sevdiği kişiyi seçebilmesi kadın kimliği bağlamında bir dönüşümün göstergesidir. Piyano örneği ile orta sınıf sosyal statüsünü tartışması, ifade özgürlüğü gibi değişime karşı dirençli bir figür olduğu izlenimi vermektedir (Shintani, 1996). Kız kardeşi Sakura'nın küçük ölçekli bir işletmede çalışan bir erkekle evlenme denemesinin başarısız olması ve küçücük evlerine piyano almak istemeleri, Tora-san açısından bir orta sınıf ve üst sınıf çatışmasına dönüşmüştür. Tora-san'ın nostaljik yaşam tarzı, izleyiciye kaybolan eski Japonya'yı hatırlatmaktadır. Filmde geçen tüm bu yeni kavramlar, savaş sonrası Japonya'nın geçirdiği dönüşümü simgelemektedir.

Fawzi Rami Ghandour, Tora-san'ın duygularını ifade etmekten asla çekinmediğini, dizi boyunca hislerini otantik bir şekilde sergilediğini ve bu duygusal olarak açık ve dışa vurumcu karakter tipi, zıt duygular abartmasında ona belirli bir çekicilik kazandırdığını, onun hem kahramanlık hem acıma, hem neşeli hem kederli, hem öfkeli

hem de nazik, hem yakın hem mesafeli, her zaman aşık olan ama asla kadını elde edemeyen iki çelişkili yönü olduğundan söz eder (Ghandour, 2022). Ancak Japon toplumundaki “honne” ve “tatemae” gibi toplumsal normlar duygusal bastırma ile ve duyguları açıkça ifade edememekle sonuçlanır. Japon estetiğinde açık itiraf yerine dolaylı ifade, Japon iletişim kültürüne özgüdür. Ayrıca Tora-san, ne yakışıklı ne de genç, güçlü ve kahraman bir erkek sembolü de değildir. Yakuzavari konuşma tarzına karşı, beceriksiz ve sakar bir karakter olarak insanları korkutmak yerine güldürmesi liminaliteye işaret eder.

Sonuç

Japon sinemasının en uzun metrajlı serilerinden biri olan *Otoko wa Tsurai Yo* filmi, II. Dünya Savaşı sonrası Japon toplumunda yaşanan sosyo-kültürel dönüşümü göstermektedir. Tokyo'nun banliyosu konumundaki Katsushika Shibamata bölgesinde geçen anlatı, *Shōwa* dönemi mahalle yaşamını tekrar eden hikaye yapısı ve komedi unsurları aracılığı ile yansıtan film, savaş sonrası Japon kimliğinin yeniden inşasına dair önemli ipuçları sunmaktadır. *Otoko wa Tsurai Yo* filmi, Japon kimliğini, modernleşme sancılarını ve kaybolan değerlerin başarılı bir temsilcisidir. Film toplumsal düzeni eleştirmez. Uyumsuz bireyi sisteme tehdit olmaktan çıkarıp, onu sevimli marjinal'e dönüştürür. Zaten orta okuldan evden çıkıp gitmesi ve uzun süre eve dönmemesi Tora-san'ın toplumsal düzene uymadığını gösterir. Yirmi yıl sonra eve dönmesiyle de bu durum devam etmektedir. Tora-san, toplumun sınırlarında yaşayan bir karakterdir. Tora-san figürü, ne tamamen geleneksel, ne de modern bir bireydir. Bir geçiş dönemi insanıdır. Tora-san'ın taşra-şehir arası seyahatleri, Japonya'nın gelenek ve modernlik, topluluk ve birey gibi farklı sosyal katmanlarını görünür kılmakta ve bu karşıtlıkları somutlaştırmaktadır. Filmde, ekonomik olarak gelişen bir toplumda, herkesin bu gelişime dahil olmadığını görmek mümkündür. Tora-san filmleri, Japon toplumu ve psikolojisini anlamak için, gerekli olan “giri” (sorumluluk) ve “ninjo” (duygular)

arasındaki çatışmayı başarıyla tasvir eder (Matoush, 2007). Matoush'a göre, giri/ninjo ikiliği, Edo dönemi edebiyatının ve samuray filmlerinin çoğunun altında yatan dramayı sağlar ve aynı zamanda Tora-san filmlerini yönlendiren gerilimin de sorumlusudur. Aynı zamanda Tora-san filmleri geleneksel Japonya'yı sadece bir yer olarak değil, otantik Japon kültürünü, gelenek ve görenekleri de izleyiciye sunmaktadır.

Tarihsel bağlamda yorumladığımızda, baş karakter Tora-san'ın 1969-1995 yılları arasında çekilen toplam 48 film, o dönemin toplumsal hafızasını taşıyan kültürel bir arşiv olarak değerlendirilir. Japonya'nın 446 farklı lokasyonunda çekimler gerçekleştirerek, devasa bir Shōwa dönemi nostalji arşivi oluşturmaktadır. Tüm bu süreçte yaşanan dönüşümler kayıt altına alınırken, eski geleneksel retro Japonya'sı da muhafaza edilmiştir. *Otoko wa Tsurai Yo* filmi, Japon sinemasında etkili olan Japon Yeni Dalga'sı (Nüberu Bāgu, 1950-1970) akımının politik eleştiri, deneysel anlatım ve toplumsal tabulara yönelen anlayışına karşın, daha klasik anlatı yapısını benimseyen, gündelik hayat, aile, aşk ve nostalji temalarına odaklanan bir alternatif sunmuştur. 1968-69 yıllarında ortaya çıkan öğrenci hareketleri ve toplumsal protestolar da dönemin sinema sektörünü etkilemiş olsa da, *Otoko wa Tsurai Yo* serisi, bu çalkantılı dönemi doğrudan politik bir söylemle değil, mizahi ve insani bir perspektifle ele alarak geleneksel Japon yaşam tarzı ve aile yapısını açıkça göstermeyi başarmıştır.

Otoko wa Tsurai Yo filminde Tora-san karakteri, sıradan insanların gündelik yaşamları üzerinden Japon toplumunun değişimini görünür kılan özelliği ile hem liminal bir özne, hem de nostaljik bir temsil olarak gösterilmektedir. Film serisi, kaybolmakta olan Japon değerlerini yeniden üretir. Nostalji burada yalnızca geçmişe özlem değildir, aynı zamanda kültürel bir eleştiri aracıdır. Liminalite modern toplumların temel deneyimlerinden biridir ve Tora-san Japon toplumunun kültürel hafızası konumundadır. Bu bağlamda film, geleneksel Japonya'nın modern dönüşümünü vurguladığı söylenebilir.

Kaynakça

- GHANDOUR Fawzi Rami, Tora-san Wish You Were Here: Nostalgic Film-making in the World's Longest Film Series, University of Oregon Master Thesis, Oregon, 2022
- HAMAGUCHI Eshun, Kaneko Satoru, Tora-san to Nihonjin: Eiga Otoko wa Tsurai yo no Shakaishinri, Chisenshokan, Tokyo, 2005
- ISHIGAMI Fumimasa, Critical Discourse Analysis and Social Analysis of the Film Series Otoko wa Tsurai yo (It's Tough Being a Man) : On Tora-san's Ambiguity, Journal of Human Environmental Studies Electronic Edition 9, The University of Human Environment, 2015
- IVY Marilyn, Discourses of the Vanishing Modernity Phantasm Japan, The University of Chicago Press, Chicago, 1995
- KAHRAMAN Cahit, Japon Doğum ve Çocukluk Dönemi Geçiş Törenlerinde Şinto Olgusu, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi XL/1, s. 2016, s.73-92
- MATTOUSH Toby Leigh, Nostalgia, the Search for Japanese Identity, and Tora-san as Cultural Icon, San Jose State University, Asian Cinema Fall/Winter, 2007
- MİZUNO Hirosuke, Toshi Mediaron 6 (Toshi to Eiga) Jirei Kenkyu "Otoko wa Tsurai yo" o Megutte, Saitama Daigaku Kiyo Kyoyogakubu 47/1, Saitama, 2011
- ROBERTSON Jennifer, Furusato Japan: The Culture and Politics of Nostalgia, International Journal of Politics, Culture and Society, Vol.1, 1988
- SHINTANI Takanori, Tora San no Minzokugaku, Kaimeisha, Tokyo, 1996, s. 19-34
- TAKEHARA Hiroshi, Tora san no shakaigaku, Minerva Shobo, Kyoto, 1999, s. 178
- TURNER Victor, The Ritual Process Structure and Anti-Structure, Cornell University Press, New York, 1969
- YOSHIMURA Hideo, Kanzenban Otoko wa Tsurai yo no Sekai, Shueisha, Tokyo, 2005
- YOSHIMURA Hideo, Tora san wa Ikiteiru: Otoko wa Tsurai yo to wa Nandeatta ka, Kamogawa Shuppan, Tokyo, 1996

ARTE POVERA (YOKSUL SANAT) VE GÜNDELİK HAYATTAN YANSIMALAR*

Gülseren BUDUMLU İLDEŞ

Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Resim Bölümü, Resim,
ORCID:0000-0001-7295-1524, gildes@sakarya.edu.tr

Giriş

Arte Povera (Yoksul Sanat) İtalya’da 1967’den itibaren gelişmiş, klasik estetiği alt üst etmeyi amaçlamış ve uluslararası bir çizgide devam etmiş güçlü bir akım olmuştur. Bu akımın temelinde sanatın bireyselliğine, bu bireyselliğin de etik boyutlarla olan ilişkisinin sorgulanması gerekliliği önem taşımaktadır. 1967 ve 1968 yıllarında Germano Celant’ın açmış olduğu iki sergiyle başlayan ve anlamsal şifreleri yoksullaştırma, kültürü klişelerden hatta tüm simgesel eklemelerden arındırma gerekliliğini savunmuştur.

* Bu kitap bölümü UTAK-Saraybosna 9. Uluslararası Toplumsal Araştırmalar kongresinde “Yoksul sanatta (Arte Povera) Atık Nesne: Gündelik hayattan yansımaları” başlığıyla sözlü olarak sunulmuş, Özet bildiri olarak yayınlanmıştır.

1960 sonlarında Avrupa ve Kuzey Amerika’da sonlarında toplumda bir sosyal kargaşa dönemi olmuştur. II. Dünya Savaşı’ndan sonrasında yirmi beş yıl boyunca Hristiyan Demokratlar kesintisiz iktidar ile yozlaşmaya, dev şirketlerin çıkarlarına ve baskıcı kamu politikalarının uygulanmasını sağlamışlardır. 1968’de işçilerin devrimi üniversitelerde başlamış, toplumda yaygın olan yoksulluk ve Güneyden kuzeye göçlerle istikrarsızlık ve yabancılaşmalar ortaya çıkmıştır. Eleştirilen Germano Celant iktidar yapılarından, gelenekten, pazardan özgürleşmiş devrimci bir sanat düşüncesini desteklemiş, 1967 ve 1968’de, Arte Povera isimli bir kitabı takip eden iki sergi düzenlenmiştir. Celant tüm uluslararası sahne radikal öğelerini kapsamasını istese de Arte Povera, kolektif zihniyete, geleneksel olmayan materyaller ve stile sahip bir grup İtalyan sanatçının üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹

Topluluğun sözcüsü ve sergi düzenleyicisi olan Germano Celant, sanat pazarından, güç dengelerinden bağımsız bir sanatı amaçlamıştır. Sanatın yaşam sanatını öğrenmek için deneysel bir durum işlevi gördüğü inancını paylaşan Celant, sanatçıların kendi doğal hareketlerini belleklerini ve bedenlerini deneyimleyip anlayabilmeleri için bakır, toprak, su, ırmak, kar, ateş, ot, hava, taş elektrik, uranyum, gökyüzü, yer çekimi, ağırlık, büyümek ve yükseklik gibi yaşayan modelleri düzenleyen bir büyücü/simiyacı olması gerektiğini savunuyordu.²

Arte Povera sanatçıları anlamsal şifreleri yoksullaştırma, kültürü klişelerden hatta tüm simgesel eklemelerden arındırma gerekliliğini savunmuşlar, biçimi, var olmak ve eylemek biçimlerine indirmişlerdir. Kendilerine özel bir sanatsal bakış geliştiren Arte Povera temsilcileri, değerli olanla değersiz olanı, atık malzemeleri, geçmişle

¹ Jonathan Fineberg, 1940’tan Günümüze Sanat Varlık Stratejileri. Karakalem kitabevi yayınları, İstanbul 2014s. 317

² Nancy Atakan, Sanatta Alternatif Arayışlar, İstanbul 2008, Karakalem Kitabevi, s.41.

bugünü, tarihsel olanla güncel olanı bir arada kullanmış, gündelik yaşama ait ağaç gövdeleri, aynalar, cam, gazete, çinko, bakır, ip, naylon, neon ışıkları, kahve gibi malzemelerle çalışmalarında kullanmışlardır.

Farklı malzeme ve kavramlar üzerinden yapıtlar ortaya koyan Arte Povera (Yoksul Sanat) sanatçıları kavramsal özgürlükçü bir sanat hareketi başlatmışlar, düşünce pratiğinde ise dönemin siyasi koşulları ve klasik sanat piyasasına karşı bir tepki ve sorgulama üstüne kuruludur. Dolayısıyla akım sanatçılarında, sanatın bireyselliğine dönük üretimler görülmektedir. Arte Povera sanatçılarının bu üretimlerinde geleneksel gereç ve yöntemler yerine, birey yaşamını yansıtan doğal malzemeler kullanılmış, böylece klasik estetik değerler eleştirilmiştir.³

Sanatın endüstrileşmiş, ticarileşmiş yapısına karşı duran Arte Povera (Yoksul Sanat) sanatçıları, endüstrileşmenin bir sonucu olan atık meselesine de işaret eden üretimler yapmışlardır. Yoksul sanatın (Arte Povera) önemli temsilcileri arasında en dikkat çeken isimler; Michelangelo Pistoletto, Jannis Kounellis, Alighiero Boetti, Mario Merz, Giulio Paolini ve Giovanni Anselmo olmuştur.

1. Michelangelo Pistoletto (1933-)

İtalya'nın Biella ve Torino şehirlerinde yaşamakta olan Pistoletto, 1933 tarihinde İtalya'nın Biella kentinde doğan ünlü İtalyan ressamdır ve halen Biella ve Torino'da yaşamaktadır. Eylem ve obje sanatçısı olan Pistoletto, Arte Povera (Yoksul Sanat) akımının önde gelen temsilcilerindendir. Pistoletto “Ayna resimleri” ve Paçavraların Venüsü (Venere degli Stracci) gibi ikonik eserleriyle tanınmaktadır.

Pistoletto, “Paçavralar içinde Venüs”(1967) adlı çalışmasında değerli, değersiz, tarihseli, günceli birlikte sunmuş, ironik bir dil kullanmıştır. Tarihsel yapıtların itibarını ve konumunu araştıran bir

³ Ahu Antmen, Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul 2008, Sel Yayıncılık, s. 213

süreç içerisinde olmuş, resmin beşiği olan İtalya’da çağdaş sanat örnekleri vermiştir.⁴

Paçavralar içinde Venüs isimli eserinde, Venüs’ün yüzü duvara dönük bir şekilde atık paçavra kumaşlarla çevrilmiştir. İzleyiciye arkası dönük bir şekilde konumlanmış olan Venüs (Resim 1), giysi yığınının önünde ve içinde durmakta ve bu şekliyle de akademizmi sorgulamaktadır. Geçmişle bugünü yan yana getirmektedir. Pistoletto’nun bu eseriyle, giysi paçavralarıyla parçalanmış akademik heykel anlayışı, kavramsal sanat, post minimalizm gibi çağdaş sanat işlerine örnek teşkil etmiş olduğu görülmektedir (a.g.e.).

Şekil 1: Michelangelo Pistoletto, Paçavraların Venüsü (1967)⁵

Paçavraların Venüs’ü adlı entelasyonda, bir sanat eseri olarak dönemde çok değerli olan, herkeste estetik bir hayranlık uyandıran bir heykelin, paçavralar arasında ve yüzü duvara dönük adeta bir kalıntı gibi ortaya çıktığı görülmektedir.

⁴ Süleyman İrgin, Tüketim kültürü ve tüketim kültürü ekseninde yoksul sanat anlatısı, 5(27), s. 1929 DOI: 10.7816/idil-05-27-05

⁵ <https://www.galleriacontinua.com/artists/michelangelo-pistoletto-61>

Şekil 2: La Soglia 2025, sergi görünümü Galleria Continua, San Gimignano.⁶

Ayna Resimlerinin, sanatçının kendisinin de belirlediği temel özellikleri şunlardır: sadece temsil edilmekle kalmayıp gerçekten aktif olan zaman boyutu; esere gözlemcinin ve çevrenin dahil edilmesidir. Bu özellik onu bir “dünyanın otoportresi” haline getirmektedir. Fotoğrafik kökenli görüntü ile yansıtıcı yüzey tarafından oluşturulan sanal alanda olup bitenler arasındaki etkileşimle ortaya çıkan zıt kutupların (statik/dinamik, yüzey/derinlik, mutlak/göreceli, vb.) buluşması gerçekleşmektedir.

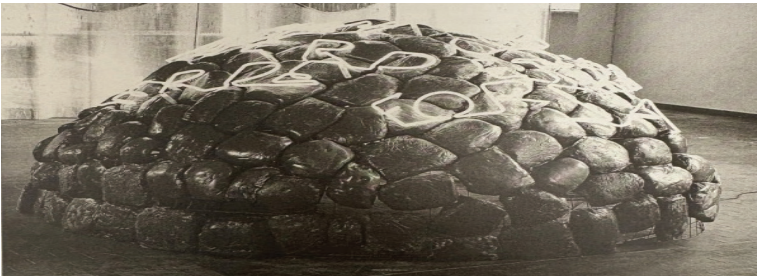
Sadece öne doğru yönelen bakış açısının aksine, ayna resimleri artık iki yönlü bir bakış açısı sunmaktadır. Hem önünde olanı hem de arkada olanı göstermektedir. Böylece sergilendiği ortamda eserin sanal alanına uzanmakta olduğu, sanatı ve yaşamı birbirine bağlayarak adeta bir kapı oluşturmaktadır. Bir kapı, bir eşik olarak bir bekleme alanı, iki farklı bölgeyi ayıran bir geçit, aynı zamanda bilinmeyen dünyaları birleştiren bir teğet olmaktadır.

⁶ <https://www.galleriacontinua.com/artists/michelangelo-pistoletto-61>

2. Mario Merz (1925-2003)

İtalyan sanatçı Mario Merz 1925'te Milano'da doğmuş ve yine 2003'te Milanoda ölmüştür. Merz, II. Dünya Savaşı sırasında, faşizm karşıtı Giustiza e Liberta olan faaliyetleri nedeniyle hapsedilmiş ve orada çizime başlamıştır. Kalem ucunu kâğıttan kaldırmadan, grafik vuruş tekniği kullanarak çeşitli denemeler yapmış doğa ve konu arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1950 yıllarında Cesare Pavese, Elio Vittorini ve Ezra Pound gibi yazarların beslediği entelektüel açıdan kışkırtıcı bir kültürel ortam olan Torino'da ilk sergisini açmıştır.

1960 ve 1970 yılları içerisinde İtalya'nın Arte Povera hareketi- nin önde gelen üyelerinden olan Merz, tekdüze bir kültüre karşı çıkmak ve şaşkınlık yaratmak amacıyla resimler heykeller ve enstalasyonlar gerçekleştirmiştir. Sanatçı Pop Art'ın popülerleştirdiği kitle iletişim araçları ikonografisinden, Soyut Ekspresyonizmin mitolojik duygusallığından ve Minimalizmin maço mesafeli tavrından sapmasında kendini göstermiştir. Merz ve Arte Povera'daki çağdaşları-Alighiero e Boetti, Luciano Fabro ve Jannis Kounellis gibi isimler de dahil olmuş, sanatlarını anlaşılabilir bir varoluşsal belirsizliğe dayandırmak için basit, günlük malzemeler ve doğaya yönelik algısal referanslar kullanmışlardır.⁷

Şekil 3: Mario Merz,(1968)İglo Giap (Giap Iglo)⁸

⁷ (<https://gladstonegallery.com/exhibit/early-works/>)

⁸ Jonathan Fineberg, 1940'tan Günümüze Sanat Varlık Stratejileri. Karakalem kitabevi yayınları, İstanbul 2016, s. 319

Mario Merz'in çalışmaları doğal unsurların kent toplumunun fragmanları ile aynı zamanda doğanın kültüre karşı içeriden galip geldiği düşüncesini öne sürer gibi görünen bir kaynaşmasını ortaya koyar. Merz'e göre sanatçı gündelik yaşamdan, kültürden hem de organik dünyadan ikisinin artasında mekik dokuyarak alınmış basit materyalleri kullanan bir göçebe gibidir. Merz parçalara ayrılmış metal armatürleri ağlarla, balmumuyla, çamurla, camla ve dal yığınlarıyla kaplamış, 1968'de İglo'larını yapmaya başlamıştır. Bu küçük yarım küre meskenlerde sergilerin yapıldığı mekanlara özgü materyaller kullanılır: Merz böylece her yerde evinde olan hipotetik bir sanatçı yaratır. Göçebelerle ilişkilendirilebilecek bir yapı mimarisi olan İglo sığınak ve soyut bir düşüncedir. İglo sanatçının kültüre ve doğaya olan algıyı bir kabuk şeklinde somutlaştırmaktadır. Enstasyonlarında kullandığı neonları politik ve edebi referanslarını yazmak için kullanmıştır.

Şekil 4: Mario Merz, 1972, İsimsiz
(Gerçek toplam, insanların toplamıdır)⁹

⁹ https://www.moma.org/collection/works/80996?sov_referrer=art_term&art_term_slug=arte-povera

Sayılar Tarih Öncesinden Kalmaz” başlıklı bu kapsamlı sergi, merhum İtalyan sanatçının görsel ve yazılı ifade arasındaki ince çizgide ilerleyen çok yönlü pratiğine ışık tutmaktadır¹⁰

Fibonacci serisi her bir sayının kendinden önceki iki sayının toplamı olarak doğadaki basit büyümenin oranını (1,1, 3, 5, 8,13, 21, 34 vs..) göstermektedir. Seride sayılar büyüdükçe, her bir sayının oranı altın kesim olarak bilinen orana yaklaşmaktadır. Bu bir dikdörtgenin iki bölümünün ya da eşit parçaya ayrılmış bir çizginin iki yarısının arasındaki orandır.

Fibonacci keşfini tavşanların üreme oranlarına dayandırmıştır. Ancak doğada nautilus deniz kabuğunun spiral enine kesitinin yarıçapının büyüme hızında, ağaçların ve yaprakların büyümesinde, geyik boynuzlarında, çam kozalaklarında mucizevi bir biçimde Fibonacci serisi ve altın orana karşılık gelen büyüme örüntüsü bulunmaktadır. Merz de bu aritmetik keşfe gönderme yapmış, çalışmalarına bu doğal objelerin çoğunun yanı sıra Fibonacci serisinden özel sayılar da kullanmıştır. Merze’ e göre Fibonacci serisi sonsuz değişimi, sonsuzluğu ve doğayla bütünleşmeyi sembolize etmektedir Bu parabolik, derin nefes alan bütün, sanatın gerçek konusudur demiştir (a.g.e.).

Merz’in bu fotoğraf dizisi, bir restoranda oturan ve sayıları neon ışıklarla gösterilen, sürekli artan sayıda insanı tasvir etmektedir. Bu sayılar, iki önceki ögeyi toplayarak bir sonrakine ulaşmakta ve kendisini sürdüren bir büyüme sistemi: Fibonacci serisini takip etmektedir. 1970 yılında Merz bu seriyi kullanmaya başlamıştır. Bir sanat eserinin neden belirli bir uzunlukta olması gerektiğini anlamadığını ve sonsuz olabileceğini söylemiştir. Fibonacci serisinde mekânsal sınırlamalar yoktur. Mekân sonsuz hale gelmektedir. Burada soyut sonsuzluk değil, biyolojik sonsuzluk söz konusudur.¹¹

¹⁰ <https://www.moussemagazine.it/magazine/numbers-are-prehistoric-cycladic-art-2016/>

¹¹ https://www.moma.org/collection/works/80996?sov_referrer=art_term&art_term_slug=arte-povera

“Sayılar tarih öncesidir” (Le nom de la branche- Numbers are prehistoric) adlı eser, adını Mario Merz’in Fibonacci sayı dizisini kullanarak doğanın yapısal büyümesini ve enerjisini sanat eserlerine yansıttığı, 1970’li yıllarda ürettiği meşhur neon yazı enstalasyonlarından almaktadır. Mario Merz, sayıların sadece matematiksel bir araç olmadığını, aynı zamanda tarih öncesi dönemlerden beri var olan, doğanın organik büyüme sürecini (örneğin bir igloda veya spiral formlarda) temsil eden evrensel bir dil olduğunu vurgulamıştır.

“Sayılar tarih öncesidir” adlı eser, adını Mario Merz’in çığır açan kitabı “ Şu Anda Bir Kitap Yazmak İstiyorum “ (1989) adlı eserindeki şu ifadeden almaktadır: “I numeri sono preistorici.” Bu ifade, sanatçıyı harekete geçiren aciliyeti ve sanat, politika ve hayata olan tam bağlılığını ve katılımını yansıtmaktadır. Merz sayıların tarihten önce var olduğunu ve dünyanın ve evrenin evrimiyle birlikte son- suza dek ilerlediğini savunmuştur. Batı dünyasında Fibonacci dizisi olarak bilinen 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55... sayılarıyla bir tavşan popülasyonu büyüme sorununu çözdü; bu dizide her sayı, kendisinden önceki iki sayının toplamıdır. Merz’in çalışmaları, doğanın her şeyin üstünde bir varlık olduğuna ve hem acımasız hem de yüce olan yasalarının, hayatta kalma sorunlarından (iglo örneğinde olduğu gibi) sosyal etkileşime ve siyasi eyleme kadar insan faaliyetlerini düzenlediğine olan inancına odaklanmaktadır.

Merz, birbirinden farklı bilinç seviyelerini güçlü bir vurguyla sanatının merkezindeki konuları kendi üslubuyla, çizgiler, sayılar ve kelimeler kullanarak gerçekleştirmiştir. Ünlü igloları, neon yazıları, resim ve çizimleri temel insan ihtiyaçları, doğal büyümenin güzelliği ve büyüü kavramına olan ilgisini vurgulamaktadır. Sanatçı tüm bunların aynı zamanda politikanın varoluşuyla, doğanın döngüleriyle iç içe geçtiğini göstermektedir.¹²

¹² (<https://www.moussemagazine.it/magazine/numbers-are-prehistoric-cycladic-art-2016/>)

3. Alighiero Boetti (1940-1994)

1940'ta İtalya'da Turin'de doğan Alighiero Boetti, ressam ve grafiker olarak yaşamına ve sanatına Roma'da devam etmiştir. Matematik, felsefe, müzik ve ezoterizmle ilgilenen Boetti, 1963'ten 1965'e kadar endüstriyel malzemeler: sıva, masonit ve pleksiglas, fenerler gibi sıra dışı malzemeler kullanarak eserler gerçekleştirmiştir. 1967'de ilk kişisel sergisini Christian Stein'ın Torino galerisinde açmıştır.

Boetti, Pratik düşüncelerden ve bireysel perspektiflerden yana olduğunu, insanın oluşumu ve gelişiminin dikkatini çektiğini, soyut dışavurumcu felsefeden nasıl yararlanabileceğini düşündüğünü ve dışavurumsuz bir sanat düşüncesine katılmadığını belirtmiştir.¹³

Boetti, Cenova'da Galleria La Bertesca'da, bir grup İtalyan sanatçıdan oluşan Arte Povera sanatçıları arasında yer almış ve Arte Povera'nın bir üyesi olmuştur.

Oryantalizme ilgi duymuş olan sanatçı 1971'de Afganistan'a seyahat etmiştir. Afganlı kadınlarla nakışlı kolaj işlerini yapmıştır. 1973 yılında kendisini, çalışmalarında sunduğu karşıt faktörleri yansıtan bir kişi olarak tanımlamıştır. Boetti'ye göre birey ve toplum, mükemmelliyet, hatalar, düzen ve düzensizlik önem taşımıştır. Boetti, sanat eserleri için bir fikirler üretmiş, uygulamasını zanaatçılara bırakmıştır. Bu yüzden hem sanatçılarla hem de sanatçı olmayanlarla sık sık iş birliği yaparak çalışmalarına katkılarında önemli özgürlükler sağlamıştır.

Sanatçının eserlerinin arasında çeşitli boyutlardaki tuvallerde ızgaralarla işlenen renkli harflerle oluşan mektuplar bulunmaktadır. Boetti, tasarımlarını Afganistan ve Pakistan'da yaptırmıştır. Renkleri seçme, birleştirme ve son estetik dokunuşlar için esnaf nakışçılarıyla birlikte çalışmıştır. Çalışmalarında ana tema bireysellik ve toplum, düzeltme ve mükemmellik, düzen ve düzensizlik üzerine olmuştur.

¹³ Özkan Eroğlu, *Arte Povera Felsefesi ve Sanatçı Algıları*, Tekhne yayınları, İstanbul 2014, s. 37

Şekil 5: Alighiero Boetti, 'İsimsiz', 1979,
24 x 24 cm 15 adet tuval üzeri nakış.¹⁴

Şekil 6: Alighiero Boetti, "Dünya haritası", 1989, 117,5 x 227,7 cm,
Kumaş üzeri nakış (a.g.e.).

Boetti'nin harita isimli çalışmalarında ülkelerin sınırları bayraklarıyla temsil edilmiştir. Bugünün çağdaş sanatının da teması olan

¹⁴ <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-b/boetti-alighiero-c/alighiero-boetti-isimsiz-tablo-1979/>

yersizlik, yurtsuzluk, aidiyet gibi benzer kavramların sorgulandığı bu yapıtlar güncel sanat olgularının da öncüsü olarak değerlendirilebilir. Boetti, ünlü İtalyan şair ve siyasetçi Dante'nin "Benim vatanım bütün dünyadır" sözünü benimsemiştir ve eserlerinde Afgan zanaat algısını bir iş birliği çerçevesinde algılamış ve eserler üretmiştir.

4. Jannis Kounellis (1936- 2017)

Jannis Kounellis, 1936 yılında Yunanistan'ın Pire kentinde doğdu, 1956'da Roma'ya taşındı ve Şubat 2017'deki ölümüne kadar orada yaşadı ve çalıştı. Roma Güzel Sanatlar Akademisi'ndeki eğitimleri sırasında, Toti Scialoja'nın öğretilerinden etkilenerek, Amerikan Soyut Ekspresyonizmi ve Avrupa Enformel akımına yöneldi. 1960'ların başlarındaki eserlerinde, sanatçı, işaret ve sembollerden oluşan, belirsiz ve parçalı bir yazı sunmak için resimle deneyler yaptı. Geleneksel anlamda resim yapmayı amaçlamayan Kounellis kendini her zaman bir ressam olarak görmüştür: «Bir ressam tavrına sahibim. Bu benim kimliğim. İstesem bile bundan vazgeçemem. Yunancada ressam kelimesi *zōgraphos*'tur, yani hayatı çizen kişi anlamına gelir. Yunanca çok daha doğru bir ifadedir. Bir yaşam deneyimini tanımlar.» Sanatçı, aslında tuvali demir bir levha ile değiştirir ve üzerine günlük nesneleri yerleştirirdi. Jüt, balmumu, kömür, cam, kumaş, kahve tozu gibi duyuuları harekete geçirdiği düşünülen malzemelerin kullanımıyla, insan varoluşu, rutini ve çatışmalarıyla birlikte çağrıştırdır. Bu dramla yüzleşme girişiminde, sanatçı, varoluşla olan çatışmayı görmezden gelemeyeceği için, neredeyse bir Yunan trajedisinin kurgusunu takip eden, arındırıcı bir çözüm önerir.

Jannis Kounellis, 1960'lardan itibaren, Germano Celant tarafından 1967'de kurulan Arte Povera kapsamında düzenlenen sergilerde eserlerini sunmaya başladı. O yıllarda tiyatro ve sahne tasarımı da araştırmasının temel unsurları haline geldi¹⁵

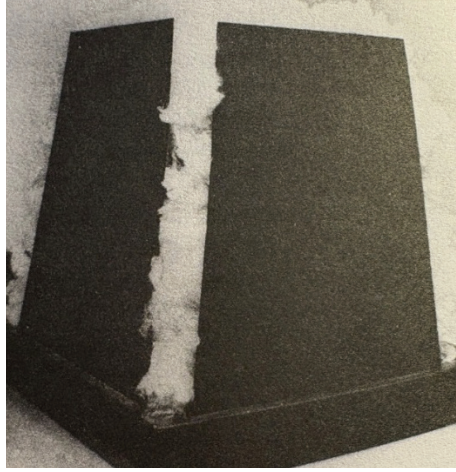
¹⁵ (<https://galleriafumagalli.com/en/artists/jannis-kounellis/>).

Jannis Kounellis, demir, kahve, pamuk, ahşap, taş, ateş, bitki ve canlı hayvanlar, çuval gibi malzemelerle ilginç mekânlar kurmuştur. Arte Povera'nın üretimlerdeki atık malzeme yönelimine Kounellis de katılmıştır.

Şekil 7: Jannis Kounellis, İsimsiz, 2005, Metal levha,kağıt üstüne vernik, kömür dolu jüt çuval ¹⁶

¹⁶ <https://galleriafumagalli.com/en/artists/jannis-kounellis/>

Şekil 8: Jannis Kounellis, Pamuk Heykel (Cotton Sculpture), 1967, Çelik ve Pamuk, 120x120x150 cm¹⁷

Kounellis, kültür ve organik dünya arasında bir köprü oluşturmak istemiştir. Ceza ve arınma ile ilişkilendirmiş günlük yaşamın sıradan malzemelerini eserlerine katmıştır. 1967’de gerçekleştirdiği Pamuk Heykel isimli eserinde kültürün hapsedtiği doğayı anlatmak istemiştir. Doğayı katı, karanlık, sert, dayanıklı levhaların içine hapsedilmiş yumuşak ve yok olabilen beyaz pamukla simgelemiştir (a.g.e.).

5. Giovanni Anselmo (1934-2023)

1934 doğumlu olan Giovanni Anselmo 1967’den itibaren Arte Povera etkinliklerine katılmıştır. Giovanni Anselmo, plastik, su, sebze gibi malzemeler kullanarak enerji, gerilim, yerçekimi gibi olguları görselleştirmiştir. Arte Povera’nın kurucu üyesi olan Anselmo görünür olanın içindeki görünmez olanın potansiyel varlığını vurgulayan, sonlu ve sonsuz arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyan araştırmalar üzerine çalışmıştır. Zıt değerlere sahip olan malzemelerin yan yana

¹⁷ Nancy Atakan, *Sanatta Alternatif Arayışlar*, İstanbul 2008, Karakalem Kitabevi, s. 42

getirilmesini içeren kişisel diyalektik formüle eden sanatçı, çalışmaları aracılığı ile malzemelerin içsel enerjisini ortaya çıkarmak istemiştir. Sanatçının eserleri düzenlenmiş unsurların birbirleriyle karşılaşmaları sonucu ortaya çıkan bastırılmış ve ortaya çıkan güçlerin uzay ve zamanda tezahüründen doğmaktadır.

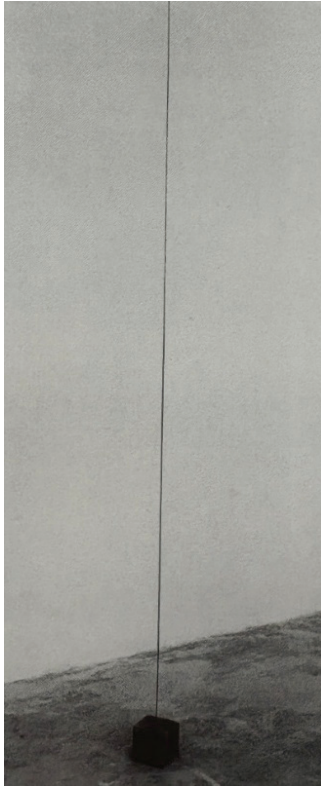

Şekil 9: Giovanni Anselmo, 1984, Verso oltremare
(Ultramarine Doğru) Luserna taşı, çelik kablo, duvarda akrilik,
126 11/16 x 51 9/16 x 1 1/8¹⁸ inç.

1960'ların sonlarında eserlerinin temelini genişletmiş olan Giovanni Anselmo, 1980'lerde granit bloklardan veya levhalardan oluşan bir seri oluşturmuştur. "Ultramarine Doğru" (Şekil 9) isimli eserini "oltremare" (ultramarin, "denizin ötesi") olarak ilişkilendirmiş, çelik kablolar ve düğümlerle askıya almış ve dengede tutmuştur. Bu eserlerde taş levhanın konumlandırılması ağırlıksızlığı ima etmektedir. Ancak eserin dengesini bulması ve bağlarının kaçınılmaz bir

¹⁸ <https://www.castellodirivoli.org/en/opera/verso-oltremare-toward-the-ultramarine/>

şekilde sıkışması tam olarak yerçekimi sayesinde. 1984 tarihli Verso oltremare (Ultramarine Doğru) adlı eserde, dikey olarak konumlandırılmış ve çelik bir kabloyla dengede tutulan büyük, üçgen biçimli bir taş levha bulunmakta, üst köşesinde duvara boyanmış küçük bir ultramarin mavisi dikdörtgene doğru eğilmiş ancak tam olarak dokunmamıştır. Eserin başlığında bulunan “ultramarin”, resimsel müdahalede kullanılan boya renginin tonunun adıdır. Ultramarin

rengi, eskiden uzak diyarlardan, “denizin ötesinden” Avrupa’ya ithal edilen ve pigment üretmek için kullanılan mineralin kökenine atıfta bulunmaktadır. Anselmo’nun bu eseri zihinsel olarak tanımlanamayan bir başka yeri arayışı, bir özlem halini aktarmaktadır (a.g.e.).

Anselmo 1966’da Zorio ve Sperrone galerisi tarafından temsil edilen diğer sanatçıları anında büyüyen bir grup nesne yaptı. İnce metal çubukları dik durabilecekleri en uzun boyda hazırlamıştır. Bir izleyicinin neden olduğu en ufak bir hava hareketiyle titrediklerinde dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Anselmo’ya göre geleneksel nesne minimuma indirgenmiştir ve yalnızca gerilimin, enerjinin bir işlevi olarak vardır (a.g.e.).

Şekil 10: Giovanni Anselmo, *İsimsiz*, 1966,
(Demir çubuk, ahşap, yer çekimi, 265x15x15 cm)¹⁹

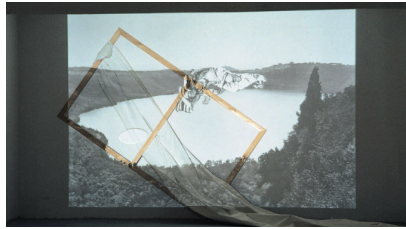
¹⁹ Robert Lumley, *Modern Sanat Akımları: Arte Povera*, Hayal Perest Yayınevi, İstanbul 2014, s. 54

Anselmo 1966'da Zorio ve Sperone galerisi tarafından temsil edilen diğer sanatçıları anında büyüyen bir grup nesne yaptı. İnce metal çubukları dik durabilecekleri en uzun boyda hazırlamıştır. Bir izleyicinin neden olduğu en ufak bir hava hareketiyle titrediklerinde dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Anselmo'nun sözleriyle geleneksel nesne minimuma indirgenmiştir, yalnızca gerilimin, enerjinin bir işlevi olarak varolmaktadır (a.g.e.).

6. Giulio Paolini (1940-)

Paolini çalışmalarında; fotoğraflar, alçı kalıplar, çizim kâğıdı, atık buruşturulmuş kağıtlar, pleksiglas, objelerle zaman ve tarih ile diyaloglar kurmuştur.

Giulio Paolini, 1940 yılında İtalya'nın Cenova şehrinde doğdu. Şu anda Torino'da yaşıyor ve çalışıyor. 1960'ların ortalarında Arte Povera akımıyla ilişkilendirilmiştir. Paolini çalışmalarında fotoğraflar, alçı kalıplar, çizim kâğıdı, pleksiglas, objelerle zaman ve tarih ile diyaloglar kurmuştur. Her bir eseri, sanat tarihine veya edebiyata göndermeler içermekte ve karmaşık bir yapı içerisinde bir dizi parçadan oluşan tutarlı ve çok anlamlı bir bütün oluşturmuştur. Milano, New York, Londra, Roma, Cenevre, Lizbon ve Amsterdam gibi şehirlerde uluslararası kurumlarda kişisel sergiler açmıştır.

Şekil 11: Giulio Paolini, La pittura abbandonata (Terkedilmiş tablo), slayt, slayt projektörü, gerilmemiş tuval, 1985²⁰

²⁰ <https://www.lissongallery.com/artists/giulio-paolini/artworks/letters-from-turin-1888-2008>

Şekil 12: Giulio Paulini, Büyük patlama, 1997-1998, Pleksiglas hacimler, Astarlanmış tuvaler, sandalye, minyatür objeler, klipsli spot ışıkları, çizim kâğıtları, buruşuk kâğıt topları (a.g.e.).

Paulini, neredeyse hiç değişmeyen bir malzeme çeşitliliğinden (fotoğraflar, alçı kalıplar, çizim kâğıdı, pleksiglas, objeler) oluşan çalışmalarını, zaman ve tarih ile bir diyalog kurar. Her bir eser, sanat tarihine veya edebiyata göndermeler içeren karmaşık bir yapıya sahiptir ve bir dizi parçadan oluşan tutarlı ve çok anlamlı bir bütün oluşturur.

Sonuç

İtalya’da 1960’ların sonlarında olgunlaşan Yoksul Sanat (Arte Povera) klasik estetiği alt üst etmeyi amaçlamış bir sanat akımıdır. Arte Povera sanatçıları resmi, endüstri ve kültür kurumlarına karşı çıkarak sanatın bireysel bir ifade aracı olarak varlığını sorgulamışlardır. Düşünsel, doğanın yaşamın ve davranışların temellerine ulaşmayı hedeflemişlerdir. Sanat nesnesi yerine yaşam koşulları, gerçek olanı duyumsamak, bilmek ve ortaya koymak istemişlerdir. Aynı zamanda

sanatın bireyselliğini ancak etik boyutlarla da ilişkisinin sorgulanması gerekliliğini vurgulamışlardır.

Celant, her bir Arte Povera sanatçısının büyücü/simyacı gibi davrandığını vurgulamıştır. Simya ve büyü denilen şeyler tamamen doğa felsefelerinden yola çıkmaktadır ve bu felsefenin yerli yerinde değerlendirmeleriyle elde edilebilen olgunluklardır. Arte Povera sanatçısının üretimlerinde doğa felsefesi başat rol oynamakta olup, doğayla ilgili tüm elemanlar ve malzemeler (hayvanlar, bitkiler, mineraller, madenler) sanata dahil olmaktadır.

Arte Povera, için sanat; canlı varlıklar, toprağın verdikleri, endüstriyel ürünler, atık malzemeler yanı sıra elle tutulamayan nem ses ve enerji gibi maddelerle de yapılabilir olmuştur. Arte Povera sanatçıları için sanat resmedilebilir, el işi olabilir, sanayide üretilebilir, yazılabilir, oynanabilir, hayal edilebilir, jestlerle gösterilebilir ve yaşanan gündelik hayatın yansımaları olarak gerçekleşebilir olmuştur. Günümüz güncel sanatın konularından olan göç, yersizlik, yurtsuzluk, aidiyet gibi konuları da ele almış olan Arte Povera sanatçıları çağdaş sanatın öncü sanatçılarından olmuşlardır.

Kaynakça

- ANTMEN Ahu, 2008). Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul 2008, Sel Yayıncılık, s. 213
- ATAKAN Nancy, Sanatta Alternatif Arayışlar, İstanbul 2008, Karakalem Kitabevi
- EROĞLU Özkan, Arte Povera. İstanbul 2014, Tekhne Yayınları.
- FİNEBERG Jonathan, 1940'tan Günümüze Sanat Varlık Stratejileri, İstanbul 2014, Karakalem Kitabevi Yayınları.
- LUMLEY Robert, Modern Sanat Akımları Arte Povera. İstanbul 2025, Hayalperest Yayınevi.
- İRGİN Süleyman, Tüketim kültürü ve tüketim kültürü ekseninde yoksul sanat anlatısı, 5(27), DOI: 10.7816/idil-05-27-05
<https://gladstonegallery.com/exhibit/early-works/>
<https://www.medyacuvali.com/yazilar/ayesen-balci-cinar/arte-povera-yoksul-sanat>
<https://galleriafomagalli.com/en/artists/jannis-kounellis/>
<https://www.mariangoodman.com/artists/57-giulio-paolini/>
<https://www.castellodirivoli.org/en/opera/untitled-1967-giovanni-anselmo>
https://www.lissongallery.com/artists/giulio-paolini/artworks/letters-from-turin-1888-2008--2?image_id=11591

BOSNALI SÂBİT'İN TUĞRAİYE KASİDESİ

Hasan KAYA

Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Klasik Türk Edebiyatı, ORCID: 0000-0001-9244-3113, hasankaya@nku.edu.tr.

ÖZET

Bosnalı Sâbit (ö. 1712) 17. yüzyılın kendine has tarz oluşturmuş önemli şairlerindendir. *Divan*'ı dışında *Zafernâme*, *Berbernâme*, *Derenâme*, *Amrû'l-leys*, *Edhem ü Hüma* gibi eserlerin sahibidir. *Divan*'ında devlet büyükleri için kaleme aldığı pek çok manzume bulunmaktadır. Bunlar arasında tuğraiye türüne isim veren “Tuğraîye Berây-ı Bahrî Paşa” başlıklı kasidesi önemlidir. Tuğra kelimesinin aslı Türkçe “tuğ-rağ” olup Arapçası tevkî‘ ve alâmet, Farsçası nişândır. Tuğraiye kelime anlamı olarak tuğraya dair, tuğrayla ilgili anlamına gelir. Edebî terim olarak tuğra tasvirlerini ihtiva eden kaside teşbihleri, mesnevi bölümleri ile müstakil manzumelere tuğraiye denilmektedir. Tuğraiyeler genel görünüşleri itibariyle padişah, şehzade ve devlet adamları için yazılmış birer medhiye olmakla birlikte özellikle tuğranın tasvir ve tavsifine yönelik şiirlerdir. Bosnalı Sâbit'ten önce tuğra tasvirlerinin yer aldığı manzumeler bulunmakla birlikte tür adıyla başlıklandırılan ilk manzume Bosnalı Sâbit'e aittir. Şair 37 beyitlik kasidesini Sultan II. Mustafa (1695-1703) döneminde 1698 yılında ikinci kez nişancılık vazifesine atanan Bahrî Mehmed Paşa (ö. 1700) için kaleme almıştır. Şair kasidesinin 22 beyitlik teşbib bölümünde Sultan II. Mustafa'nın tuğrasını çeşitli teşbihlerle tasvir etmiş, sonraki beyitlerde Bahrî Mehmed Paşa'yı övmüştür. Kasidenin son iki beyti dua bölümüdür. Orijinal hayallerle dikkat çeken

ATIF: Kaya, H. (2026). Bosnalı Sâbit'in Tuğraiye Kasidesi. C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 103-123). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

manzume türün öne çıkan örneklerindendir. Bu bildiride tuğraiye türü ve örnekleri hakkında kısa bilgiler verilmiş, Bosnalı Sâbit'in tuğraiyesi incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELEER: Bosnalı Sâbit, Tuğraiye, Kaside, Sultan II. Mustafa, Bahrî Mehmed Paşa.

THE TUGHRAIYYA QASIDA OF BOSNIAN SABIT

ABSTRACT

Bosnian poet Sabit (d. 1712) is one of the important poets of the 17th century who developed his own unique style. Besides his Divan (collection of poems), he is the author of works such as Zafernâme, Berbernâme, Derenâme, Amrû'l-leys, and Edhem ü Hümâ. His Divan contains many poems written for high-ranking state officials. Among these, his qasida titled "Tuğraiye Berây-ı Bahrî Paşa" which gave its name to the tuğraiye genre, is significant. The origin of the word tuğra is the Turkish "tuğrağ," while its Arabic equivalent is *tevkî'* and *alâmet*, and its Persian equivalent is *nişân*. The word tuğraiye literally means related to or concerning the tuğra. As a literary term, tuğraiye refers to qasida sections, mesnevi parts, and independent poems that contain depictions of the tuğra. While generally considered eulogies written for sultans, princes, and statesmen, tughraiyes are poems specifically focused on the depiction and description of the tughra (imperial seal). Although poems featuring tughra descriptions existed before Bosnalı Sâbit, the first poem to be titled by this genre name belongs to Bosnalı Sâbit. The poet composed his 37-verse ode for Bahri Mehmed Pasha (d. 1700), who was appointed to the position of chief marksman for the second time in 1698 during the reign of Sultan Mustafa II (1695-1703). In the 22 verse section of the qasida, the poet describes Sultan Mustafa II's tughra with various metaphors, and in the following verses, he praises Bahrî Mehmed Pasha. The last two verses of the qasida are a prayer section. This poem, notable for its original imagery, is a prominent example of the genre. This paper provides brief information about the types and examples of tughraiye (Ottoman imperial seal), and examines the tughraiye of Sâbit of Bosnia.

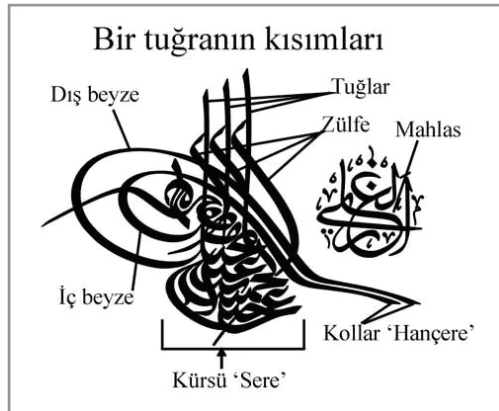
KEY WORDS: Bosnian Sabit, Tughraiyya, Qasida, II. Mustafa, Bahrî Mehmed Pasha.

Giriş

Tuğra kelimesinin aslı Türkçe “tuğrağ” olup Arapçası tevkî‘ve alâmet, Farsçası nişândır. Tuğraiye kelime anlamı olarak tuğraya dair, tuğrayla ilgili anlamına gelir (Derman 2012: XLI/336). Edebî terim olarak tuğra tasvirlerini ihtiva eden kaside teşbibleri, mesnevi bölümleri ile müstakil manzumelere tuğraiye denilmektedir. Tuğraiyeler genel görünüşleri itibariyle padişah, şehzade ve devlet adamları için yazılmış birer medhiye olmakla birlikte özellikle tuğranın tasvir ve tavsifine yönelik şiirlerdir (Kaçar vd. 2015: 148).

Tuğralar Osmanlı padişahlarının işaret ve imzası niteliğindeydi. Osmanlılarda ilk kez Orhan Bey’de rastladığımız tuğralarda Çelebi Mehmed’e kadar yalnız hükümdarın ve babasının adı yer alırdı. Çelebi Mehmed zamanında “han” veya “şâh” sözü ve II. Murad’dan itibaren “el-muzaffer daima” şeklinde bir dua ilave edilmiş ve tuğra “Mehmed bin Beyazid Han el-muzaffer daima” şeklini almış; hükümdar değiştikçe isimler de değişerek sonuna kadar bu şekliyle devam etmiştir. II. Süleyman döneminden sonra sağ yanlarına bir çiçek veya yaprak resmi konmuş, bu usul III. Ahmed devrinde daha da yaygınlaşmıştır. Padişahların yanı sıra sadrazamların, sadaret kaymakamlarının, mühim eyaletlerde bulunan vezirlerin tuğra şeklini andıran imzaları da vardı ki bunlara pençe denilirdi (Sertoğlu 1986: 345).

Harflerin noktasız olarak kullanıldığı tuğra şu bölümlerden oluşur: Padişahın ve babasının isimleriyle “el-muzaffer dâimâ” duasının yer aldığı kürsü (sere), kürsüden sola doğru kavis çizerek giden iç içe

iki beyze, beyzelerin sağa ve aşağıya doğru uzantısı olan kol (hançere), sereden yukarı doğru yükselen üç tuğ (elif), tuğların tepesinden sol aşağıya kıvrılarak inen üç zülfe (Derman 2012: XLI/336). Tuğra çekene tuğraî, tevkîî, muvakkî veya nişancı denir. Nişancılık ilga edildikten sonra tuğra çekenlere tuğra-keş denilmiştir (Pakalın 1983: III/526).

Şairlerin “tuğrâ” ve “nişân” redifli kasidelerinde genellikle padişahın tuğrasını tasvir ettikleri, diğer bir deyişle tuğraiye yazdıkları görülürken tuğraiyelerde farklı rediflere de rastlanmaktadır.

Tespitlerimize göre Osmanlı padişahlarının tuğralarını tasvir eden bu manzumeler Türk edebiyatına özgü bir türdür. Tuğraiye türü Osmanlıda tuğranın gelişimine paralel olarak gelişmiştir. 16. yüzyılın ilk örneklerinde tuğra tavsiflerinin yalın ve sönük olduğu görülürken sonraki yüzyıllar ve örneklerde tuğra tasvirlerinin çok detaylı ve canlı olduğu dikkati çekmektedir.

İlk örneğini Necâtî Bey’de (ö. 1509) gördüğümüz tuğraiye, Şehzade Mahmud için yazılan bir kasidedir. “Nişân” redifli kasidenin ilk 15 beyitlik teşbib bölümü tuğra tavsifine yöneliktir.

Tuğraiyeler genellikle kaside nazım şekliyle yazılır. Bunun yanında kıta, nazm, mesnevi ve gazel nazım şekilleriyle kaleme alınan tuğraiye örnekleri de bulunmaktadır. Az da olsa tuğraiyelerin mesnevilerde bir bölüm olarak yazılmış örneklerine rastlanır. Lâmiî’nin *Vâmuk u Azrâ* mesnevisindeki “Sıfat-ı Tuğra-yı Sultânî” başlıklı bölüm buna örnektir (Ayan 1998: 132-134).

Kaside şeklinde yazılan tuğraiyeler genellikle medhiye olup şairler teşbib bölümlerinde tuğra üzerinde dururlar. Tuğraiyeler genellikle padişahlara yazılırken, şehzade, sadrazam, vezir, nişancı gibi devlet adamlarına da tuğraiye yazıldığı görülmektedir. Padişah ve şehzadeler dışındaki devlet adamlarına yazılan şiirlerde tuğranın söz konusu edilmesi Osmanlıda tuğranın padişah ve şehzadeler dışında çekmeye yetkili devlet adamlarının (vezirlerin) bulunması ile ilgilidir (Derman 2012: XLI/337).

Sultan II. Mustafa

Sultan II. Mustafa 2 Haziran 1664 tarihinde Edirne’de dünyaya gelmiştir. Babası Sultan IV. Mehmed, annesi Gülnuş Emetullah Sultan’dır. Sultan II. Ahmed’in 1695 yılında vefatıyla Edirne’de tahta geçmiştir. Yönetime geldiğinde devlet adamlarında bazı değişiklikler yaptı. Sakız Adası onun döneminde geri alındı. Ordunun başında üç kez sefere katıldı. Ordunun başında sefere çıkan son Osmanlı padişahıdır. Uzun ve yıpratıcı savaşlar 1699 yılında Karlofça Anlaşmasıyla son buldu. Tuğralı paralar ilk kez Sultan II. Mustafa zamanında basılmıştır. Sultan II. Mustafa 1703 yılında tahttan indirilmiş yerine kardeşi Sultan III. Ahmed (1703-1730) getirilmiştir. Sultan II. Mustafa hat, okçuluk ve ciritte ustalaşmış; İkbâlî ve Mefûnî mahlaslarıyla şiirler yazmıştır (Özcan 2020: 277-279).

Bahrî Mehmed Paşa

Bahrî Mehmed Paşa çeşitli devlet görevlerinden sonra 1693/94 yılında tuğrakeş, daha sonra Seddülbahr cizye muhasebecisi olmuştur. 1698 yılında nişancı olmuştur. 1701 yılında vefat etmiştir (Aksoyak e-yayın). Paşa’nın tuğrakeşliği Sultan II. Ahmed (1691-1695) dönemindedir. Kaside, Sultan II. Mustafa’nın (1695-1703) tuğrasının tasvirlerini ihtiva ettiği için Bahrî Mehmed Paşa’nın 1698 yılında Sultan II. Mustafa’nın nişancısı olduğu dönemde kaleme alınmış olmalıdır.

Bosnalı Sâbit ve Kasidesi

17. yüzyılın kendine has bir üslup oluşturabilmiş şairlerinden olan Bosnalı Sâbit, Bosna’nın Uziçe kasabasında doğmuştur. Kadılık ve müftülük gibi çeşitli devlet görevlerinde bulunan ve çeşitli aziller yaşayan şair 1712 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. *Divan*’ı dışında *Zafernâme*, *Edhem ü Hü mâ*, *Derenâme*, *Berbernâme* gibi eserlerin sahibidir. Klasik Türk şiirinde mahalli unsurları başarıyla işleyen şairlerdendir (Karacan 2008: XXXV/349-350).

Bosnalı Sâbit'in (ö. 1712) "Tuğrâiyye Berây-ı Bahrî Paşa" başlıklı kasidesi 37 beyittir. Şair şiirin 22 beyitlik teşbib bölümünde tuğra tasvirlerine yer vermiştir (Karacan 1991: 273-276). Kaside yukarıda da belirtildiği gibi Bahrî Mehmed Paşa'nın Sultan II. Mustafa'nın nişancısı olduğu 1698 yılında kaleme alınmış olmalıdır. Nişancılar padişahın tuğralarını çeken görevliler olduğu için onlara da tuğraiye temalı kasideler sunulmuştur.

Şair şiirini iktidar sembolleriyle örmüştür. Matla beyitleri şiirin giriş beyitleri olduğu için özel beyitlerdir. Bosnalı Sâbit'in bu beyitte hükümdara "felek ünvanlı" demesi boşuna değildir. Beyitte tuğra da zamanın felek ünvanlı hükümdarının şan ve azamet göstergesi olarak görülmüştür. Çünkü tuğra hükümdarlığın en önemli simgelerinden biridir. Felek ünvanlı oluş eski felek anlayışının bir yansımasıdır. Bu anlayışa göre dünya kâinatın merkezinde görülürken felekler dünyayı kuşatmaktadır. Şair böylece bütün dünyaya hâkim bir sultan portresi ortaya koymuş olur:

Cihân-bân-ı sipîhr-‘unvân-ı devrâna yeter hâlâ
Nişân-ı şân u şevket hey’et-i matbû‘a-i tugra

İkinci beyitte tuğra kaldırdığı kanadının altına yumurtasını alan bir kuş olarak hayal edilmiştir. Tuğranın kuşa teşbihi pek çok tuğraiye de görülen bir hayaldir. Beyitteki kuş sıradan bir kuş değildir. Anka kuşu Farsçada Simurg olarak anılan kuştur. Zümrüdüanka olarak kullanılan bu kuş hüma kuşuyla birleştirilerek devlet kuşu olarak kabul edilmiştir. Kuşların sultanı olarak bilinir. Kanatlarını açtığında hava kararır, gök gürültüsüne benzer sesler çıkarır (Şentürk 2016: I/326). Tuğranın ululuk ve azamet sahibi bu kuşa benzetilmesi sebepsiz değildir. Tuğranın sol tarafında iki oval daire beyze olarak adlandırılır. Böylece hem yumurta hem de tuğranın beyze kısmı olarak anlamlandırılmıştır. Beyitte tuğra ululuk tavusunun yumurtalarını kanatları altına almış bir anka olarak betimlenmiştir. Beyti "*O Anka kuşu ululuk tavusunun yumurtasını kanadının altına alıp makam ve izzet kanadını açmış.*" şeklinde günümüz Türkçesine aktarabiliriz:

Alup zîr-i cenâha beyze-i tâvûs-ı iclâli
Küşâd itmiş yine şeh-perr-i ‘izz ü câhı ol ‘Ankâ

Kuşun yumurtasını kanadının altına alması hayali üçüncü beyitte de görülür. Burada bir deve kuşu ve onun yumurtası hayal edilmiştir. Devleti bir deve kuşu olarak hayal eden şair onun ümit yumurtasının üstüne oturup onu amber ve deve tabanı renginde bir kemha ile örttüğünden söz etmiştir. Deve kuşları yumurtalarının üstüne oturur. Tuğranın deve tabanı rengindeki kâğıt üzerine çekilmiş haliyle şair böyle bir hayal kurmuş olmalıdır. Ayrıca Sultan II. Mustafa döneminde tuğranın gemi, kayak vb pek çok şekle benzetilip buna göre süslendiği örneği söz konusudur. Muhtemel ki deve kuşu şeklinde de süslenip çekilmiş tuğra örnekleri vardı. Şair bu örneklerden de ilham almış olmalıdır:

Basup ol beyze-i ümmîdi murg-ı üstür-i devlet
N’ola örterse ‘anber-gün deve tabanı bir kemhâ

“Tuğra, ikbal kasrının merdivenlerinin tepesine çıksa şaşmamak gerekir çünkü elifler tuğlardır, zülfeler de müstesna saçlardır.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarabileceğimiz dördüncü beyitte tuğranın üç elif şeklinde olan tuğları ve üç zülfesi söz konusu edilmiştir. Tuğra üç tuğ ve tuğlara takılan üç zülfe (saç) ile ikbal kasrının merdivenlerinden çıkmaktadır ki tuğ Türklerde makamı ifade eder.

Tuğ kaynaklarda tepesine at kuyruğu bağlanmış, ucuna altın yaldızlı top geçirilmiş, mızrak türünden bir alâmetin adı olarak açıklanır. Hükümdarlık, vezirlik, beylerbeyilik, sancak beyliği gibi görev ve memuriyet işareti sayılan tuğların sayısı vazifenin derecesine ve ehemmiyetine göre değişirdi. Osmanlılarda genelde padişahın yedi, sadrazamların beş, vezirlerin üç, beylerbeyinin iki, sancak beylerinin ve mirilvâların birer tuğu bulunurdu (Çoruhlu 2012: XLI/331). Yani kendisine tuğ verilen kişi bir makama atanmış olur. Tuğra da üç tuğla ikbal kasrının merdivenlerini çıkmaktadır. Tuğranın kendisi de bizatihi makam ifade eder. Çünkü atamalar için hazırlanan resmi

yazılara da tuğra çekilirdi. Beyitte tuğra üç tuğla bir vezir olarak ikbal merdivenlerini çıkmaktadır:

N'ola çıksa firâz-ı nerdübân-ı kasr-ı ikbâle
Elifler tuglardur zülfeler gîsû-yı müstesnâ

Beşinci beyitte beyzenin içinden geçen ve kılıç şeklini andıran bölüm söz konusu edilmiştir. Bu bölüm tuğranın “el-muzaffer dâimâ” dua sözlerinin son kelimesi olan “el-muzaffer” kelimesinin son harfi olan râ’nın kuyruk şeklinde uzatılmış halidir. “*Süslü beyzesinin içinde kılıç şekli ünvan beyzesinden çekilmiş bir kılıçtır.*” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek beyitte kastedilen ünvan yumurtası, padişahın adının yazılı olduğu iç kısımdır. Dua yazılırken “el-muzaffer” kelimesinin son harfi olan râ (ج) beyzelerden dışa doğru uzatılır. Kılıca benzetilen bu uzantı iki beyzenin içinden geçer.

Derûn-ı beyze-i zibendesinde şekl-i şemşîri
Çekilmiş beyze-i ‘unvândan bir tıgdur gûyâ

Altıncı beyitte beyzenin içinden geçen ve bir önceki beyitte kılıca benzetilen “el-muzaffer” ifadesinin râ harfinin uzantısının kılıç değil ustalıklı halkaların içinden geçen ok olarak hayal edilmiştir. “*Beyzesinde görünen dünyayı süsleyen kılıcın şekli değildir; ululuk hükümlerini çeken (kişi onun içinden) sanatla ok geçirmiştir.*” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek örnekte tuğranın beyzeleri burada ok geçirilen halkalar olarak düşünülmüştür. Nitekim Osmanlı okçuluğunda halkaların içinden ok geçirmek bir hüner olarak görüldü (Yücel 1999: 52-53):

Yine san’atla hükm-endâz-ı şevket ok geçürmüştür
Değüldür beyzesinde şekl-i şemşîr-i cihân-ârâ

Yedinci beyitte tuğra üç direkli bir çekdiriye benzetilmiştir. Bu çekdiri kenara çekilmiş ve kıyıya halat atmıştır. Tuğra çekdiriye teşbih edilirken hançere kısmı bir kayalık, zülfesi de ip olarak hayal edilmiştir. Çekdiriler hem yelkenli hem kürekli bir gemi sınıfıdır. Yelkenler için çekdirinin üstünde direkler bulunur. Tuğra üç tuğuyla

üç direkli (yelkenli) çekdiri bir gemi olarak hayal edilmiştir. Denizin Akdeniz olması hem Osmanlının Akdeniz hakimiyetine bir gönderme hem de tuğranın genellikle beyaz olan kağıt zeminine yazılmasıyla ilgili olmalıdır. Beyit “(Tuğra) Akdeniz’de süslü, üç direkli bir çekdirdir; hançere kayalık, güzel kokulu zülfesi de misk kokulu bir iptir.” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir:

Musanna‘ üç direkli çekdirdür bahr-ı ebyazda
Kayalık hançere müşğîn-resen ol zülfe-i bûyâ

Aşağıdaki beyitte tuğrada yer alan üç elif “üçler” olarak görül- müş, zülfeleri de misk kokulu bir örtü olarak kabul edilmiştir. Önemli insanların sandukalarının üstüne örtü (ridâ) örtülür. Üçler kavramı, inanışlar arasında farklılık gösterse de üç büyük olarak düşünülebilir. Bu üç büyüğün üzerine misk kokulu bir örtü örtüldüğünde üçler türbesi şeklinde bir hayal kurulmuş olur. Gayb erenleri olarak inanılan bu erenler insanlara yardımda ve hizmette bulunan, halkın açıkça bilmediği dünyanın düzeni ile vazifelidir. Bunlardan biri vefat edince, yerine başka bir veli bedel kılındığında görevlendirilir. Kültürümüzde üçler adına makamlar ve ziyaret yerleri ortaya çıkmıştır (Yazıcı 2024: 400). Şair bu beyti söyleyerek üçler makamını ziyaret ettiğini ifade etmiş, tuğraya da bir kutsiyet atfetmiştir:

Elifler aña üçler zülfeler müşğîn-ridâlardur
Ziyâret eyledük üçler makâmın biz de müstevfâ

Aşağıdaki beyitte Husrev ü Şirin hikayesinde yer alan kasr-ı Şirin hayali dikkat çeker. Kasr-ı Şirin İran’ın Kirmanşah eyaletinde bir yerin adı olup bu yerden dolayı 1639’daki Osmanlı ve İran arasında imzalanan antlaşmanın da adı olmuştur. Husrev ü Şirin hikayesinde Şirin hükümdarlığı bırakıp Medain’de bir köşkte yaşamaya başlar. Ferhat da bu köşke taze süt getirmek için işe koyulur. Bir ay içinde sarp kayalar arasında bir su yolu açıp Şirin’in köşkü önünde yaptığı havuz ve çeşmeye uzaktaki otlaklardan taze süt akıtmaya başlar (Erkan 1999: IXX/54). Beyitte altın halliyle yazılan tuğranın Şirin’in

kasrına benzediği, hançerenin beyaz yazısının da süt oluşu olduğu ifade edilmiştir. Böylece tuğranın hançeresi Ferhat'ın açtığı süt oluşu olmakta, tuğranın kendisi de Şirin'in kasrı olmaktadır:

Yazılsa hall ile beñzer murassa‘ kasr-ı Şîrîn’e
Olup hatt-ı sefid-i hançere mizâb-ı şîr-âsâ

Onuncu beyitte berat üstüne yeşil mürekkeple çekilecek tuğrayı görenlerin gül bahçesinde bir papağan olduğunu düşündüğü belirtilmiştir. Berat, bir memuriyete tayin, bir gelirden tahsis, bir şeyin kullanılma hakkı, bir imtiyaz veya muafiyetin verildiğini gösteren ve padişahın tuğrasını taşıyan belgedir. Beratların kâğıt cins ve ebatlarıyla yazılarının cinsleri, verilen şahsın mevkiine ve beratın önemine göre farklılık gösterir (Kütükoğlu 1992: V/472-473). Beyitteki “barmaklı” ifadesinin gül bahçesini (gülzâr) nitelemesinden hareketle “parmaklıklılık” anlamı vermek mümkündür. Bu da tuğradaki dikine üç zülfe (elif) ile ilgilidir. Yeşil mürekkeple yazılan tuğra rengi ve biçimiyle bir papağan olarak hayal edilirken üç zülfe de papağanın bulunduğu gül bahçesinin parmaklığı olacaktır.

Gören barmaklı bir gülzârda tûtî hayâl eyler
Berât üzre midâd-ı sebz ile nakş itseler farzâ

Aşağıdaki beyitte şair, lal süslü bir kalemle çekilen tuğrayı mercan pencesine benzetmeye şaşmamak gerektiğini dile getirir. Mercan, denizden çıkarıldığında girintili çıkıntılı tıpkı bir el şeklinde olduğu için “pençe-i mercân” tabiri kullanılır. Renk olarak da kırmızıyı işaret eder (Onay 2000: 365). Lal kalem, bir yandan kalemin süsü için düşünülebileceği gibi la’lî mürekkep kullanılan kalem olarak da düşünülebilir. Bordo kırmızısına yakın rengi olan la’lî mürekkep yazma eserlerde, çoğunlukla konu başlıklarının ya da vurgulanması gereken ifade ve cümlelerin yazılmasında kullanılmıştır. Bazı yerlerde yapımında kullanılan temel malzeme olan kırmızıdan dolayı kırmızı mürekkebi olarak da isimlendirilmiştir (Yaman 2012: 130). Buna göre beyitte şair kırmızı mürekkeple çekilen bir tuğra ve onun mercan

pençesine teşbihinin garip olmayacağını söylemiştir. Nitekim tuğra-
nın bu mürekkeple çekilmiş örnekleri günümüze de ulaşmıştır:

‘Aceb mi pençe-i mercâna da teşbîh iderlerse
Çekildikçe müferrih hâme-i la’l ile ahyânâ

On ikinci beyitte tuğra, dostlar için Cebrail’in süslenmiş yüzü; şer sahiplerine nakşedilmiş, halka halka olmuş, kargaşa çıkaran bir yılan olarak düşünülmüştür. Cebrail dört büyük melekten biridir. Hz. Peygamber’e ve ashabına zaman zaman insan şeklinde görüldüğü bilinir. Nurdan yaratılmış olup görünüşü son derece güzeldir. Manevi bir varlık olmasına rağmen Cebrâil’i cismanî varlık şeklinde tasvir eden bir kült oluşmuştur. Buna göre onun yüzü beyaz, saç mercan gibidir. İnci ve yakutlarla süslenmiş olan yeşil renkli 600 kanadı vardır. Her bir kanadı arasındaki mesafe doğu ile batı arasındaki mesafe kadardır. Başında beyaz sarık vardır. Bedir Gazvesi’ne sarı renkli bir sarıkla katıldığı görülmüştür (Yavuz ve Ünal 1993: VII/203). Tavusü’l-melâik, rûhu’l-kuds, tâvûs-ı kudsî Cebail için kullanılan tabirlerden bazılarıdır. Beyitteki “müzeyyen” ve “munakkaş” ifadeleri birinci mısradaki Cebrail ve ikinci mısradaki yılan için birer sıfat olmakla birlikte tuğranın çekildiği kimi ferman ve beratlarda yapılan tezhip ve nakşı da ifade eder. Tuğra Sultan II. Mustafa’nın saltanatını temsil eder. Diğer bir deyişle Osmanlının devlet gücünü temsil eder. Osmanlı dostlarına hep yardımcı, şer sahibi düşmanlarına karşı acımasız olmuştur. Şair tuğrayı betimlerken bir yandan da Osmanlının devlet anlayışını tuğra sembolüyle izah etmiştir:

Ahibbâya müzeyyen peyker-i tâvûs-ı kudsîdir
Eşirrâya munakkaş halka halka mâr-ı şûr-efzâ

Tuğranın kuyruğu cennet tavusundan bir rüzgarlık yapıp halkı istirahat çardağında uyuttu. Tuğranın kuyruğu olarak nitelenen kısım beyzeleridir. Bu beyitte de tuğranın tavus kuşuyla ilişkilendirildiği görülür ki tavus sıradan bir kuş değildir. Türk kültüründe Tanrı kuşu, alakuş veya gelin kuşu adıyla da bilinen tavus, Büyük İskender’in

Hindistan'dan (Serendib) Avrupa'ya getirdiğine inanılan kuşlardan biridir. Başındaki sorgucu, rengarenk kanat ve kuyruk tüyleriyle diğer kuşlardan farklı ve çekici bir görünüme sahiptir. Cazibesinin ilâhî güzelliği yansıttığı ve görenleri kendisine hayran bıraktığı kabul edildiği için cennet kuşu olarak da bilinir. Divan şairleri tavusun bu özelliğini “tâvûs-ı cennet, tâvûs-ı cinân, tâvûs-ı behişt, tâvûs-ı huld, tâvûs-ı berîn, tâvûs-ı İrem” vb. ifadelerle belirtirler (Ceylan 2011: XL/184). Beyitteki reayayı uyutmak tabiri “halkı rahat ettirdi” şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim uyutulan yer istirahat çardağıdır. Beyitte simgesel olarak Sultan II. Mustafa'nın hükümdarlığı övülmektedir:

Re'âyâyı uyutdı çâr-tâk-ıistirâhatda
Dümi tâvus-ı cennetden idüp bir bâd-zen peydâ

Tuğranın iki hançeresi bulunur. Şair hançerenin iki ayağını mazlumlara için adalet parmaklarının pergeli, zalimlerin iki gözü için sille olarak gördüğünü ifade etmiştir. Adaletin parmaklara benzetildiği pergel hayali Osmanlının adalet sistemini anlatır. Halkına adaletle hükmeden bir saltanatın, zalimlere muamelesinin acımasız olduğu da vurgulanmıştır. Şair bu farkı “ammâ” ifadesiyle belirtmiştir:

Dü-pây-ı hançere mazlûma pergâr-ı benân-ı dâd
Dü-çeşm-i zâlîme çifte tabanca görünür ammâ

Şair aşağıdaki beyitte de hançereyi kerpetene benzetmiştir. Pek çok işte kullanılan kerpeten dış çekiminde de kullanılır. Şair tuğranın hançeresinin kerpetenin kötülerin dışını çektiğini, celadet makası yüzünden düşmanların yaralı olduğunu ifade etmiştir ki böylece hançereyi makasa da teşbih etmiştir. Bu beyitte de tuğra saltanat sembolü olarak Osmanlı için kullanılmıştır. Osmanlının savaşlarda bulunduğu yıllarda yazılan bu şiir bir yandan da Osmanlının savaş halinde olduğu ülkelerle olan mücadelesine temas etmektedir:

Dişin hep kelpeteyn-i hançereyle çekdi bed-kârûn
O mikrâz-ı celâdetden ‘aceb mecrûhdur a’dâ

Tuğranın zafer bağışlayan kılıcı Hz. Muhammed'in parmağı gibi beyze dolunayını ortasından ikiye böldü. Hz. Muhammed, şakk-ı kamer mucizesinde parmağıyla ayı iki parçaya ayırmıştır. Rivayete göre hicretten önce Mekke'de gerçekleşen bu mucizede müşrikler Hz. Peygamber'den mucize istemiş, Resûl-i Ekrem de ayın iki parçaya ayrılışını kendilerine göstermiştir (Çelebi 2000: XXII/344). Şair beş ve altıncı beyitlerde yer alan ve kılıç ile oka benzettiği râ harfinin kuyruğunu bu beyitte hem kılıç hem de Hz. Peygamber'in ayı ikiye bölen parmağına teşbih etmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi beyzeleri bölen bu uzantı “el-muzaffer” sözünün son harfi olan râ (ج) harfinin sol tarafta beyzeleri bölerek uzatılmasıdır:

Miyânında dü-pâre itdi bedr-i beyzenüñ resmin
Benân-ı Ahmed-âsâ şekl-i şemşîr-i zafer-bahşâ

Aşağıdaki beyitte tuğranın hançeresi Zülfikar'a benzetilmiştir. Beyze de ağır bir gürz olarak hayal edilmiştir. Beyze ağır gürzünü düşmana korkusuzca çekmiştir. Zülfikar bilindiği gibi Hz. Ali'nin kılıcıdır. Bedir Savaşı ganimetlerinden olan bu kılıcı bir süre Hz. Peygamber kullanmış, daha sonra Hz. Ali'ye vermiştir. İki uçlu ve ortası boğumlu olduğu için bu adla anılmıştır. Kılıç başlı başına iktidar sembolüyken Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye intikal eden bu kılıç bilerek seçilmiştir. Kılıç ve gürz önemli savaş aletlerindendir. Beyitte tuğranın hançere ve beyzesi bu savaş aletlerine benzetilirken bir yandan da Osmanlının düşmanlarına karşı tavrı yine bir iktidar sembolü olan tuğra ile ifade bulmuştur:

‘Aceb mi Zülfikâr-ı hançere sell itse şemşîrin
‘Adûya beyzesi gürz-i girânın çekdi bî-pervâ

Tuğranın kokulu zülfeleriyle güzelliğine herkes çılgın bir âşık gibi eli böğründe olarak tutulmuştur. Eli böğründe olmak “bir şey yapamaz duruma gelmek, çaresiz kalmak” anlamına gelir. Bu da tuğranın güzelliği karşısında herkesin hayran olmasını ifade eder. Ayrıca tuğra

herkesi kendine hayran bırakan bir güzele de teşbih edilmiş olur ki şair güzeli anmadığı için bu kapalı istiare olarak değerlendirilebilir:

Mutarrâ zülfelerle hüsnine dil-beste olmuşdur
Eli bögrinde hayretten misâl-i ‘âşık-ı şeydâ

Kanun burcunun hümasından doğan o beyaz yumurta, Hz. Peygamber’in şeriat mağarasını korusa buna şaşmamak gerekir. Tuğ-
ranın beyzesi Hz. Peygamber’i Sevr mağarasında koruyan güver-
cin yumurtası olarak hayal edilmiştir. Hz. Peygamber’in hicret es-
nasında Sevr mağarasında Hz. Ebubekir’le birlikteyken müşriklerin
mağaranın önüne gelmeden önce mağaranın girişine bir örümceğin
ağ ördüğü, bir yaban güvercinin de yuva yapıp yumurtladığı belir-
tilir. Osmanlı sultanları Yavuz Sultan Selim’den itibaren İslam ha-
lifesi ünvanını da kullanmıştır. Ayrıca Osmanlı sultanları fetihlerini
gaza niyetine yapar ve kendini İslam’ın koruyucusu olarak görürdü.
Padişahlar için genellikle “pâdişâh-ı dîn-penâh” (dinin sığınağı olan
padişah) ifadesi kullanılırdı. Beyitte Osmanlının bu misyonuna dik-
kat çekilmiştir:

N’ola hıfz itse bâb-ı kehf-i şer’-i fahr-ı ebrârı
Hümâ-yı burc-ı kânûndan çıkan ol beyze-i beyzâ

Sultan II. Mustafa, Sultan IV. Mehmed’in oğlu olduğu için tuğra-
sında Muhammed ve Mustafâ isimleri yazılıdır. Şair 20. beyitte bu hu-
susu anlatmıştır. Muammalar özel isimlerin gizlendiği ve çözümünde
özel isim bulunan manzum bilmecelerdir. Tuğra bir muamma olarak
görülmüş ve ondan Muhammed ve Mustafa isimleri çıkmıştır. Şair bir
yandan Sultan II. Mustafâ ve onun babası Sultan IV. Mehmed’in ad-
larının tuğrada yazılı olması gerçeğini anlatırken bir yandan da Mu-
hammed ve Mustafa adlarıyla Hz. Peygamber’e gönderme yapmış-
tır. Beyitteki nurun ortaya çıkması da bunu göstermektedir:

‘Acâyib bir mu’ammâdur ki ma’nâ-yı latifinden
Muhammed Mustafâ ismi çıkup bir nûr olur peydâ

Gönül çeken beyze bir sadeftir ve içinden cihan padişahının adı gibi iri bir inci çıkmaktadır. Tuğranın beyzeleri, içinden inci çıkan bir sadeftir andırır. Sultan II. Mustafa'nın tuğrasından da kendi adı bir inci gibi durmaktadır:

Sadefdür beyze-i dil-keş n'ola çıksa derûnından
Şehinşâh-ı cihânun ismi gibi lü'lü'-i lâlâ

22. beyit girizgâh olarak da değerlendirilebilir. Kasidelerin girizgâh beyitleri nesib-teşbib bölümünden medhiye bölümüne geçişi sağlayan özlü beyitlerdir. Şair bu beyitte hem tuğradan bahsetmiş hem de Bahri Paşa'nın övgüsüne geçmiştir.

Nice 'âlem mutî' olmaz o yarlıg-ı muzaffer-fâl
Ki ola hıdmetinde dâ'imâ bunun gibi lâlâ

Şair kasidenin bundan sonraki beyitlerinde Bahrî Paşa'yı över. Şair Bahrî Paşa'yla ilgili beyitlerin bazılarını ifadenin gücünü ve ahengini artırmak için iç kafiyeli formda yazmıştır. 35. beyitte dua bölümüne geçmesi gerektiğini belirten şair son iki beyitte Bahrî Paşa için dua ile kasidesini sonlandırır. "*Sen bin izzet ve ikbal ile kudretin tuğra çeken oldun; Allah seni padişaha, padişahı da sana bağışlasın.*" şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilir kasidenin son beyti şu şekildedir:

Olup biñ 'izzet ü ikbâl ile tuğra-keş-i iclâl
Seni hünkâra hünkârı saña bağışlasun Mevlâ

Kasidenin tamamı şu şekildedir (Karacan 1991: 373-376):

Tuğrâiyye Berây-ı Bahrî Paşa

1. Cihân-bân-ı sipihr-‘unvân-ı devrâna yeter hâlâ
Nişân-ı şân u şevket hey’et-i matbû’a-i tugra
2. Alup zîr-i cenâha beyze-i tâvûs-ı iclâli
Küşâd itmiş yine şeh-perr-i ‘izz ü câhı ol ‘Ankâ
3. Basup ol beyze-i ümmîdi murg-ı üstür-i devlet
N’ola örterse ‘anber-gûn deve tabanı bir kemhâ
4. N’ola çıksa firâz-ı nerdübân-ı kasr-ı ikbâle
Elifler tuglardur zülfeler gîsû-yı müstesnâ
5. Derûn-ı beyze-i zîbendesinde şekl-i şemşîri
Çekilmiş beyze-i ‘unvândan bir tîgdir gûyâ
6. Yine san‘atla hükm-endâz-ı şevket ok geçürmüşdür
Degüldür beyzesinde şekl-i şemşîr-i cihân-ârâ
7. Musanna‘ üç direkli çekdiridür bahr-ı ebyazda
Kayalık hançere müşgîn-resen ol zülfe-i bûyâ
8. Elifler aña üçler zülfeler müşgîn-ridâlardur
Ziyâret eyledük üçler makâmın biz de müstevfâ
9. Yazılsa hall ile beñzer murassa‘ kasr-ı Şîrin’e
Olup hatt-ı sefid-i hançere mîzâb-ı şîr-âsâ
10. Gören barmaklı bir gülzârda tûtî hayâl eyler
Berât üzre midâd-ı sebz ile nakş itseler farzâ
11. ‘Aceb mi pençe-i mercâna da teşbîh iderlerse
Çekildikçe müfferih hâme-i la’l ile ahyânâ
12. Ahibbâyâ müzeyyen peyker-i tâvûs-ı kudsîdür
Eşîrrâyâ munakkaş halka halka mâr-ı şûr-efzâ

13. Re'âyâyı uyutdı çâr-tâk-ı istirâhatda
Dümi tâvus-ı cennetden idüp bir bâd-zen peydâ
14. Dü-pây-ı hançere mazlûma pergâr-ı benân-ı dâd
Dü-çeşm-i zâlîme çifte tabanca görünür ammâ
15. Dişin hep kelpeteyn-i hançereyle çekdi bed-kârûn
O mikrâz-ı celâdetden 'aceb mecrûhdur a'dâ
16. Miyânında dü-pâre itdi bedr-i beyzenün resmin
Benân-ı Ahmed-âsâ şekl-i şemşîr-i zafer-bahşâ
17. 'Aceb mi Zülfikâr-ı hançere sell itse şemşîrin
'Adûya beyzesi güz-i girânın çekdi bî-pervâ
18. Mutarrâ zülfelerle hüsnine dil-beste olmuştur
Eli bögrinde hayretten misâl-i 'âşık-ı şeydâ
19. N'ola hıfz itse bâb-ı kehf-i şer'-i fahr-ı ebrârı
Hümâ-yı burc-ı kânûndan çıkan ol beyze-i beyzâ
20. 'Acâyib bir mu'ammâdur ki ma'nâ-yı latifinden
Muhammed Mustafâ ismi çıkup bir nûr olur peydâ
21. Sadefdür beyze-i dil-keş n'ola çıksa derûnından
Şehinşâh-ı cihânûn ismi gibi lû'lü'-i lâlâ
22. Nice 'âlem mutî' olmaz o yarlıg-ı muzaffer-fâl
Ki ola hıdmetinde dâ'imâ bunun gibi lâlâ
23. Mekârim-pîşe Paşa-yı mükerrem fâzıl-ı 'âlem
Vücûd-ı muhterem âb-ı ruh-ı ma'mûre-i dünyâ
24. Yem-i lûlû-yı dâniş ma'den-i yâkûte-i bîniş
Kerûbî-âferîniş pür-hüner zât-ı melek-sîmâ
25. Gül-i gülzâr-ı 'iffet serv-i nahlistân-ı haysiyyet
Fünûn-endûz-ı hikmet müşkil-âmûz-ı sühan-pîrâ

26. Nedîm-i bezm-i hâkânî emîn-i râz-ı sultânî
Dür-i bahr-ı ma'ânî Bahrî Paşa-yı hüner-peymâ
27. Degül nîsân felek tesmîm-i huldî eylese rîzân
Tekevvün eylemez bu yemde böyle gevher-i zîbâ
28. Hüner-mend ü ma'ârif-senc ü rûşen-rây u sâhib-dil
'Afîf ü münsif ü perhîz-kâr u 'âkil ü dâná
29. Efâzıl-perver ü dâná-nüvâz ü ma'rîfet-pîrâ
Muhassal her taraf ma'mûr bir Paşa-yı bî-hemtâ
30. Nişânı olmasa kâlâ-yı irfân râyic olmazdı
Odur tamga-zen-i zerrîn nesîc-i deffe-i ma'nâ
31. N'ola alsa nişânlum diyü bîkr-i fikr-i ma'nâyı
Helâl olsun aña ol nâzenîn mahtûbe-i ra'nâ
32. Efâzıl-melcei mümkün mi zâtın eylemek tavsîf
Garaz ancak hulûsum eylemekdür hazrete inhâ
33. Bu ikdâmum dahi emr-i şerîfe imtisâlendür
N'ola tab'-ı kelîmüm itse taksîrinden istignâ
34. Mahal pek teng ü şevküm bî-direng olmagla sultânüm
Hemân endîşe-i yek-rûzedür bu nazm-ı nâ-bercâ
35. Havâle eyle vakt-i âhere itmâm-ı tavsîfî
Gözüñ aç Sâbitâ hengâm hengâm-ı du'âdur hâ
36. Ola mâdâm tevkî'î refî'ü's-şân-ı hâkânî
Perend-i dest-gâh-ı haşmet ü iclâlde tamga
37. Olup biñ 'izzet ü ikbâl ile tuğra-keş-i iclâl
Seni hünkâra hünkârı saña bağışlasun Mevlâ

Sonuç

Bosnalı Sâbit'ten önce tuğraiye türünden manzumeler yazılmış olsa da tuğraiye türünü terimsel olarak şiirinin başlığında ilk kez kullanan odur. 37 beyitlik medhiye kasidenin 22 beyitlik teşbih bölümü tuğraiye türünün güzel örneklerinden biridir. Kasidenin 22. beyti girizgâh olarak değerlendirilirken 23 ila 32. beyitler arası medhiye, 33 ve 34. beyitler fahriye, 36 ve 37. beyitler dua bölümüdür. 35. beyit fahriyeden duaya geçiş için söylenmiş girizgâh beyti olarak değerlendirilebilir.

Şair tuğra ve tuğranın bölümleriyle ilgili pek çok teşbih yapmıştır. Tuğraiye'de Anka ve hüma yumurtası; kılıç ve Zülfikar, kayık (çekdiri), tuğ, papağan, tavus gibi pek çok tuğraiye'de yer alan teşbihlerin dışında kerpeten, makas, halkaya geçen ok, üçler makamı, kasr-ı Şirin, mercan pençesi (pençe-i mercân), pergel, gürz, herkesi kendine âşık eden bir güzel, içinden inci çıkan bir sadef gibi orijinal teşbihler de söz konusudur.

Manzumede iktidar sembollerinin yanında dini vurgular da önemlidir. Hz. Peygamber, Cebrail, Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar bunlardır. Şairin Hz. Peygamber'le ilgili ayı ikiye yarma mucizesi, hicret esnasındaki yaban güvercini yumurtasına yapılan teşbihleri, Sultan II. Mustafa'nın tuğrasında yer alan Muhammed ve Mustafa isimleri ile Hz. Peygamber'in isimlerine göndermeye yapması dikkat çekicidir. Bunu bir yandan Osmanlı padişahının İslam'ı halife olarak temsiline bir gönderme şeklinde yorumlarken bir yandan da Osmanlı hükümdarının gücüne dinî bir anlam katma şeklinde yorumlamak mümkündür.

Şair tuğrayı dosta güven, düşmana korku salan bir simge olarak görmüştür. Şiirde Osmanlının savaş yıllarında oluşuna işaret eden güç, iktidar ve savaş sembolleri kullanılması bu açıdan önemlidir. Dost ve düşman vurguları da bunu destekler mahiyettedir. Sultan II. Mustafa döneminde 1698 yılında nişancılık görevine getirilen Bahri Mehmed Paşa'nın övüldüğü şiir, Sultan II. Mustafa'nın tuğrasının tasvirleri ve yazılma sebebiyle tarihi gerçekliğe uygundur.

Tuğra en önemli saltanat göstergelerinden biridir. Şairlerin tuğra tasvirleri salt bir tasvir olmayıp bu iktidarın gücünü bir simge etrafında vurgulama çabası olarak yorumlanmalıdır. Devletlerin çeşitli sembollerle güç gösterisi ve iktidar mücadelesi verdiği bir dönemde şairlerin hükümdarın en önemli simgesini yüceltmeleri, onu kutsal ve mitik öğelerle bağdaştırmaları üzerinde durulması gereken bir husustur.

Kaynakça

- AKSOYAK, İsmail Hakkı (e-yayın), “Bahri, Mehmed Bahri Paşa”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/bahri-mehmed-bahri-pasa> (ET: 02.01.2026).
- AYAN, Gönül (1998), *Lâmi 'î Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- CEYLAN, Ömür (2011), “Tavus”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XL: 184-185.
- ÇELEBİ, İlyas (2000), “İnşikâku'l-Kamer”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXII: 343-345.
- ÇORUHLU, Tülin (2012), “Tuğ”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLI: 330-332.
- DERMAN, M. Uğur (2012), “Tuğra”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XLI: 336-339.
- ERKAN, Mustafa (1999), “Hüsrev ve Şirin”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IXX: 53-55.
- KAÇAR, Mücahit vd. (2015), *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, Editör: Özer Şenödeyici, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARACAN, Turgut (1991), *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- KARACAN, Turgut (2008), “Sâbit”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXV: 349-350.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1992), “Berat”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, V: 472-473.
- ONAY, Ahmet Talat (2000), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2020), “Mustafa II”, *DİA*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXXI: 275-280.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- SERTOĞLU, Midhat (1986), *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ (2016), *Osmanlı Şiir Kılavuzu*, I, İstanbul: OSE-DAM Yayınları.
- YAMAN, Bahattin (2012), “Osmanlı Kitap Sanatlarında La'li Mürekkep Yapımı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28: 129-142.
- YAVUZ, Yusuf Şevki ve Zeki Ünal (1993), “Cebrâil”, *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, VII: 202-204.
- YAZICI, Havva (2024), “Kırklar İnanıcının Somut İzlerine Dair Bazı Gözlemler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 111: 399-408.
- YÜCEL, Ünsal (1999), *Türk Okçuluğu*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

CONCEPTUAL DESIGN AND STABILITY- ENDURANCE ANALYSIS OF A SOLAR POWERED UAV

Kübra ÇİFTÇİ* - Tuğrul OKTAY**

* Doktora Öğrencisi (Sorumlu Yazar), Erciyes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü,
Uçak Mühendisliği, ORCID: 0000-0002-4899-7650, kubracftc.8@gmail.com

** Prof.Dr., Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzak Bilimleri Fakültesi, Uçak Mühendisliği,
ORCID: 0000-0003-4860-2230, oktay@erciyes.edu.tr

ABSTRACT

Solar energy-assisted unmanned aerial vehicles (UAVs) constitute an important research topic, particularly for enhancing flight endurance in small-scale platforms. The integration of solar panels into the aircraft increases energy generation. However, this also causes changes in the mass distribution, inertia properties, and center of gravity location of the aircraft, which may in turn affect its flight dynamics and stability characteristics. Therefore, in the design process of solar-powered aircraft, the relationship between energy performance and flight stability should be evaluated together. This study aims to investigate the effects of solar panel integration on the flight endurance and stability of a solar powered unmanned aerial vehicle during the conceptual design phase. Within this scope, the geometric model of the aircraft was created in a computer-aided design (CAD) environment. Using the mass properties and inertia parameters obtained from the CAD-based model, the changes in the center of gravity location and inertia distribution for different panel cover-

ATIF: Çiftçi, K. ve Oktay, T. (2026). Conceptual Design and Stability-Endurance Analysis of a Solar Powered UAV. C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 125-141). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

age ratios are analyzed. Additionally, an energy-based flight endurance assessment is conducted by considering the relationship between the panel surface area and the solar energy generation obtained. Using the mass and inertia parameters of the aircraft, a dynamic model based on a linear state-space representation was established. Through the developed model, the effects of solar panel integration on system stability and flight dynamics were evaluated. Thus, a comprehensive assessment is presented to address the integration of solar panels during the conceptual design stage not only in terms of energy generation, but also with respect to their effects on mass distribution and flight stability simultaneously. The study is expected to contribute to a better understanding of the interaction between energy performance and flight dynamics in the design of solar powered small-scale unmanned aerial vehicles.

KEY WORDS: Conceptual Design, Flight Endurance, Flight Stability, Solar Panel, Solar Powered Unmanned Aerial Vehicle, State-Space Model.

GÜNEŞ ENERJİLİ BİR İNSANSIZ HAVA ARACININ KAVRAMSAL TASARIMI VE STABİLİTE-HAVADA KALIŞ SÜRESİ ANALİZİ

ÖZET

Güneş enerjisi destekli insansız hava araçları (İHA), özellikle küçük ölçekli platformlarda havada kalış süresinin artırılmasına yönelik önemli bir araştırma konusudur. Güneş panellerinin hava aracına eklenmesi ile enerji üretimini artırmaktadır. Bu durum ayrıca hava aracında kütle dağılımı, atalet özellikleri ve kütle merkezi konumu üzerinde değişimlere neden olarak uçuş dinamiği ve kararlılığı karakteristiklerini de etkileyebilmektedir. Bu nedenle güneş enerjisi hava araçlarının tasarım sürecinde enerji performansı ile uçuş kararlılığı arasındaki ilişki birlikte değerlendirilmelidir. Bu çalışmada, güneş enerjili bir insansız hava aracının kavramsal tasarımında güneş paneli eklentisinin havada kalış süresinin ve kararlılık üzerindeki etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda hava aracının geometrik modeli bilgisayar destekli tasarım (CAD) ortamında oluşturulmuştur. CAD tabanlı model üzerinden elde edilen kütle özellikleri ve atalet parametreleri kullanılarak farklı panel kaplama oranları için kütle merkezi konumu ve atalet dağılımındaki değişimler analiz edilmektedir. Ayrıca panel yüzey alanı ile elde edilen güneş enerjisi üretimi arasındaki ilişki dikkate alınarak enerji temelli bir havada kalış süresi değerlendirilmesi yapılmaktadır. Hava aracına ait kütle ve atalet parametreleri kullanılarak doğrusal durum uzay temsiline dayalı bir dinamik model oluşturulmuştur. Geliştirilen model aracılığıyla güneş paneli eklentisinin sistem kararlılığı ve uçuş dinamiği üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Böylece güneş paneli eklentisinin sadece enerji

üretiminde değil, aynı zamanda kütle dağılımı ve uçuş kararlılığı üzerindeki etkileri bakımından da kavramsal tasarım aşamasında eş zamanlı ele alınmasına yönelik kapsamlı bir değerlendirme ortaya konulmaktadır. Çalışmanın, güneş enerjili küçük ölçekli insansız hava araçlarının tasarımında enerji performansı ile uçuş dinamiği arasındaki etkileşimin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir. **ANAHTAR KELİMELEER:** Durum Uzay Modeli, Güneş Enerjili İnsansız Hava Aracı, Güneş Paneli, Kavramsal Tasarım, Havada Kalış Süresi, Uçuş Stabilesitesi.

Introduction

Unmanned aerial vehicles constitute an important research topic in the field of aviation because they are low-cost, safe, capable of flexible operation, and adaptable to different operational requirements (Hashim, 2025; Messaoudi et al., 2023). Among these aerial vehicles, which can be produced as fixed-wing or rotary-wing platforms, mini fixed-wing UAVs have attracted particular attention. Owing to their simple geometric structures and relatively high aerodynamic efficiency, they are used in long-endurance surveillance, mapping, and environmental monitoring missions. An examination of the literature on these UAVs shows that the design process is addressed together with parameters such as flight performance, weight estimation, mission requirements, aerodynamic efficiency, and low Reynolds number effects (PS & Jeyan, 2020; Sharif, 2021). In the study conducted by Guerrero et al., the conceptual design of a mini fixed-wing UAV named XB-MIA was investigated within the framework of aerodynamic efficiency, trim condition, and stability analysis (Guerrero et al., 2015). Sharma et al. Investigated how aerodynamic efficiency, fuselage configuration, and wing geometry determine the conceptual design of an approximately 2 kg-class fixed-wing mini UAV designed for a high-altitude mission (Hemant et al., 2013). The study conducted by Raju et al. showed that fuselage geometry, wing placement, tail sizing, and aerodynamic validation processes are critical at the conceptual design stage for a fixed-wing UAV developed for agricultural and mapping application (Raju et al., 2024).

In mini-scale aerial platforms, limited battery capacity also constitutes a major design constraint. In this context, alternative energy solutions aimed at increasing flight endurance have gained increasing importance in the literature. Solar powered fixed wing UAVs represent a noteworthy design approach, as they enable additional energy generation during flight (Khan et al., 2023; Rajendran & Smith, 2018). These UAVs, characterized by low energy consumption and long-endurance capability, provide an alternative approach to battery-only electric UAVs. In the design of such aerial vehicles, changes in mass properties resulting from the integration of solar panels should be considered together with aerodynamic sizing problems. This multidisciplinary design problem was examined by Turk et al. in terms of terrestrial climate conditions, required power calculation, panel selection, flight region, MPPT efficiency, and battery capacity (Turk et al., 2022). Jiajan et al., who conducted the design of a tactical-class solar powered UAV, emphasized that the panel coverage ratio is one of the most important parameters to be considered in the design process (Jiajan et al., 2019).

In the simulation-based study conducted by Li et al., a solar powered UAV capable of long endurance flight at low altitude was investigated. In that study, battery mass and wing area were highlighted as fundamental design parameters for ensuring energy continuity (Li et al., 2022). In the study by Morton et al., in which a solar powered UAV prototype was developed, the conceptual design process based on the relationship among panel area, wing geometry, propulsion system, and power electronics was also experimentally validated (Morton et al., 2015). Overall, studies addressing the conceptual design process of solar powered UAVs indicate that battery capacity, energy generation, and aerodynamic design are commonly investigated (Sornek et al., 2025; Wilson et al., 2000)

In this study, the conceptual design of a solar-powered fixed-wing UAV was carried out, and performance variations depending

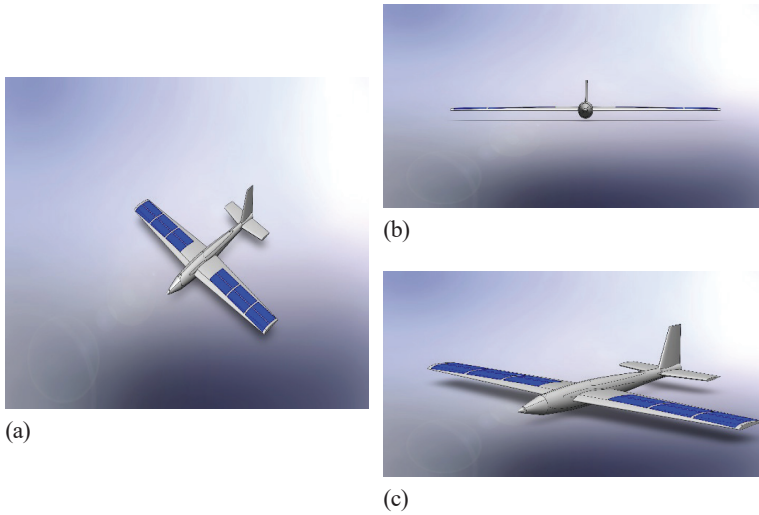
on four different panel coverage ratios on the wing were investigated. For the UAV whose geometric model was developed in the CAD environment, the center of gravity, inertia properties, flight endurance, and flight stability characteristics were evaluated in detail for different panel coverage ratios.

1. Material and Method

In this study, a comprehensive numerical analysis process was carried out for a solar powered UAV with four different panel coverage ratios. First, the conceptual design process of the solar powered UAV was conducted in a CAD environment, and the mass and inertia properties were obtained for UAV configurations with four different panel coverage ratios. Subsequently, the aerodynamic analysis process was performed, and the obtained data were used in the modeling, stability analysis, and energy equations. Thus, the effects of different panel coverage ratios on the UAV were quantitatively examined.

1.1. Conceptual Design and Panel Coverage Scenarios

The conceptual geometry of the solar powered mini UAV, consisting of the fuselage, main wing, tail assembly, electric motor, solar panel modules, and avionics components, was developed in the SolidWorks environment. For the main wing airfoil selection, studies in the literature on low-Reynolds-number mini UAV applications were examined, and the commonly preferred SD7032 airfoil was selected (Ahn & Ahn, 2019). For the horizontal and vertical tails, the NACA 0012 airfoil was preferred due to its symmetrical geometry (Kampon et al., 2020). The conceptual geometric configuration of the solar-powered mini UAV, including the general, front, and isometric views, is presented in Figure 1.

Figure 1. Geometric configuration of the solar-powered UAV: (a) general view, (b) front view, and (c) isometric view

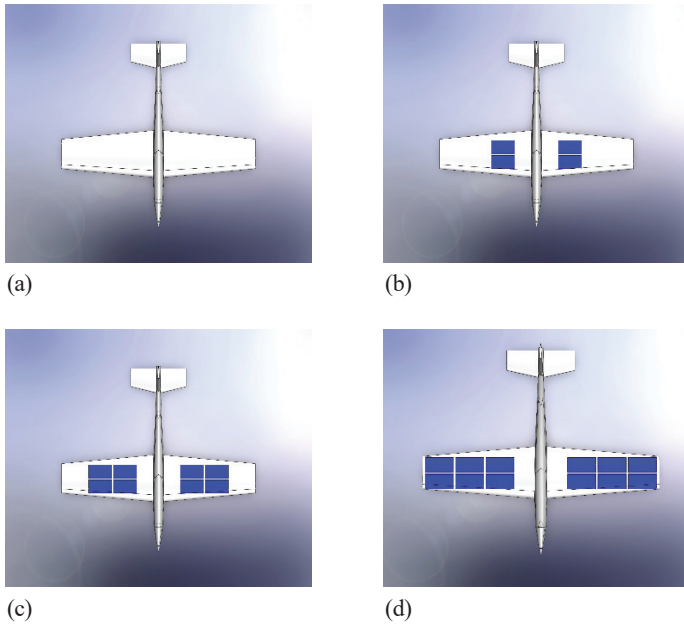
During the determination of the aircraft geometry, the fundamental aerodynamic and structural components required for a mini fixed-wing configuration were taken into consideration. Accordingly, the main geometric and design parameters of the designed aircraft are summarized in Table 1.

Table 1. Geometric and design specifications of the UAV

Parameter	Symbo l	Value	Uni t	Parameter	Symbo l	Value	Unit
Wing Airfoil	-	SD703 2	-	Horizontal tail span	b_h	0.36	m
Horizontal/vertical tail airfoil	-	NACA 0012	-	Horizontal tail root chord	c_{rh}	0.11	m
Wingspan	b	1.25	m	Horizontal tail tip chord	c_{th}	0.08	m
Root chord	c_r	0.21	m	Horizontal tail area	S_h	0.034	m ²
Tip chord	c_t	0.13	m	Vertical tail height	b_v	0.16	m
Wing reference area	S	0.2125	m ²	Vertical tail root chord	c_{rv}	0.13	m
Mean aerodynamic chord	$\bar{c}$	0.17	m	Vertical tail tip chord	c_{tv}	0.065	m
Aspect ratio	AR	7.35	-	Vertical tail area	S_v	0.016	m ²
Dihedral angle	Γ	0	deg	Solar cell size	-	60×15 0	mm
Quarter-chord sweep angle	$\Lambda_{c/4}$	0	deg	Battery type	-	4S Li- Po	-
Solar panel efficiency	η_{panel}	0.20	-	Motor- propeller system efficiency	η_p	0.70	-
Battery energy	E_{bat}	74	Wh	Nominal battery voltage	V_{bat}	14.8	V
Battery capacity	C_{bat}	5	Ah	Solar irradiance	C	1000	W/m ²

To enable a comparative evaluation of the solar panel configurations, the main wing, fuselage, horizontal tail, and vertical tail components of the aircraft were kept constant. The surface area of each solar panel cell was calculated as 0.009 m². Accordingly, starting from the reference case without panels, the coverage ratios for four different configurations with increasing levels of solar panel integration were

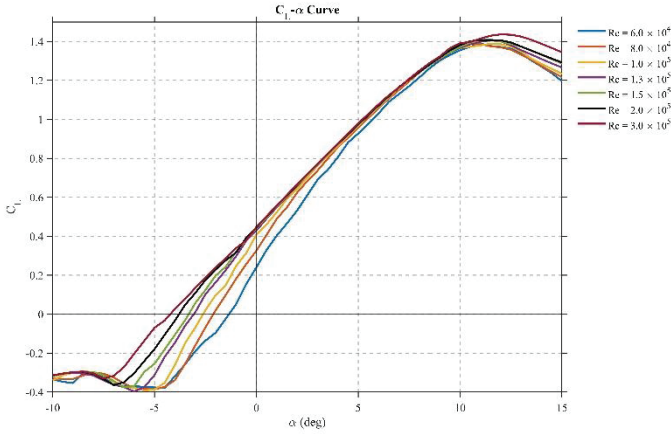
defined as 0%, 16.94%, 33.88%, and 50.82%, respectively. Figure 2 presents the top views of the UAVs designed for these configurations.

Figure 2. Solar cell panel coverage scenarios on the wing surface: (a) 0%, (b) 16.94%, (c) 33.88%, and (d) 50.82% coverage ratio

1.2. Aerodynamic Characterization and State-Space Modeling

For the aircraft whose conceptual design process was completed, aerodynamic characterization was performed using the XFRL5 software. In this section, two-dimensional polar analyses were first carried out at different Reynolds numbers for the SD7032 airfoil used on the main wing and the NACA 0012 airfoil used on the tail assembly. The $C_l - \alpha$ graph obtained for the SD7032 airfoil at different Reynolds numbers is presented in Figure 3.

Figure 3. Comparative $C_l - \alpha$ behavior of the SD7032 airfoil at different Reynolds numbers

Following the airfoil analysis, the analysis of the three-dimensional aerodynamic model was carried out based on the steady level flight conditions expressed by Equations (1) and (2). For this flight condition, in which the cruise speed was defined as $V = 16 \text{ m/s}$, it was assumed that the aircraft did not undergo any altitude change and that lift–weight and thrust–drag equilibrium were satisfied.

$$L = W = 0.5\rho V^2 SC_L \quad (1)$$

$$T = D = 0.5\rho V^2 SC_D \quad (2)$$

For the different panel coverage configurations of the aircraft, the required lift coefficient $C_{L_{req}}$ for steady level flight at constant speed was calculated using Equation (3).

$$C_{L_{req}} = \frac{2mg}{\rho V^2 S} \quad (3)$$

In this equation, m represents the total mass of the aircraft, g represents gravitational acceleration, S represents the reference wing area, and ρ represents the air density.

The linear modeling of the aircraft was performed using the aerodynamic and stability derivatives obtained in the aerodynamic characterization step. Separate models were obtained for four different panel coverage ratios. The general forms of the models obtained in state-space form for the longitudinal and lateral axes are given in Equations (4) and (5), respectively (Nelson, 1998).

$$\begin{bmatrix} \Delta \dot{u} \\ \Delta \dot{w} \\ \Delta \dot{q} \\ \Delta \dot{\theta} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} X_u & X_w & 0 & g \\ Z_u & Z_w & u_0 & 0 \\ M_u + M_{\dot{w}}Z_u & M_w + M_{\dot{w}}Z_w & M_q + M_{\dot{w}}u_0 & 0 \\ 0 & 0 & 1 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta u \\ \Delta w \\ \Delta q \\ \Delta \theta \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} X_\delta & X_{\delta_T} \\ Z_\delta & Z_{\delta_T} \\ M_\delta + M_{\dot{w}}Z_\delta & M_{\delta_T} + M_{\dot{w}}Z_{\delta_T} \\ 0 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta \delta \\ \Delta \delta_T \end{bmatrix} \quad (4)$$

$$\begin{bmatrix} \Delta \dot{\beta} \\ \Delta \dot{p} \\ \Delta \dot{r} \\ \Delta \dot{\phi} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \frac{Y_\beta}{u_0} & \frac{Y_p}{u_0} & -\left(1 - \frac{Y_r}{u_0}\right) & \frac{g}{u_0} \cos \theta_0 \\ L_\beta & L_p & L_r & 0 \\ N_\beta & N_p & N_r & 0 \\ 0 & 1 & 1 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta \beta \\ \Delta p \\ \Delta r \\ \Delta \phi \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} 0 & \frac{Y_{\delta_r}}{u_0} \\ L_{\delta_a} & L_{\delta_r} \\ N_{\delta_a} & N_{\delta_r} \\ 0 & 0 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \Delta \delta_a \\ \Delta \delta_r \end{bmatrix} \quad (5)$$

1.3. Stability and Flight Endurance Analysis

In this section, the stability and flight endurance analyses of the aircraft for different panel coverage ratios were carried out using MATLAB. In the stability analyses, the eigenvalues of the system matrices for different panel coverage ratios were obtained from the longitudinal and lateral state-space models using Equation (6).

$$\lambda_i = \text{eig}(A) \quad (6)$$

In stability analyses of fixed-wing aircraft, the modes defined for longitudinal and lateral dynamics are examined. In this context, the short-period and phugoid modes were obtained from the longitudinal

dynamic model, while the Dutch-roll and lateral modes were obtained from the lateral dynamic model. The equations for the natural frequency and damping ratio of these modes are given in Table 2(Nelson, 1998).

Table 2. Natural frequency and damping ratio relations used in the modal stability analysis

Mode	Frequency	Damping Ratio
Phugoid	$\omega_{np} = \sqrt{\frac{-Z_u g}{u_0}}$	$\zeta_p = \frac{-X_u}{2\omega_{np}}$
Short Period	$\omega_{nsp} = \sqrt{\frac{Z_\alpha M_q}{u_0} - M_\alpha}$	$\zeta_{sp} = -\frac{M_q + M_\alpha + \frac{Z_\alpha}{u_0}}{2\omega_{nsp}}$
Lateral	$\omega_{nlat} = \sqrt{N_\beta}$	$\zeta_{lat} = \frac{-N_r}{2\sqrt{N_\beta}}$
Dutch-roll	$\omega_{ndr} = \sqrt{\frac{Y_\beta N_r - Y_r N_\beta + u_0 N_\beta}{u_0}}$	$\zeta_{dr} = \frac{Y_\beta + u_0 N_r}{2\omega_{ndr} u_0}$

In the flight endurance analysis of the aircraft, the power required for steady level flight at constant speed was first calculated using Equation (7). The term η_p defined in this equation represents the propeller efficiency (Bakar et al., 2021).

$$P_{req} = \frac{1}{\eta_p} \frac{C_D}{C_L^{3/2}} \sqrt{\frac{2W^3}{\rho S}} \quad (7)$$

For the calculation of the power to be obtained from the solar panel, the relation defined in Equation (8) was used. In this equation, the irradiance power incident on the panel surface, together with the efficiencies of the panel, MPPT, and power electronics, was taken

into account for the power calculation (Kekec et al., 2025; Nasir & Yee, 2020).

$$P_{solar} = GA_{panel}\eta_{panel}\eta_{mppt} \quad (8)$$

The terms A_{panel} , η_{panel} ve η_{mppt} in the equation represent the total panel area, panel efficiency, and MPPT/power electronics efficiency, respectively. Thus, the total power required to be supplied by the battery was calculated using Equation (9).

$$P_{net} = P_{req} - P_{solar} \quad (9)$$

For the calculation of the total flight endurance, the relation defined in Equation (10) was used. The E_{bat} term in this equation was expressed by Equation (11).

$$t = \frac{E_{bat}}{P_{net}} \quad (10)$$

$$E_{bat} = V_{bat}C_{bat} \quad (11)$$

2. Results

In this study, different panel coverage configurations for a solar-powered mini UAV were analyzed. In the first stage, mass and moment of inertia values were obtained for the aircraft with four different panel coverage configurations developed through conceptual design. These values are presented in Table 3.

Table 3. Mass and inertia properties for different panel coverage ratios

Panel coverage ratios (%)	Number of modules	Panel area (m ²)	Total mass (kg)	I_{xx} (kg·m ²)	I_{yy} (kg·m ²)	I_{zz} (kg·m ²)
0	0	0.000	2.1125	0.06984	0.17875	0.11035
16.94	4	0.036	2.1699	0.06996	0.18164	0.11312
33.88	8	0.072	2.2274	0.07007	0.18995	0.12132
50.82	12	0.108	2.2849	0.07019	0.20667	0.13791

The trim results obtained from the aerodynamic analyses carried out in the second stage of the study are presented in Table 4. When the data are examined, it is observed that the increase in mass associated with the panel coverage ratio leads to a higher lift requirement and greater drag force.

Table 4. Trim aerodynamic results for different panel coverage ratios

Panel coverage ratios (%)	$C_{L_{req}}$	α_{trim} (deg)	C_D	C_m	L/D
0	0.6219	3.679	0.0285	-0.1792	21.81
16.94	0.6389	3.872	0.0296	-0.1839	21.58
33.88	0.6558	4.065	0.0307	-0.1885	21.34
50.82	0.6727	4.259	0.0319	-0.1932	21.07

The data obtained for the evaluation of stability and flight endurance are presented in Table 5. When the data are examined in terms of stability, it is observed that the increase in the panel coverage ratio causes a decrease in the natural frequencies, particularly in the lateral, Dutch-roll, and spiral modes. This indicates that the dynamic behavior of the aircraft becomes slower with the increasing panel ratio.

Table 4. Stability and endurance results for different panel coverage ratios

Panel coverage ratios (%)	Mod	w_n (rad/s)	ζ	Endurance (h)	Panel coverage ratios (%)	Mod	w_n (rad/s)	ζ	Endurance (h)
0	Phugoid	0.8671	0.0324	3.41	33.88	Phugoid	0.8671	0.0331	7.09
0	Short-period	7.1468	0.4534	3.41	33.88	Short-period	6.8986	0.4439	7.09
0	Lateral	5.1254	0.0745	3.41	33.88	Lateral	4.8883	0.0710	7.09
0	Dutch-roll	5.1392	0.0922	3.41	33.88	Dutch-roll	4.9007	0.0887	7.09
16.94	Phugoid	0.8671	0.0328	4.61	50.82	Phugoid	0.8671	0.0336	15.20
16.94	Short-period	7.0762	0.4470	4.61	50.82	Short-period	6.6022	0.4463	15.20
16.94	Lateral	5.0623	0.0736	4.61	50.82	Lateral	4.5847	0.0666	15.20
16.94	Dutch-roll	5.0755	0.0911	4.61	50.82	Dutch-roll	4.5961	0.0850	15.20

When the damping ratios are evaluated, it is observed that the aircraft exhibits damped behavior in all panel coverage configurations. However, in this part as well, the damping ratios of the phugoid, lateral, and Dutch-roll modes decreased with the increase in the panel ratio. In particular, the decrease in the damping ratio of the Dutch-roll mode from 0.0922 to 0.0850 indicates that a limited reduction in damping occurred in the lateral dynamics.

The flight endurance times increased with the increasing panel ratio. While this duration was 3.41 hours for the configuration without panels, it was calculated as 15.20 hours for the 50.82% panel coverage ratio. The overall results show that solar panel integration improves flight endurance. However, this improvement was not valid in terms of mass properties and stability. Therefore, in conceptual designs conducted for solar powered mini-UAVs, aerodynamic trim conditions and natural stability characteristics should be considered as much as flight endurance.

Conclusions

With the increasing adoption of the sustainable aviation approach in recent years, interest in solar powered unmanned aerial vehicles has also increased significantly. In particular, studies focusing on mini fixed-wing UAVs examine in detail the effect of solar panels on enhancing flight endurance. However, investigating the effect of this integration on the system dynamics of the aircraft also constitutes an important research topic. This study focuses on conducting stability and flight endurance analyses for a solar-powered mini fixed wing UAV at four different solar panel integration ratios. In this context, the conceptual design of the aircraft was first carried out, followed by aerodynamic characterization of this design. The data obtained from these processes were evaluated using a numerical analysis program, and the results were presented quantitatively. The obtained findings revealed that an increase in the panel ratio had significant effects on

aerodynamic trim conditions and dynamic stability criteria. Thus, it was concluded that, when determining the coverage ratio of the solar panel to be designed on the aircraft, performance parameters should also be evaluated in addition to flight endurance. In this respect, the study serves as a reference for future research.

References

- AHN, H., & Ahn, J. (2019). Design and Analysis of a Solar-Power Mini-UAV for Extended Endurance at Low Altitude. *International Journal of Aeronautical and Space Sciences*, 20(2), 561–569. <https://doi.org/10.1007/s42405-018-0132-1>
- BAKAR, A., Ke, L., Liu, H., Xu, Z., & Wen, D. (2021). Design of Low Altitude Long Endurance Solar-Powered UAV Using Genetic Algorithm. *Aerospace*, 8(8). <https://doi.org/10.3390/aerospace8080228>
- GUERRERO, F., Martinez, V., Garcia, O., Sanchez, A., & Espinoza, E. S. (2015). Aerodynamic analysis and performance of a mini airplane UAV. *2015 International Conference on Unmanned Aircraft Systems (ICUAS)*, 1112–1117. <https://doi.org/10.1109/ICUAS.2015.7152403>
- HASHIM, H. A. (2025). Advances in UAV avionics systems architecture, classification and integration: A comprehensive review and future perspectives. *Results in Engineering*, 25, 103786. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.rineng.2024.103786>
- HEMANT, S., Suraj, C. S., Roshan, A., Ramesh, G., Sajeer, A., & Prasobh, N. (2013). Design of a high altitude fixed wing mini UAV–aerodynamic challenges. *Proceedings of the 9th International Conference on Intelligent Unmanned Systems (ICIUS, 2013) Jaipur, India*, 25–27.
- JIAJAN, W., Kampoon, J., Klongtrujrok, J., & Yuthayanon, I. (2019). Conceptual Design of Tactical Solar Power UAV. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 501(1), 012011. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/501/1/012011>
- KAMPOON, J., Jiajan, W., & Klongtrujrok, J. (2020). Aerodynamics, Stability and Control Analysis of Tactical Solar Power UAV. *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 886(1), 012016. <https://doi.org/10.1088/1757-899X/886/1/012016>
- KEKEC, E. T., Konar, M., Gencag, M. S., & Yildirim Dalkiran, F. (2025). Determination of solar UAV design parameters for continuous flight with minimum power consumption by ABC algorithm based. *Aircraft Engineering and Aerospace Technology*, 97(8), 869–878. <https://doi.org/10.1108/AEAT-11-2024-0312>
- KHAN, N. R., Raghort, A. V., Nandankar, P. V., & Waware, J. A. (2023). Solar powered UAV: A comprehensive review. *AIP Conference Proceedings*, 2753(1), 020016. <https://doi.org/10.1063/5.0127815>
- LI, K., Wu, Y., Bakar, A., Wang, S., Li, Y., & Wen, D. (2022). Energy System Optimization and Simulation for Low-Altitude Solar-Powered Unmanned Aerial Vehicles. *Aerospace*, 9(6). <https://doi.org/10.3390/aerospace9060331>

- MESSAOUDI, K., Oubbati, O. S., Rachedi, A., Lakas, A., Bendouma, T., & Chaib, N. (2023). A survey of UAV-based data collection: Challenges, solutions and future perspectives. *Journal of Network and Computer Applications*, 216, 103670. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jnca.2023.103670>
- MORTON, S., D'Sa, R., & Papanikolopoulos, N. (2015). Solar powered UAV: Design and experiments. *2015 IEEE/RSJ International Conference on Intelligent Robots and Systems (IROS)*, 2460–2466. <https://doi.org/10.1109/IROS.2015.7353711>
- NASIR, M. N. M., & Yee, L. J. (2020). Development Of Photovoltaic Power System For Unmanned Aerial Vehicle (UAV). *Journal of Transport System Engineering*, 33–43.
- NELSON, R. C. (1998). *Flight stability and automatic control* (Vol. 2). WCB/McGraw Hill New York.
- PS, R., & Jeyan, M. L. (2020). Mini Unmanned Aerial Systems (UAV)-A Review of the Parameters for Classification of a Mini UAV. *International Journal of Aviation, Aeronautics, and Aerospace*, 7(3), 5.
- RAJENDRAN, P., & Smith, H. (2018). Development of Design Methodology for a Small Solar-Powered Unmanned Aerial Vehicle. *International Journal of Aerospace Engineering*, 2018(1), 2820717. <https://doi.org/https://doi.org/10.1155/2018/2820717>
- RAJU, M., Pakkiri, T., Marankumar, P., Marankumar, P., & Hasan, I. (2024). Design and Analysis of UAV Profile for Agriculture and Surveying Application. *Pertanika Journal of Science & Technology*, 32.
- SHARIF, A. (2021). Conceptual Design and Analysis of a Fixed Wing Mini Unmanned Aerial Vehicle for Humanitarian Assistance Operations. In *AIAA SCITECH 2022 Forum*. American Institute of Aeronautics and Astronautics. <https://doi.org/doi:10.2514/6.2022-1504>
- SORNEK, K., Augustyn-Nadzieja, J., Rosikoń, I., Łopusiewicz, R., & Łopusiewicz, M. (2025). Status and Development Prospects of Solar-Powered Unmanned Aerial Vehicles—A Literature Review. *Energies*, 18(8). <https://doi.org/10.3390/en18081924>
- TURK, I., Ozbek, E., Ekici, S., & Karakoc, T. H. (2022). A conceptual design of a solar powered UAV and assessment for continental climate flight conditions. *International Journal of Green Energy*, 19(6), 638–648. <https://doi.org/10.1080/15435075.2021.1954008>
- WILSON, C, Nutbean, J, & Bond, I. (2000). Aerodynamic and structural design of a solar-powered micro unmanned air vehicle. *Proceedings of the Institution of Mechanical Engineers, Part G: Journal of Aerospace Engineering*, 214(2), 97–106. <https://doi.org/10.1243/0954410001531845>

BOSNA-HERSEK'İN OSMANLI HİMAYESİNE GİRİŞİ (1463)

Ökkeş NARİNÇ* - Volkan KABAYEL**

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
onarinc@nku.edu.tr, ORCID: 0000- 00029486-8956. Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal
University, Science&Literature Faculty, Department of History.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, ORCID:0009-0008-3457-9096, volkankabayel1@gmail.com.

ÖZET

Bosna-Hersek, Balkanlar'da stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca farklı devletlerin hâkimiyet mücadelesine sahne olmuş önemli bir bölgedir. İlişiryalılarla başlayan tarihi süreçte Roma İmparatorluğu, Slav toplulukları ve Bosna Krallığı bölgede etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin 14. yüzyılın sonlarından itibaren Bosna topraklarına yönelik faaliyetleri 15. yüzyılda hız kazanmış ve 1463 yılında Bosna Krallığı'nın ortadan kaldırılmasıyla bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Hersek'in de fethedilmesiyle Osmanlı idaresi bölgede tamamen yerleşmiştir. Osmanlı döneminde Bosna-Hersek'te idari, sosyal ve dini alanlarda önemli değişimler yaşanmış Bosna Eyaleti Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki önemli sınır eyaletlerinden biri hâline gelmiştir. Ancak zaman içerisinde yaşanan idari sorunlar, ekonomik sıkıntılar, yerel ayarların güç kazanması ve milliyetçilik hareketlerinin etkisi bölgede istikrarsızlığa yol açmıştır. XIX. yüzyılda meydana gelen isyanlar ve Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Bosna-Hersek üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti zayıflamış 1878 Berlin Antlaşması

ATIF: Nariñç, Ö. ve Kabayel, V. (2026). Bosna-Hersek'in Osmanlı Himayesine Giriş (1463). C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 143-158). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

ile bölgenin yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmıştır. Ancak 1908'te Bosna Hersek vilayetinin tamamen ilhak edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin bölgedeki kontrolü tamamen ortadan kalkmıştır. Böylece yaklaşık dört asır süren Osmanlı hakimiyeti sona ermiş ve Bosna-Hersek yeni bir siyasi döneme girmiştir. **ANAHTAR KELİMELEER:** Osmanlı Devleti, Yükseliş, İşyanlar, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İdari Yönetimler.

BOSNIA AND HERZEGOVINA'S ENTRY INTO OTTOMAN PROTECTORATE (1463)

ABSTRACT

Bosnia-Herzegovina has been an important region throughout history due to its strategic location in the Balkans and has witnessed struggles for domination among various states. In the historical process that began with the Illyrians, the Roman Empire, Slavic communities, and the Kingdom of Bosnia played significant roles in the region. The Ottoman Empire's activities directed towards Bosnian territories, which began in the late fourteenth century, intensified during the fifteenth century, and with the elimination of the Kingdom of Bosnia in 1463, the region came under Ottoman rule. Following the conquest of Herzegovina, Ottoman administration became firmly established throughout the area. During the Ottoman period, Bosnia-Herzegovina experienced significant administrative, social, and religious transformations, and the Bosnia Eyalet became one of the most important frontier provinces of the Ottoman Empire in the Balkans. However, over time, administrative problems, economic difficulties, the increasing influence of local notables, and the rise of nationalist movements led to instability in the region. Following the uprisings of the nineteenth century and the Russo-Ottoman War, Ottoman authority in Bosnia-Herzegovina weakened, and under the Treaty of Berlin in 1878, the administration of the region was transferred to the Austro-Hungarian Empire. Nevertheless, the Ottoman Empire maintained certain legal rights over Bosnia-Herzegovina until its formal annexation by Austria-Hungary in 1908. With this annexation, Ottoman control over the region came to a complete end. Thus, nearly four centuries of Ottoman rule concluded, and Bosnia-Herzegovina entered a new political era.

KEY WORDS: Ottoman Empire, Expansion, Rebellions, Austro-Hungarian Empire, Administrative Structures.

Giriş

Bosna Hersek'in 1463 tarihinde Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmesi ve bu toprakların elden tamamen çıkışına kadarki sürecin savaş tarihi çerçevesinde ele alındığında bir analiz niteliği taşımaktadır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasına olanak sağlayan kaynaklar: Braanislav Djurdjev'in kaleme aldığı Bosna-Hersek adlı TDV İslam Ansiklopedisi'nde Bosna Hersek'in Osmanlı Devlet'i öncesi, Osmanlı Devleti egemenliğinde Bosna-Hersek ve Osmanlı Devleti sonrası Bosna-Hersek'in durumu ele alınmıştır. Zafer Gölen'in Tarih Yazımında Bosna'nın Fethi ve Fatih adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin ilk Bosna akınları ve bölgenin ele geçirilişi ele alınmıştır. Sedat Beslija tarafından kaleme alınan Osmanlı İstimalet Siyaseti ve Bosna: XV. ve XVI. Yüzyıl adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin Batı'da göstermiş olduğu politikaları, Bosna'nın fethedilme süreçleri ve askeri sistemler değerlendirilmiştir. Murat Akgündüz, Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek adlı çalışmasında Osmanlı Devleti'nin, Bosna'da gerçekleştirdiği askeri, siyasi ve kültürel konuları ele almıştır. Esmer Drkenda tarafından kaleme alınan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909) adlı tezinde Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek üzerindeki otoritesinin nasıl zayıfladığı ve egemenliği altından çıkışına değinilmiştir. Ayşe Seyhan'ın Osmanlı Kroniklerinin ışığında Bosna'nın Fethi adlı makalesinde Osmanlı Devleti'nin Bosna üzerindeki ilerleyişi ele alınmıştır. Mustafa Kahramanyol tarafından kaleme alınan Boşnaklar, Türkler ve Bosna'nın Savunulması adlı eserinde Bosna-Hersek'in geçmiş tarihi, Osmanlı egemenliği ve Bosna'nın elden çıkışı değerlendirilmiştir. Esra Yoğurtcu Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından işgalinin Osmanlı Basınına Yansıması adlı tezinde Bosna şehirlerinin işgali ele alınmış ve Bosna'nın işgali sonra durum ele alınmıştır. Caner Sancaktar Osmanlı Hakimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu adlı makalesinde Bosna'nın İslamlaşması ve Boşnak İsyanlarına değinilmiştir. Uğur Koca tarafından kaleme alınan İki Savaş Arasında

Osmanlı İdaresinde Bosna Eyaleti adlı tezinde Bosna-Hersek'in genel tarihi detaylı şekilde ele alınmıştır. Feridun Emecen Bosna Eyaleti adlı TDV İslam Ansiklopedisi'nde Bosna tarihi Osmanlı Devleti öncesi ve Osmanlı fethi sonrasına değinilmiştir.

1. Osmanlı Öncesi Bosna-Hersek

Bosna-Hersek, Balkanlar'ın batısında yer alan ve tarih boyunca farklı toplulukların hakimiyet kurduğu önemli bir coğrafya olmuştur. Bölgenin bilinen en eski sakinleri arasında Hint-Avrupa kökenli İliyahılar yer almıştır. Stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca güçlü devletlerin hep elde tutmak istediği bir alan olmuştur. İliyahılar'dan sonra bölgeyi Roma İmparatorluğu ele geçirmiş ilerleyen dönemlerde Slavların bölgeye gelmesiyle kültürel bir yapılan oluşmuştur. Orta Çağ boyunca genellikle bağımsız Bosna Krallığı yönetimi etkin olmuştur. Daha sonra Bizans yönetimi altında kalan Bosna, XV. Yüzyıl'dan sonra Osmanlı Devleti'nin güçlü fetih politikaları ile bölgede hakimiyet kurmayı başarmıştır.¹

2. Osmanlı Egemenliğinde Bosna-Hersek

Savaş, Osmanlı Devleti ile Bosna Krallığı arasında 1463 yılında gerçekleşmiştir. Muharebe öncesi duruma bakılacak olursa Osmanlı Devleti, Bosna topraklarına ilk olarak 1386 yılında akınlar yapmaya başlamıştır. Bu sırada Bosna tahtında Kral I. Tvrtko bulunmaktadır.² Osmanlı ordusu ağırlıklı olarak 1380 yılından itibaren Bulgaristan ve Sırbistan topraklarına saldırılar düzenlemiştir. 1383 tarihinde I. Murad'ın Beylerbeyi Timurtaş Paşa Mostor, Foça, Prebol, Lubin ve Çayniçe'yi Osmanlı Devleti'nin sınırlarına dahil etmiştir. Ancak Bosna Krallığı ele geçirilen bu toprakları daha sonra geri

¹ Branislav Djurdjev, *Bosna-Herkes, İslam Ansiklopedisi*, C.6, İstanbul, 1992, ss. 297-305, s.298.

² Djurdjev, a.g.mad., s. 298.

almayı başarmıştır.³ II. Murad'ın Kosova Ovasında şehit düşmesi, Yıldırım Bayezid'in Ankara Savaşı'nda esir düşmesi Osmanlı ordusunun Balkanlardaki güçlü ilerleyişi yavaşlamıştır.⁴ Ayrıca 27 Ağustos 1388 yılında Bosna derebeyleri ile Osmanlı akıncı kuvvetleri arasında Bileça'da gerçekleşen savaşta Osmanlı kuvvetleri yenilgi ile ayrılmıştır. Bu durum üzerine Bosna üzerinde yapılan seferlerde başarı ancak XV. Yüzyılda etkin bir şekilde görülmektedir.⁵ Bosna Kralı I. Tvrtko'nun 1391'de hayatını kaybetmesiyle krallıkta düzen bozulmuş ve siyasi kargaşa başgöstermiştir.⁶ Daha sonra Bosna Tahtına I. Tvrtko'nun kardeşi Stefan Dabisa geçirilmiş ancak 1398 yılında ölmesiyle eşi idareyi kısa süreli ele alsada soylu kesim tahta Stefan Ostoja'yı geçirmiştir. Ancak Bosna'daki soylular yeni kraldan memnun kalmadığı için 1404 yılında II. Tvrtko'yu tahta çıkarmış sadece 4 yıl hüküm sürebilmiştir. Dobar muharebesinde esir düşen II. Tvrtko 1415 yılına kadar esir tutulmuş bu otorite boşluğunda tahta tekrardan Ostoja geçmiştir. Osmanlı Devleti'nden yardım isteyerek Macarları geri püskürtse de Osmanlı idaresinin iç işlerine karışmasına imkan açmıştır. 1418 tarihinde vefat eden Ostoja'nın yerine Osmanlı Devleti'nin desteklediği II. Tvrtko geçmiştir.⁷

Bosna Krallığı 1435 tarihinden itibaren II. Tvrtko idaresinde Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeye başlamıştır. Ancak 1443 yılında Kral II. Tvrtko'nun ölmesiyle soylular tahta Ostoja'nın oğlu Stefan

³ Zafer Gölen, Tarih Yazımında Bosna'nın Fethi ve Fatih, Serander Yayınları, Trabzon, 2020, s.335.

⁴ Gölen, a.g.e., s.335.

⁵ Esmer Drkenda, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909), T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, ss. 1-103, s.5.

⁶ Esra Yoğurtcu, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgalinin Osmanlı Basınına Yansıması, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2021, ss.1-147, s.11-12.

⁷ Uğur Koca, İki Savaş Arasında Osmanlı İdaresinde Bosna Eyaleti (1739-1768), T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Şişli, 2023, ss. 1-259, s.7-8.

Tomas'ı çıkarmış 1461 yılına kadar tahta kalmıştır. Kral Tomas, oğlu Tomasevic'i Sırp despotluğu ile daha iyi ilişkiler kurmak için Lazar'ın kızı ile evlendirmiştir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed Osmanlı kuvvetleriyle harekete geçerek 1459'da Semendire'yi fethetmiş Sırp Devleti'ni ortadan kalmıştır. Son Bosna Kralı olan Tomasevic Osmanlı ordusuna karşı Papa ve Venedik'ten destek alamamıştır. Bunun üzerine Tomasevic Macar himayesini kabul etmiş ve Osmanlı Devleti'ne vergi ödemeyi durdurmuş Fatih Sultan Mehmed bu durumun çözülmesi için elçi yollasa da dikkate alınmamıştır. Tomasevic ilerleyen zamanlarda bu durumu düzeltmek istese de Osmanlı ordusu harekete geçmiş Fatih Sultan Mehmed komutasında Bosna'ya ilerlenmiştir.⁸

Osmanlı Devleti, 150.000 kişilik ordusuyla Bosna'ya ulaşmış ancak Tomasevic Ağaçhisar'a saldırarak bu kaleyi ateşe vermiştir.⁹ Bu durum öncesinde ise Osmanlı ordusu Üsküp'e doğru ilerlemiş burada Vulçetrin'e ulaşmıştır.¹⁰ Ayrıca Kovacevici ve Pavlovici olarak adlandırılan eski feodal beyliklerin savaşmadan Osmanlı Devleti'nin ele geçmiş buradan Bosna'ya doğru ilerlenmiştir. Bobovac kalesin büyük çarpışmalar sonucunda fethedilmiştir. Daha sonra Visoka ve etrafı büyük müdahaleler olmadan ele geçirilmiş ve Tomasevic'in Yayçe kalesinde olduğu haberi alınmıştır. Bunun üzerine Sadrazam Mahmut Paşa, komutasındaki birlikle bölgeye gönderilmiş bunun üzerine Yayçe Kalesi'nde kalamayacağını anlayacak Tomasevic ilk olarak Sokol Kalesi'ne sonrasın da ise Kluç Kalesi'ne sığınmıştır. Osmanlı ordusu kaleyi kuşatmış ve etrafını ateşe vermiştir. Bunu durumu gören Tomasevic kale hazinesi karşılığı canını kurtarmayı başarmıştır. Fatih Sultan Mehmed Kluç Kalesi'nin taarruzla yoluyla alınmaması onu rahatsız etmiş Ağaçhisar'ı ateşe

⁸ Koca, a.g.t., s.8-9.

⁹ Gölen, a.g.e., s.335.

¹⁰ Ayşe, Seyhan, Osmanlı Kroniklerinin Işığında Bosna'nın Fethi, Osmanlı Medeniyeti Araştırmalar Dergisi, C.4, S.7, 2018, ss.152-161, s.155.

veren Tomasevic'i öldürme niyet bulunmaktadır. Bunun üzerine Tomasevic ile yapılan antlaşma bozulmuş ve Ali Bistami'den alınan fetva ile öldürülmüştür.¹¹ Bosna Krallığı her ne kadar 1463'te Osmanlı Devleti tarafından son bulsa da bu toprakların tamamen ele geçirilişi uzun zaman almıştır.¹²

Bosna Seferi'nin tamamlanmasının ardından Macar Kralı Mattias Corvinus, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ilerleyişinden yararlanarak Bosna üzerine harekete geçmiş ve Yayçe Kalesi'ni ele geçirmiştir. Bu gelişme üzerine Fatih Sultan Mehmed, Osmanlı hâkimiyetini yeniden tesis etmek amacıyla 1464 yılında ikinci kez Bosna üzerine sefer düzenlemiştir. Sefer sonucunda Osmanlı nüfuzu bölgede daha da güçlenmiş olsa da Yayçe Kalesi yoğun kuşatmaya rağmen Osmanlıların eline geçmemiştir. Öte yandan Hersek bölgesinin Osmanlı Devleti'ne katılması kademeli bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Bölgedeki fetihlerin ilerlemesiyle Hersek, 1470 yılında sancak haline getirilmiş, 1482 yılına gelindiğinde ise Hersek'teki tüm topraklar Osmanlı idaresi altına alınmıştır.¹³

Boşnak nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Raşka (Sancak), Bosna ve Hersek bölgeleri XV. yüzyılda gerçekleştirilen Osmanlı fetihleri sonucunda Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Bu süreçte Raşka bölgesi 1455-1465 yılları arasında, Bosna 1463 yılında ve Hersek ise 1482-1483 yıllarında fethedilmiştir. Osmanlı idaresinin bölgede sağlamlaşmasının ardından bu topraklar 1580 yılında kurulan Bosna Eyaleti'ne bağlanmış ve yaklaşık dört asır boyunca Osmanlı yönetimi altında kalmıştır.¹⁴ Bosna'nın Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesinin ardından bölgede önemli sosyal ve dini değişimler yaşanmıştır. Osmanlı yönetiminin sağladığı siyasi istikrar

¹¹ Koca, a.g.t., s.11-12

¹² Sedat Beslija, *Osmanlı İstimalet Siyaseti ve Bosna: XV. Ve XVI. Yüzyıl*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 2024, s. 293.

¹³ Gölen, a.g.e., s.337.

¹⁴ Caner Sancaktar, *Osmanlı Hakimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuş*, Akademik İncelemeler Dergisi, C.10, S.2, 2015, ss. 23-44, s. 26.

ve idari düzen yerel halk arasında İslam dininin yayılmasına zemin hazırlamış özellikle 17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında Müslüman nüfus belirgin bir artış göstermiştir. Bu dönemde Bosna'da İslamiyet'i benimseyenlerin sayısı, Hristiyan nüfusu geride bırakacak seviyeye ulaşmıştır. Ancak sonraki yüzyıllarda demografik yapı yeniden değişime uğramış, Müslümanların nüfus içindeki oranı azalırken Ortodoks ve Katolik toplulukların sayısında artış görülmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise eyalet nüfusunun büyük bölümünü Ortodoks Sırplar oluştururken, Müslümanlar ve Katolik Hırvatlar da önemli bir nüfus oranına sahip olmaya devam etmiştir.¹⁵ Ancak Bosna halkının en eski dini inancının tabiata tapma olduğu da bilinmektedir.¹⁶

Osmanlı Devleti, Bosna Eyaletinde siyasi anlam da zamanla Kapetanlık adı verilen askeri bölgeler kurmuştur. Bu oluşumun görevleri başında sınırları kontrol altına alma, güvenliği sağlama ve asker ihtiyacını karşılamak için insan toplamak gibi işlevleri bulunmaktadır. 18. Yüzyılda ise vergi gelirlerini toplama hakkı kazanmış ve mülk edinilmeye başlanmıştır. Bosna-Hersek'te bölgeleri lonca teşkilatı ve Boşnak lonca liderleri kontrol etmektedir. Osmanlı Devleti'nin uzun süren askeri faaliyetleri ve artan savaş giderleri, eyaletlerdeki vergi yükünün ağırlaşmasına neden olmuştur. Bu durum Bosna'da ekonomik hayatın önemli unsurlarından olan esnaf teşkilatları arasında hoşnutsuzluğun artmasına yol açmıştır. Özellikle lonca temsilcileri, merkezi idarenin uygulamalarına karşı eleştirel bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Zamanla bu memnuniyetsizlik yalnızca esnaf çevreleriyle sınırlı kalmamış, bölgedeki yeniçeriler ve yerel ileri gelenler de söz konusu hareketlere destek vermiştir. XVII. yüzyıldan itibaren yeniçeriler ile ayanların şehir ekonomisi ve lonca teşkilatları üzerindeki

¹⁵ Sancaktar, a.g.m., s.26.

¹⁶ Mustafa Kahramanyol, Boşnaklar, Türkler ve Bosna'nın Savunulması, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985.

etkilerinin giderek güçlenmesi, Bosna'daki yerel muhalefetin daha örgütlü bir yapıya kavuşmasına zemin hazırlamıştır.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki en önemli uç eyaletlerinden biri olan Bosna, 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması'nın ardından ciddi toprak kayıpları yaşamış ve sınırları belirgin ölçüde daralmıştır. Bu dönemde eyaletin sınırları kuzeyde Sava Nehri, batıda Una Nehri, güneyde Bosna ile Dalmaçya arasındaki hat, doğuda ise Yenipazar Sancağı çevresi olarak belirlenmiştir. Karlofça sonrasındaki bu süreçte Bosna Eyaleti Bosna, Hersek, Klis, İzvornik ve Bihaç olmak üzere beş sancaktan oluşan bir idari yapıya sahipti. Zaman içinde eyaletin idari taksimatında bazı değişiklikler yaşanmıştır. 1722-1730 yıllarına ait resmi kayıtlarda eyalet bünyesindeki sancak sayısının altıya yükseldiği görülmektedir. Ancak bu sancaklar arasında adı geçen Kırka Sancağına herhangi bir yönetici ataması yapılmadığı anlaşılmaktadır. İlerleyen süreçte Yenipazar Sancağının ayrılması gibi bazı küçük değişiklikler yaşansa da Bosna'nın genel idari sınırları bölgenin Avusturya-Macaristan yönetimine bırakıldığı 1878 yılına kadar büyük ölçüde varlığını korumuştur.¹⁸

Eyaletin yönetim merkezi de dönemsel ihtiyaçlara ve güvenlik gerekçelerine göre değişiklik göstermiştir. İlk dönemlerde Banaluka ve Saraybosna'da bulunan eyalet merkezi daha sonra Travnik'e taşınmış ve Bosna valileri 1851 yılına kadar yönetim faaliyetlerini buradan yürütmüştür. 1851 yılında gerçekleştirilen yeni bir düzenlemeyle idari yapı daha da parçalı hale getirilmiş bu doğrultuda Bosna altı Hersek ise üç kaymakamlığa ayrılmıştır. Bosna'daki en köklü idari dönüşümlerden biri ise 1865 yılında Vali Topal Osman Paşa döneminde başlatılan taşra reformuyla gerçekleşmiştir. Taşrada yeni bir hiyerarşik sistem öngören bu düzenleme ile yönetim vilayet, kaza, cemaat, nahiye ve köylerden oluşan bir zincire bağlanmıştır. Bu reform

¹⁷ Sancaktar, a.g.m., s.29-30.

¹⁸ Feridun Emecen, *Bosna Eyaleti*, İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, 1992, ss.296-297, s.296.

neticesinde 1866 yılında Bosna Vilayeti Saraybosna, İsvornik Tuzla, Banaluka, Bihaç, Travnik, Hersek Mostar ve Yenipazar Seniçe olmak üzere yedi sancaktan meydana getirilmiştir. Bu sancaklar ilk başlarda kısmen kaymakamlık, kısmen de mutasarrıflık statüsünde yönetilirken, ilerleyen süreçte tamamı mutasarrıflık statüsüne dönüştürülmüştür. Bölgedeki hareketli siyasi süreçlerin bir sonucu olarak, sonraki yıllarda Hersek'in Bosna'dan tamamen ayrılmasıyla iki ayrı vilayet teşkil edilmiş ve bu idari yapı 1878 yılındaki Avusturya-Macaristan işgaline kadar devam etmiştir.¹⁹

1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı sonrasında Bosna sınırlarında kayda değer bir toprak değişikliği meydana gelmemiştir. Bununla birlikte III. Selim döneminde devletin merkezî otoritesini güçlendirmek amacıyla gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar, özellikle yeniçerilerin ve yerel Müslüman ayanların çıkarlarını tehdit ettiği için bölgede huzursuzluk yaratmıştır. Bosna'da güçlü bir konuma sahip olan yerel ileri gelenler, sahip oldukları ayrıcalıkların sınırlandırılmasına karşı tepki göstermişlerdir. Aynı dönemde Sırbistan'da başlayan ayaklanmaların etkisi Bosna'ya da yansımış, bazı Sırp köylü grupları isyan girişiminde bulunmuştur. Ancak Osmanlı yönetimi bu hareketleri kısa sürede kontrol altına almayı başarmıştır. Bosnalı Müslümanlar ise 1813 yılında Sırbistan'daki isyanın bastırılmasında aktif rol üstlenerek Osmanlı ordusuna önemli destek sağlamışlardır.²⁰

Napolyon Savaşları sırasında uygulanan kıta ablukası politikası, Bosna'nın ticari önemini artırmıştır. Avrupa ticaret yollarındaki değişim sonucunda Bosna üzerinden geçen transit ticaret hacmi genişlemiş, bölgedeki ulaşım güzergâhları yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu ekonomik canlanma sayesinde yalnızca Müslüman tüccarlar değil, aynı zamanda Sırp ve Yahudi tüccarlar da özellikle pamuk ticaretinden önemli kazançlar elde etmişlerdir. Bununla birlikte ekonomik gelişmelere rağmen Bosna'nın en büyük merkezi olan

¹⁹ Emecen, a.g.mad., s. 296.

²⁰ Djurdjević, s. 301.

Saraybosna'da halk ile yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklar giderek derinleşmiştir. Zaman zaman silahlı çatışmalara dönüşen bu gerginlikler ancak 1820 yılında Celaleddin Paşa'nın sert müdahaleleriyle kontrol altına alınabilmektedir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonrasında ortaya çıkan tepkiler de bölgede çeşitli ayaklanmalara yol açmış, bu hareketler Abdurrahman Paşa tarafından bastırılmıştır. Ancak reform karşıtı eğilimler tamamen ortadan kalkmamış ve Bosna'daki muhalefet varlığını sürdürmüştür. 1831 yılında Osmanlı yönetiminin askerî ve idarî alanda yenilikler gerçekleştirme girişimleri, Bosnalı Müslüman ayanların öncülüğünde büyük bir direniş hareketine dönüşmüştür. Hüseyin Kapudan liderliğinde gelişen bu ayaklanma Bosna'da merkezileşme politikalarına karşı verilen en önemli tepkilerden biri olarak tarihe geçmiştir.²¹

Bosna'da 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ayaklanmalar başlangıçta belirli başarılar elde etmiş olsa da isyancı gruplar arasındaki çıkar çatışmaları ve liderlik mücadeleleri hareketin kısa sürede zayıflamasına neden olmuştur. İsyanın bastırılmasının ardından Osmanlı yönetimi, bölgedeki geleneksel kapetanlık sistemine son vererek yerine müsellimlik teşkilatını kurmuştur. Bununla birlikte eski kapetanlar ve yerel ileri gelenlerin bir kısmı yeni idarî yapı içerisinde görev almaya devam etmiştir. Merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarına rağmen Bosna'daki huzursuzluklar tamamen sona ermemiştir. Bölgedeki direniş hareketleri ancak Ömer Paşa valiliği döneminde büyük ölçüde kontrol altına alınabilmektedir. Ömer Paşa yerel ayanların siyasi gücünü sınırlandırmış ve Osmanlı reformlarının uygulanmasını sağlamıştır. Aynı dönemde Hersek'te ayrı bir idari yapı olarak faaliyet gösteren yönetim kaldırılmış Bosna ve Hersek yeniden merkezi idareye bağlanmıştır.²²

19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen reformlar çerçevesinde Bosna'nın idari teşkilatı yeniden düzenlenmiş, yeni sancaklar

²¹ Djurdjev, a.g.mad., s. 301.

²² Djurdjev, a.g.mad., s. 301.

oluşturulmuş ve vilayet meclisi kurulmuştur. Ulaşım ve haberleşme imkânlarının geliştirilmesine önem verilmiş, demiryolu hatları inşa edilmiş, eğitim kurumlarının sayısı artırılmış ve matbaa faaliyetleri teşvik edilmiştir. Ticaret hacminde artış yaşanırken geleneksel zanaat kolları ise eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Tarım alanında toprak sahipleri ile köylüler arasında yaşanan anlaşmazlıklar çeşitli düzenlemelerle çözülmeye çalışılmışsa da uygulamalar beklenen sonucu vermemiştir. Bu durum 19. yüzyılın sonlarına doğru köylü hareketlerinin ve toplumsal huzursuzlukların artmasına yol açmıştır. 1875 yılında başlayan ayaklanmalar kısa sürede uluslararası bir boyut kazanmış ve Avrupa devletlerinin müdahalelerine zemin hazırlamıştır. Berlin Antlaşması'nın ardından Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmıştır. Yerel Müslüman halkın direnişine rağmen işgal süreci tamamlanmış ve böylece yaklaşık dört yüzyıl süren Osmanlı hakimiyeti sona ermiştir.²³

3. Osmanlı Sonrası Bosna-Hersek

19. yüzyılın ikinci yarısında Bosna-Hersek'te meydana gelen siyasi gelişmeler bölgenin istikrarını ciddi şekilde etkilemiştir. Özellikle Rusya destekli Panslavist hareketlerin Balkanlardaki Slav toplulukları üzerinde yürüttüğü propaganda faaliyetleri Osmanlı Devleti'ne karşı muhalefetin güçlenmesine olanak sağlamıştır. Bu ortam içerisinde 1875 yılında Hersek'te geniş çaplı bir ayaklanma patlak vermiş ve kısa sürede bölgenin en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir. Aynı dönemde Avusturya-Macaristan da Bosna-Hersek'teki Hristiyan unsurlarla temas kurarak gelişmeleri yakından takip etmiş ve bölgedeki nüfuzunu artırmaya yönelik adımlar atmıştır. İsyanın ortaya çıkmasında yalnızca siyasi etkenler değil ekonomik ve sosyal sorunlar da önemli rol oynamıştır. Vergi toplama sisteminde yaşanan aksaklıklar ve mültezimlerin uygulamaları yerel halk ile devlet

²³ Djurdjević, a.g.mad., s. 301.

arasındaki ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra toprak düzeniyle ilgili sorunlar özellikle kırsal kesimde yaşayan Hristiyan köylüler arasında memnuniyetsizliği artırmıştır. Tüm bu olaylar üzerine Rusya ile yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı bölgenin kaderini büyük ölçüde değiştirmiştir.²⁴

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı mağlubiyetle sonuçlandırmıştır. Bunun üzerine 3 Mart 1878'de Ayastefanos Antlaşması imzalanarak savaş bitirilmiştir. Bu Antlaşma üzerine Bosna Hersek bölgesine özerklik verilmiştir.²⁵ Ancak Ayastefanos Antlaşması Avrupalı Devletlerin dikkatini çekmiş ve sorun teşkil etmesi üzerine tekrardan Avrupa'da konferans düzenlemiştir. Bunun üzerine Berlin Konferansı kararları esas alınarak Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna bırakılmış ancak Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek üzerinde hukuken bir söz hakkı olduğu kabul edilmiştir.²⁶ 1878 Berlin Antlaşması'nın ardından Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmış olsa da bölgenin Osmanlı Devleti ile olan hukuki bağı bir süre daha devam etmiştir. Osmanlı egemenliğine ilişkin bazı resmi haklar Avusturya-Macaristan'ın 1908 yılında Bosna-Hersek'i ilhak etmesine kadar varlığını korumuştur. Bununla birlikte, Avusturya-Macaristan'ın karmaşık idari yapısı nedeniyle Bosna-Hersek'in siyasi ve hukuki statüsü uzun yıllar boyunca tam olarak netlik kazanmamış bölge özel bir yönetim altında idare edilmiştir.²⁷

²⁴ Murat Akgündüz, *Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna-Hersek*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 18, İzmir, 2003, ss.111-130, s.117.

²⁵ Drkenda, a.g.t., s. 22-23.

²⁶ Drkenda, a.g.t., s. 25-26.

²⁷ Djurdjev, a.g.mad., s. 301.

Sonuç

Bosna-Hersek, Balkanlar'da sahip olduğu stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok devletin siyasi, askeri ve ekonomik mücadelelerine sahne olmuş önemli bir bölge olmuştur. İliiryalılarla başlayan tarihi süreçte Roma İmparatorluğu Slav toplulukları ve Bosna Krallığı bölgede etkili olmuş 15. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti Balkanlar'daki ilerleyişi kapsamında Bosna-Hersek'e yönelmiştir. Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın sonlarından itibaren gerçekleştirdiği akınlar ve askeri faaliyetler 1463 yılında Bosna Krallığı'nın ortadan kaldırılmasıyla sonuçlanmış Hersek'in de fethedilmesiyle bölge tamamen Osmanlı hakimiyetine girmiştir.

Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti tarafından fethedilmesi yalnızca askeri bir başarı değil aynı zamanda bölgenin idari, sosyal ve dini yapısında önemli değişimlere yol açan bir gelişme olmuştur. Osmanlı yönetimi altında Bosna Eyaleti kurulmuş bölge Balkanlar'daki önemli sınır eyaletlerinden biri haline gelmiştir. Osmanlı Devleti, Bosna'da oluşturduğu idari teşkilat ve askeri yapılanmalar aracılığıyla bölgedeki hakimiyetini uzun yıllar boyunca sürdürmeyi başarmıştır. Bunun yanında nüfus yapısında ve dini hayatta önemli değişiklikler meydana gelmiş İslamiyet bölgede yaygınlık kazanmıştır.

Ancak 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan idari sorunlar, ekonomik sıkıntılar, yerel ayanların güç kazanması ve merkezi otorite ile yaşanan anlaşmazlıklar Bosna'da istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda gerçekleştirilen reform girişimleri bölgedeki sorunları tamamen ortadan kaldıramamış, ayaklanmalar ve dış müdahaleler Bosna-Hersek'in siyasi geleceğini derinden etkilemiştir. Özellikle Hersek İsyanı, milliyetçilik hareketleri ve büyük devletlerin Balkanlar üzerindeki politikaları Osmanlı Devleti'nin bölgedeki konumunu zayıflatmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan antlaşmalar Bosna-Hersek'in kaderini belirlemiş Berlin Antlaşması ile bölgenin yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılmıştır.

Her ne kadar Osmanlı Devleti'nin hukuki hakları bir süre daha devam etmiş olsa da 1908 yılında gerçekleşen ilhak ile bu bağ tamamen kopmuştur. Böylece yaklaşık dört asır süren Osmanlı hakimiyeti sona ermiş Bosna-Hersek yeni bir siyasi ve idari döneme girmiştir. Bu süreç Bosna-Hersek'in tarihi gelişiminde olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hakimiyetinin sona ermesi açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Kaynakça

- BESLİJA, Sedat, Osmanlı İstimalet Siyaseti ve Bosna: XV. Ve XVI. Yüzyıl, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı, İstanbul, 2024.
- DJURDJEV, Branislav, Bosna-Herkes, İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, 1992, ss. 297-305.
- DRKENDA, Esmer, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Yönetiminde Bosna-Osmanlı İlişkileri (1878-1909), T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, ss. 1-103.
- EMECEN, Feridun, Bosna Eyaleti, İslam Ansiklopedisi, C.6, İstanbul, 1992, ss.296-297.
- GÖLEN, Zafer, Tarih Yazınında Bosna'nın Fethi ve Fatih, Serander Yayınları, Trabzon, 2020.
- KAHRAMANYOL, Mustafa, Boşnaklar, Türkler ve Bosna'nın Savunulması, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1985.
- KOCA, Uğur, İki Savaş Arasında Osmanlı İdaresinde Bosna Eyaleti (1739-1768), T.C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Şişli, 2023, ss. 1-259.
- SANCAKTAR, Caner, Osmanlı Hakimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuş, Akademik İncelemeler Dergisi, C.10, S.2, 2015, ss. 23-44.
- SEYHAN, Ayşe Osmanlı Kroniklerinin Işığında Bosna'nın Fethi, Osmanlı Medeniyeti Araştırmalar Dergisi, C.4, S.7, 2018, ss.152-161.
- YOĞURTCU, Esra, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İşgalinin Osmanlı Basınına Yansıması, T.C. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2021, ss.1-147.

FRANZ FERDİNAND VE EŞİNİN SARAYBOSNA'DA SUİKASTE UĞRAMASI (28 HAZİRAN 1914)

Ökkeş NARİNÇ* - Zeynep GENÇ**

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
onarinc@nku.edu.tr, ORCID: 0000- 00029486-8956. Assoc. Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal
University, Science&Literature Faculty, Department of History.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, ORCID:0009-0007-0474-5113,
zeyneppgenc01mail.com

ÖZET

Saraybosna Suikastı, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesine zemin hazırlayan en kritik gelişmelerden biri olarak kabul edilmektedir. 28 Haziran 1914 tarihinde, Franz Ferdinand ve eşi Sophie, Saraybosna ziyareti sırasında bir suikast sonucu hayatlarını kaybetmiştir. Bu ziyaret, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek üzerindeki egemenliğini pekiştirme amacı taşımaktadır ve bu durum Sırp milliyetçileri tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Suikast, Sırp askeri istihbaratıyla bağlantılı olduğu iddia edilen "Kara El" (Crna Ruka) ile bağlantılı genç milliyetçilerden oluşan bir grup (Mlada Bosna) tarafından planlanmıştır. Bu grubun üyelerinden biri olan Gavrilo Princip, olayın faili olarak tarihe geçmiştir. İlk suikast girişimi başarısız olmuş; bir bomba Arşidük'ün aracına atılmış ancak hedefini bulamamıştır. Buna rağmen programın devam etmesi kararlaştırılmış, ancak güzergâhta yapı-

ATIF: Narinç, Ö. ve Genç, Z. (2026). Franz Ferdinand ve Eşinin Saraybosna'da Suikaste Uğraması (28 Haziran 1914). C. Kahraman ve S. İnanc (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 159-178). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

lan değişiklikler sırasında Arşidük'ün aracı yanlış bir sokağa girmiştir. Bu tesadüf, Princip'in Arşidük'e yakın mesafeden ateş etmesine olanak sağlamıştır. Açılan ateş sonucu Franz Ferdinand ve eşi Sophie kısa süre içinde hayatlarını kaybetmiştir. Bu suikast, yalnızca bireysel bir eylem olmanın ötesinde, Avrupa'daki güç dengelerini sarsan bir krizi tetiklemiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'ı sorumlu tutarak sert bir ultimatoma vermiş; ardından 28 Temmuz 1914'te savaş ilan etmiştir. Bu gelişme, müttefiklik sistemleri aracılığıyla kısa sürede genişleyerek I. Dünya Savaşı'nın başlamasına yol açmıştır. Dolayısıyla Saraybosna Suikastı, modern dünya tarihinin en yıkıcı savaşlarından birinin doğrudan tetikleyicisi olarak değerlendirilmektedir.

ANAHTAR KELİMELELER: Franz Ferdinand, Sophie, Saraybosna, Gavrilo Princip, I. Dünya Savaşı.

FRANZ FERDINAND AND HIS WIFE WERE ASSASSINATED IN SARAJEVO (JUNE 28, 1914)

ABSTRACT

The Sarajevo Assassination is considered one of the most critical events that paved the way for the outbreak of World War I. On June 28, 1914, Franz Ferdinand and his wife Sophie were assassinated during a visit to Sarajevo. This visit aimed to consolidate the Austro-Hungarian Empire's dominance over Bosnia and Herzegovina, a move met with strong opposition from Serbian nationalists. The assassination was planned by a group of young nationalists (Mlada Bosna) allegedly linked to the "Black Hand" (Crna Ruka), which is said to be connected to Serbian military intelligence. Gavrilo Princip, a member of this group, is credited with the assassination. The first assassination attempt failed; a bomb was thrown at the Archduke's car but missed its target. Despite this, the plan was decided upon, but during route changes, the Archduke's car took a wrong turn. This coincidence allowed Princip to shoot the Archduke at close range. As a result of the gunfire, Franz Ferdinand and his wife Sophie died shortly afterward. This assassination, beyond being merely an individual act, triggered a crisis that shook the balance of power in Europe. The Austro-Hungarian Empire held Serbia responsible and issued a harsh ultimatum; subsequently, on July 28, 1914, it declared war. This development quickly expanded through the alliance system, leading to the start of World War I. Therefore, the Sarajevo Assassination is considered a direct trigger for one of the most devastating wars in modern world history.

KEY WORDS: Franz Ferdinand, Sophie, Sarajevo, Gavrilo Princip, World War I.

Giriş

“Franz Ferdinand ve Eşinin Saraybosna’da Suikaste Uğraması (28 Haziran 1914)” başlıklı çalışmada, öncelikle Meryem Günaydın tarafından kaleme alınan Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı, 28 Haziran 1914 adlı makaleden yararlanılmıştır. Söz konusu çalışma, suikastın nedenlerini ve olayın gerçekleşme sürecini ayrıntılı biçimde ele alması bakımından araştırma için önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bunun yanında Aşkın Koyuncu’nun Arşidük Franz Ferdinand Suikastı’nın Bulgaristan Basınındaki Yansımaları adlı eseri de çalışmada kullanılmıştır. Bu eser, suikasta giden süreçte yaşanan gelişmeleri ve Sırbistan’ın iç ve dış politikadaki yönelimlerini değerlendirmesi açısından çalışmaya katkı sağlamıştır. Taha Niyazi Karaca’nın Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yolda Kara El Grubu ve Franz Ferdinand’a Suikast adlı çalışması ise, suikastı gerçekleştiren Kara El örgütünün oluşum sürecini ve örgütsel yapısını açıklaması bakımından önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Son olarak Fahri Haykır’ın Avusturya-Macaristan Arşidükü Fransuva Ferdinand Suikastının (28 Haziran 1914) Osmanlı Basınındaki Yansımaları adlı tezi, olayın Osmanlı basınındaki yansımalarını ve sürecin genel tarihsel çerçevesini bütüncül bir yaklaşımla ele alarak çalışmaya önemli katkı sunmuştur.

I. Dünya Savaşı’nın başlangıcına giden süreç, yalnızca tek bir olayın değil, uzun yıllara yayılan siyasal, askeri ve ideolojik gerilimlerin bir sonucudur. Bu gerilimlerin en somut ve belirleyici kırılma noktalarından biri ise 28 Haziran 1914 tarihinde Saraybosna’da gerçekleşen suikasttır. Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand ve eşi Sophie’nin öldürülmesi, Avrupa’daki güç dengelerini kısa sürede sarsmış ve uluslararası sistemde zincirleme bir kriz sürecini başlatmıştır. Bu çalışmada Saraybosna Suikastı, yalnızca bir suikast olayı olarak değil; Balkanlar’daki milliyetçilik hareketleri, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki rekabet, büyük güçlerin ittifak sistemi ve bölgesel çatışmaların bir sonucu olarak ele alınmaktadır.

Özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren şekillenen siyasi gelişmeler, Bosna-Hersek'in statüsü, Sırp milliyetçiliğinin yükselişi ve “Büyük Sırbistan” ideali, olayın arka planını oluşturan temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu bağlamda çalışma, suikastın gerçekleşme sürecini ve sonrasında ortaya çıkan diplomatik krizi tarihsel bir bütünlük içinde incelemeyi amaçlamaktadır.

1. Suikast Sürecinin Tarihsel Arka Planı

Sırbistan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin ardından 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu antlaşmayla Niş, Pirot ve İvraniye'yi topraklarına katar-ken “Eski Sırbistan” olarak gördüğü Kosova Vilayeti ve Yenipazar Sancağı bölgelerini elde edememiştir. Ayastefanos Antlaşması'nın Avrupa devletleri tarafından çeşitli sebeplerle tepkiyle karşılanma-sının ardından Berlin Kongresi düzenlenmiştir. Kongreyle birlikte Ayastefanos Antlaşması yok sayılmış onun yerine Berlin Antlaş-ması imzalanmıştır. Sırbistan, Ayastefanos Antlaşması'nda elde et-tiği bağımsızlık hakkını Berlin Antlaşması'nda da korumayı başar-mıştır. Ancak antlaşmanın 25. maddesinde Avusturya-Macaristan'a Bosna-Hersek'i işgal etme ve Yenipazar Sancağı'nda asker bulun-durma hakkının tanınması Sırbistan'ı huzursuz etmiştir. Bunun se-bebi ise Sırbistan'ın ilgili bölgeleri kendine ait bir yayılma alanı olarak görmesidir. Bu gelişme, Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasında uzun süreli bir rekabetin temelini oluşturmuştur. 19.yüzyılın son çeyreğinde Milan Obrenoviç ve ardından Aleksandar Obrenoviç dönemlerinde Sırbistan, dış politikada Avusturya-Macaristan'a yakın bir çizgi izlemiştir. Ancak 1903 yılında gerçekleşen askeri darbe sonucunda Kral Aleksandar ve Kraliçe Draga'nın öldürül-mesi ve Petar Karayorgeviç'in tahta çıkmasıyla birlikte Sırbistan'ın dış politikası köklü biçimde değişmiştir. Bu tarihten sonra Sırbistan,

Avusturya-Macaristan'a karşı daha saldırgan ve milliyetçi bir politika izleyerek Rusya ile yakınlaşmıştır.¹

1908 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Bosna-Hersek meselesini yeniden uluslararası gündeme taşımıştır. Anayasal düzenin yeniden yürürlüğe girmesi, Bosna-Hersek'in hukuken Osmanlı toprağı olması nedeniyle burada seçim yapılması ve temsilcilerin Osmanlı parlamentosuna katılması ihtimalini doğurmuştur. Bu gelişme, Franz Joseph yönetimini harekete geçirmiştir. Çünkü böyle bir durumda, Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki fiili hakimiyeti oldukça zayıflayacaktır. Bu gelişmeler üzerine Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i resmen ilhak etmek amacıyla diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Bu çerçevede, Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Alois Lexa von Aehrenthal ile Rusya Dışişleri Bakanı Alexander Izvolski arasında Moravya'daki Buchlau'da 15-16 Eylül 1908 tarihlerinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. "Buchlau Antlaşması" olarak adlandırılan bu görüşmelerde taraflar, karşılıklı çıkarlarını destekleme yönünde sözlü bir mutabakata varmışlardır. Buna göre Rusya, Bosna Hersek'in ilhakına karşı çıkmayacak; buna karşılık Avusturya-Macaristan da Rusya'nın İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı üzerindeki taleplerine destek verecektir. Ancak bu uzlaşının yazılı ve bağlayıcı olmaması, ilerleyen süreçte ciddi bir diplomatik krize yol açmıştır. Avusturya-Macaristan, Rusya ile tam bir anlaşma sağlamadan 1908 Ekim ayında Bosna-Hersek'i resmen ilhak ettiğini ilan etmiştir. Bu durum, başta Sırbistan ve Rusya olmak üzere birçok devlette tepkiyle karşılanmış; Avrupa'da güç dengelerini sarsan bir kriz ortaya çıkmıştır. Almanya'nın Avusturya-Macaristan'a verdiği destek sayesinde kriz kısa vadede kontrol altına alınsa da Balkanlar'daki milliyetçi hareketler daha da radikalleşmiştir.²

¹ Aşkın Koyuncu, Arşidük Franz Ferdinand Suikastı'nın Bulgaristan Basınındaki Yansımaları, *Balkan Tarihi Araştırmaları I*, Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2021, ss. 301-347, s.302.

² Koyuncu, a.g.m., s.303.

1.1. Kara El Örgütü'nün Kurulması

İşgalin ardından 8 Ekim 1908 yılında kurulan Narodna Odbrana (Milli Savunma), Güney Slav topraklarını Sırbistan çatısı altında birleştirmeyi amaçlamıştır. Örgütün 1911'de bir beyannameyle ilkeleri yayınlanmıştır. Bu ilkeler şu şekilde sıralanabilmektedir:

- 1) Ulusal bilinci güçlendirmek, toplumsal farkındalığı artırmak ve harekete geçirmek,
- 2) Gönüllü katılımı teşvik etmek ve askerî hizmet için seferberlik sağlamak,
- 3) Gönüllülerden oluşan bir birim oluşturmak ve onları silahlı çatışmalara hazırlamak,
- 4) Maddi destek başta olmak üzere çeşitli alanlarda gönüllü katkıların sağlanması,
- 5) Bağımsız askerî eylemler yürütmek amacıyla özel bir devrim komitesinin kurulması, gerekli teçhizatın temini ve eğitim faaliyetlerinin organize edilmesi,
- 6) Sırp halkının her açıdan savunulmasını sağlamak amacıyla çeşitli stratejik ve toplumsal faaliyetlerin yürütülmesi.³

Narodna Odbrana örgütüne bağlı olarak Bosna'da faaliyet gösteren Mlada Bosna (Genç Bosnalılar) ise özellikle gençler arasında etkili olmuştur. 1911 yılında ise Dragutin Dimitriyevic liderliğinde kurulan Kara El (Crna Ruka), suikast ve terör yöntemlerini benimseyen gizli bir örgüt olarak ortaya çıkmıştır. Bu örgüt, "Büyük Sırbistan" idealini gerçekleştirmek için her türlü yöntemi meşru görmüştür. Örgüt Ujedinjenje ili Smrt (Birlik ya da Ölüm) sloganıyla yola çıkmış kısa bir süre içerisinde Crna Ruka (Kara El) adıyla anılmaya başlanmıştır.⁴ 9 Mayıs 1911 tarihinde, örgütün amaçlarını ve örgütsel yapısını

³ Taha Niyazi Karaca, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Kara El Grubu Ve Franz Ferdinand'a Suikast, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, ss. 91-108, s.100.

⁴ Meryem Günaydın, Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı 28 Haziran 1914, Akademik Bakış Dergisi, C.8, S.15, 2014, ss. 1-38, s.14.

belirlemek amacıyla bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya; Albay Dragutin Dimitrijević (Apis), Binbaşı Ilija Radivojević, Konsolos Yardımcısı Bogdan Radenković, Albay Cedimilj A. Popović, Yarbay Velimir Vemić, gazeteci Ljubomir S. Jovanović, Binbaşı Vojin P. Tankosić, Binbaşı Milan Vasić ve Albay Milovan Gr. Milovanović katılmıştır. Toplantı sonucunda, Kara El'in örgütsel yapısını ve hedeflerini tanımlayan 37 maddelik bir belge kabul edilmiştir. Bu belgeye göre komitenin temel amacı, "Sırbistan topraklarının birleştirilmesi doğrultusunda ulusal bir idealin gerçekleştirilmesi" olarak belirlenmiş; etnik köken, yaş ve coğrafi farklılık gözetilmeksizin tüm Sırp'ların bu ideale hizmet etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Tamamen gizli bir yapı içerisinde faaliyet gösteren Kara El Komitesi'nin temel hedefi, Habsburg İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'ten çekilmesini sağlamaktır. Bu hedefe ulaşmak için ihtilalci yöntemlerin ve gerektiğinde şiddet içeren eylemlerin meşru görüldüğü anlaşılmaktadır.⁵

1.2. Balkan Savaşları'nın Sırbistan Üzerine Etkileri

Rusya'nın girişiyle Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ arasında Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan Balkan İttifakı'nın ardından, 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın savaş ilanı ile Birinci Balkan Savaşı başlamıştır. Bulgar kuvvetleri Çatalca hattına kadar ilerlerken, Yunan ordusu Selanik'i ele geçirmiş; Sırp ordusu ise Kumanova'daki başarısının ardından Makedonya'nın büyük bölümünü kontrol altına alarak Adriyatik kıyılarına yönelmiştir. Bu süreçte 28 Kasım 1912'de Arnavutluk bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırbistan, Kuzey Arnavutluk'u işgal ederek Draç üzerinden Adriyatik Denizi'ne açılma imkanı elde etmiştir. Rusya bu gelişmeyi desteklerken Avusturya-Macaristan sert tepki göstermiş ve iki devlet arasında savaş ihtimalini gündeme getiren bir seferberlik süreci ortaya çıkmıştır. Bu durum, İtilaf ve İttifak blokları arasındaki gerilimi artırmış; ancak Almanya ve İngiltere'nin

⁵ Karaca, a.g.m., s.101.

diplomatik müdahaleleri geniş çaplı bir savaşın başlamasını geçici olarak engellemiştir. Fransa'nın önerisi doğrultusunda, İngiltere ve Rusya'nın da desteğiyle 17 Aralık 1912'de Londra'da Büyükelçiler Konferansı toplanmıştır. Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ın Adriyatik kıyısından uzaklaştırılması şartıyla konferans sürecine katılmayı kabul etmiştir. Müzakereler devam ederken Bâbiâli Baskını'nın ardından iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki yönetimi, konferansın sunduğu şartları reddetmiştir. Bunun üzerine 3 Şubat 1913'te savaş yeniden başlamıştır. Devam eden çatışmalarda 5 Mart'ta Yanya, 26 Mart'ta Edirne ve 23 Nisan'da İşkodra düşmüştür. Konferans sürecinde Arnavutluk'un bağımsızlığı kabul edilmiş; Sırbistan, büyük devletlerin baskısıyla Draç bölgesinden çekilmek zorunda kalmıştır. Karadağ ise İşkodra'yı Arnavutluk'a bırakmıştır. 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Midye-Enez hattının batısında kalan topraklarını kaybetmiştir. Sırbistan Kosova'yı, Orta ve Kuzey Makedonya'yı; Yunanistan Selanik, Güney Makedonya ve Girit'i; Bulgaristan ise Doğu Makedonya, Serez, Kavala, Drama ve Batı Trakya bölgelerini elde etmiştir. Arnavutluk'un sınırlarının belirlenmesi ile Ege Adaları'nın statüsü ise büyük devletlerin kararına bırakılmıştır. Bununla birlikte Balkan devletleri arasında toprak paylaşımı konusunda ciddi görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Özellikle Makedonya'nın paylaşımı, Bulgaristan ile Sırbistan ve Yunanistan arasında önemli bir gerilim kaynağı olmuştur. Avusturya-Macaristan ise Sırbistan ile Bulgaristan arasında çıkabilecek bir çatışmada Bulgaristan'ın güçlenmesini tercih etmiştir. Sırbistan, Balkan Savaşları sonucunda topraklarını yaklaşık iki katına çıkararak önemli bir güç kazanmış ve bu durum "Büyük Sırbistan" ideolojisinin daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır.⁶

⁶ Koyuncu, a.g.m., s.305.

2. Suikastın Planlanma Süreci

Saraybosna Suikastı'na giden süreçte Sırbistan, Balkan Savaşları sonrasında elde ettiği kazanımların ortaya çıkardığı yeni siyasal ve toplumsal sorunlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bir taraftan savaşların yarattığı tahribatı gidermeye ve genişleyen sınırlarını yönetmeye çalışan Sırp yönetimi, diğer taraftan ülke içerisindeki siyasal ve askeri gerilimlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle ordu ile hükümet arasındaki anlaşmazlıklar Sırbistan'ın iç politikasında önemli bir kriz unsuru haline gelmiştir. Bu dönemde krallık makamında da değişiklik yaşanmış, Kral Petar'ın sağlık sorunları nedeniyle yönetim yetkileri Veliht Aleksandar'a devredilmiştir. Sırbistan'ın Balkan Savaşları'ndan en fazla kazanç sağlayan devletlerden biri olması, ülkenin topraklarını önemli ölçüde genişletmesine neden olmuştur. Ancak bu genişleme, yeni bölgelerin nasıl yönetileceği sorununu da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra askeri çevreler ile siyasal otorite arasındaki güç mücadelesi giderek belirginleşmiştir. Başbakan Nikola Paşiç'in Rusya ve Fransa tarafından desteklenmesi kısa vadede bu gerilimin kontrol altında tutulmasını sağlamış olsa da ordu içerisinde özellikle Dimitriyeviç liderliğindeki Kara El Örgütü'nün etkisi devam etmiştir. Söz konusu gelişmeler, yalnızca iç siyasetteki bir iktidar mücadelesi olarak değil aynı zamanda "Büyük Sırbistan" idealinin ve Avusturya-Macaristan karşıtı milliyetçi politikaların bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Özellikle Kara El Örgütü'nün devlet kontrolü dışında yürüttüğü faaliyetler, Sırbistan'ın dış politika hedefleriyle iç güvenlik sorunlarının birbirine eklemlendiğini göstermektedir. Örgüt, milliyetçi söylemler aracılığıyla şiddet eylemlerini meşrulaştırmış ve siyasi hedeflere ulaşmak amacıyla suikast yöntemini bir araç olarak kullanmıştır.⁷

⁷ Fatih Haykır, Avusturya-Macaristan Arşidükü Fransuva Ferdinand Suikastının (28 Haziran 1914) Osmanlı Basınındaki Yansımaları, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2019, s.36.

Kara El Örgütü'nün faaliyetleri, 1914 yılı başlarında Bosna Valisi General Oskar Potiorek'e yönelik bir suikast planıyla daha açık bir hale gelmiştir. Ancak bu plan kısa süre içerisinde iptal edilmiş ve örgüt tarafından yeni bir hedef belirlenmiştir. Danilo Ilić aracılığıyla ilgili kişilere aktarılan bu yeni planın hedefi, Haziran 1914 sonunda Saraybosna'yı ziyaret edecek olan Avusturya-Macaristan Veliahtı Arşidük Fransuva Ferdinand olmuştur. 1903 sonrasında Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkiler sürekli olarak gergin bir seyir izlemiştir. Bu süreçte Bosnalı genç milliyetçiler Belgrad'a giderek Kara El ve benzeri örgütlerle bağlantı kurmuş, suikast ve terör eylemlerini siyasal mücadele yöntemi olarak benimsemişlerdir. Bu ideolojik atmosfer içerisinde Gavrilo Princip, Trifko Grabez ve Nedjelko Cabrinović gibi gençler ön plana çıkmıştır. Sırp milliyetçiliğinden etkilenen bu gençler, mevcut sorunların sorumluluğunu Sırp dışındaki unsurlara yüklemiş ve siyasal değişimin ancak radikal eylemler yoluyla gerçekleşebileceğine inanmışlardır. Gençlerin sosyal ve ekonomik açıdan zor şartlarda yetişmiş olmaları, dönemin milliyetçi propagandalarıyla birleşerek onları daha radikal bir çizgiye yöneltmiştir.⁸

Arşidük Fransuva Ferdinand'ın Saraybosna ziyaretiyle ilgili haberlerin duyulmasının ardından bu gençler suikast planı hazırlamaya karar vermiştir. Princip, düzenlenecek askeri manevraları Sırbistan'a yönelik olası bir saldırının hazırlığı olarak değerlendirmiş ve Avusturya-Macaristan yönetimine karşı bir intikam eylemi gerçekleştirme düşüncesine yönelmiştir. Bu amaç doğrultusunda Kara El Örgütü üyesi Tankosić ile bağlantı kurulmuş, gerekli silah ve mühimmat desteği talep edilmiştir. Dimitriyeviç'in onayı sonrasında gençlere Belgrad'da askeri eğitim verilmiş; atış talimleri yaptırılmış ve suikastta kullanılacak silah, bomba ve zehir temin edilmiştir. Mayıs 1914 sonunda suikastçılar gizlice Bosna'ya geçirilmiş ve Kara El ile Narodna Odbrana örgütlerinin desteğiyle Saraybosna'ya ulaştırılmıştır. Yaklaşık on

⁸ Haykır, a.g.t., s.37.

günlük yolculuğun ardından suikast grubu 4 Haziran'da Saraybosna'da bir araya gelerek planın ayrıntılarını değerlendirmiştir. Her ne kadar askeri deneyimleri sınırlı olsa da ideolojik motivasyonları güçlü olan bu gençler, Ferdinand'ın gelişini beklemeye başlamıştır.⁹

Suikast hazırlığının örgüt içerisinde duyulması üzerine Kara El'in Merkez Yürütme Komitesi 2 Haziran'da olağanüstü toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantıda girişimin doğurabileceği sonuçlar tartışılmış ve bazı üyeler suikasta karşı çıkmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucunda eylemin iptal edilmesi yönünde karar alınmış, ancak Dimitriyeviç ve Tankosiç'in karşı çıkmasına rağmen alınan bu karar uygulanamamıştır. Kararın Danilo Iliç aracılığıyla Princip'e iletilmesine rağmen Princip suikast planından vazgeçmemiştir. Daha sonra Dimitriyeviç tarafından gönderilen bir aracı vasıtasıyla eyleme devam edilmesine izin verildiği bildirilmiştir. Bu durum, Kara El Örgütü içerisinde dahi suikast konusunda tam bir görüş birliği bulunmadığını göstermektedir. Sırp hükümeti ise suikast planından haberdar olduktan sonra olası sonuçları önlemek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak devlet içerisindeki örgütsel bağlantılar nedeniyle bu girişimler yeterli olmamıştır. Sırbistan'ın savaş sonrası dönemde yeniden yapılanmaya ve barış ortamını korumaya ihtiyaç duyması, hükümeti daha temkinli hareket etmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda Sırbistan'ın Viyana elçisi Yovan Yovanoviç, 21 Haziran'da Avusturya-Macaristan Maliye Bakanı Leon Bilinski'ye Arşidük'ün Bosna ziyaretinin taşıdığı risklere ilişkin sözlü bir uyarıda bulunmuştur. Ancak bu uyarı Avusturya makamları tarafından yeterince değerlendirilmemiştir.¹⁰

3. Suikastın Gerçekleştirilmesi

Avusturya-Macaristan tahtının varisi Arşidük Fransuva Ferdinand ve eşi Sophie Chotek, 1914 yılı haziran ayında gerçekleştirecekleri Bosna-Hersek ziyaretini yapmak üzere Viyana'dan ayrılmışlardır.

⁹ Haykır, a.g.t., s.37-38.

¹⁰ Haykır, a.g.t., s.38.

Söz konusu seyahat, doğrudan bir taht ziyareti niteliğinde olmayıp Arşidük'ün Avusturya ordusunun Genel Müfettişi sıfatıyla gerçekleştirdiği askeri bir inceleme ve denetleme gezisi olarak planlanmıştır. Seyahatin son durağı olan Bosna-Hersek, bölgedeki askeri manevraların gerçekleştirileceği önemli bir merkez konumundadır. Arşidük Fransuva Ferdinand, Bosna-Hersek'te Avusturya-Macaristan yönetimine karşı var olan hoşnutsuzluğun farkında olan bir devlet adamıydı. Bu nedenle söz konusu ziyaret konusunda başlangıçta isteksiz davranmış hatta amcası İmparator Fransuva Joseph'ten görevden affını talep etmiştir. Ancak imparatorun olumsuz tavrı karşısında seyahati gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Nitekim yolculuk sırasında eşi Sophie'nin de güvenlik endişeleri nedeniyle ziyaret programının iptal edilmesini istediği bilinmektedir. Bununla birlikte Arşidük ve eşi, planlanan programa devam etme kararı almıştır. Bosna'daki askeri denetim sırasında Arşidük Ferdinand, birliklerin durumunu incelemiş ve gerçekleştirilen tatbikatlardan memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir. Eşi Sophie ise aynı süreç içerisinde sosyal ziyaretlerde bulunarak okulları ve yetimhaneleri ziyaret etmiştir. Ancak bu ziyaret, bölgedeki siyasi gerilimler nedeniyle oldukça riskli bir ortam içerisinde gerçekleşmiştir. ¹¹

28 Haziran 1914 sabahı Saraybosna'da Arşidük ve eşinin resmi programı başlamıştır. Halk, ziyaret kapsamında konvoyun geçeceği güzergahta toplanmış ve yollar boyunca karşılama düzeni oluşturmuştur. Ancak kalabalığın içerisinde, Arşidük'e yönelik suikast planının bir parçası olan Bosnalı Sırp milliyetçiler de yer almaktadır. Arşidük ve eşinin içerisinde bulunduğu yedi araçlık konvoy, Appel İskelesi boyunca ilerlemeye başlamıştır. Üçüncü araçta bulunan açık otomobilde Arşidük Ferdinand ve Sophie Chotek bulunmaktadır. Konvoyun ilerleyişi sırasında ilk suikast girişimi Muhamed Mehmedbašić tarafından gerçekleştirilmek istenmiş ancak başarısız

¹¹ Meryem Günaydın, Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı 28 Haziran 1914, *Akademik Bakış Dergisi*, C.8, S.15, 2014, ss. 1-38, s.4.

olmuştur. Belediye binasına ulaşan güzergâh üzerinde farklı noktalarda konumlandırılan diğer suikastçılar ise Vaso Čubrilović, Nedjelko Čabrinović, Danilo Ilić, Cvijetko Popović, Gavrilo Princip ve Trifko Grabež'dir.¹² Suikast planının bir parçası olarak belirlenen bu kişiler, konvoyun geçiş güzergâhı üzerinde uygun fırsatı yakalamak ve Arşidük Fransuva Ferdinand'a yönelik saldırıyı gerçekleştirmek amacıyla farklı noktalarda beklemişlerdir. Konvoy Čumurja Köprüsü'ne yaklaştığında Nedjelko Čabrinović, Arşidük'ün aracına bomba atmıştır. Ancak Arşidük'ün hızlı hareket ederek bombayı engellemesi sonucunda saldırı doğrudan hedefe ulaşmamıştır. Bomba aracın arkasında patlamış; çevrede maddi hasara yol açarken bazı kişiler de yaralanmıştır. Patlamanın ardından Čabrinović yakalanmış ve yapılan incelemelerde bombanın çivi ve metal parçalarıyla güçlendirilmiş bir düzenek olduğu anlaşılmıştır. Saldırının ardından Arşidük Ferdinand ve eşi, Belediye binasına ulaşmıştır. Burada gerçekleştirilen resmi kabul sırasında Belediye Başkanı konuşmasına başlamış ancak Arşidük, kendisine yönelik saldırıya duyduğu tepkiyi dile getirerek konuşmayı kesmiştir. Bu olayın ardından kısa süreli bir dinlenme gerçekleştirilmiş ve Arşidük, ilk saldırıda yaralanan görevlileri ziyaret etmek amacıyla hastaneye gitmek istemiştir.¹³

Bosna Valisi Oskar Potiorek, ikinci bir saldırı ihtimalinin düşük olduğunu düşünerek konvoyun aynı güzergah üzerinden devam etmesini önermiştir. Ancak güvenlik açısından alınan tedbirlerin yetersiz kalması ve güzergah değişikliği konusunda yaşanan hata, suikastın gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Konvoydaki ilk araçların yanlışlıkla Fransuva Joseph Caddesi'ne yönelmesi üzerine Arşidük'ün bulunduğu araç da bu yolu takip etmiştir. Hatanın fark edilmesi üzerine araç durdurulmuş ve geri dönmek için manevra yapılmıştır. Tam bu sırada suikast planının önemli isimlerinden biri olan Gavrilo Princip, Schiller's Store yakınında beklemektedir. Aracın durmasıyla

¹² Saraybosna suikastçılarının konumları Ek:1'de sunulmuştur.

¹³ Günaydın, a.g.m., s.6.

birlikte Princip, Arşidük Fransuva Ferdinand ve eşi Sophie'ye iki el ateş etmiştir. İlk kurşun Sophie'nin karnına, ikinci kurşun ise Arşidük Ferdinand'ın boyun bölgesine isabet etmiştir. Her iki yaralı da kısa süre içerisinde hayatını kaybetmiştir Suikast sonrasında Arşidük Ferdinand ve eşi askeri sağlık merkezine götürülmüş ancak yapılan müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır. Böylece 50 yaşındaki Avusturya-Macaristan taht varisi Arşidük Fransuva Ferdinand ve 46 yaşındaki eşi Sophie Chotek hayatını kaybetmiştir.¹⁴ Suikastın başarıyla sonuçlandığı haberi kısa süre içerisinde Belgrad'a ulaştırılmış ve olay, Avrupa siyasetinde büyük bir krizin başlangıcı haline gelmiştir.¹⁵

Saraybosna Suikastı sonrasında Avusturya-Macaristan yönetimi, Sırbistan'ı sorunun temel kaynağı olarak görmüş ve Sırp milliyetçiliğini kesin biçimde etkisiz hale getirme amacıyla harekete geçmiştir. Almanya'nın da bu yaklaşımı desteklediğini öğrenen Avusturya-Macaristan, 23 Temmuz 1914 tarihinde Sırbistan'a oldukça ağır şartlar içeren bir nota vermiştir. Söz konusu nota, Sırbistan'ın egemenlik alanına müdahale niteliği taşıyan hükümler barındırması nedeniyle uluslararası kamuoyunda dikkat çekmiştir. Sırbistan, Rusya'nın desteğini arkasına alarak bu talepleri tamamen kabul etmemiş ve notaya kısmi bir ret cevabı vermiştir. Ardından Rusya'nın desteğiyle seferberlik hazırlıklarına başlaması üzerine Avusturya-Macaristan, 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Böylece bölgesel nitelikte başlayan kriz, kısa süre içerisinde Avrupa devletlerinin dâhil olduğu uluslararası bir çatışmaya dönüşmüştür.

Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı harekete geçmesinin ardından Rusya, müttefiki Sırbistan'ı desteklemek amacıyla 30 Temmuz'da genel seferberlik ilan etmiştir. Almanya'nın Rusya'yı bu karardan vazgeçirme girişimleri sonuçsuz kalınca Almanya, 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Aynı süreçte Fransa da Almanya karşısında seferberlik hazırlıklarına başlamıştır. Almanya,

¹⁴ Suikastın gerçekleştiği yer Ek:2'de sunulmuştur.

¹⁵ Günaydın, a.g.m., s.6.

Fransa'ya yönelik savaş planı kapsamında Belçika üzerinden ilerlemeyi öngörmüştür. Bu nedenle Belçika hükümetine bir nota göndererek ordularının Belçika topraklarından geçmesine izin verilmesini talep etmiş, karşılığında ülkenin zararlarının karşılanacağını ve toprak bütünlüğüne saygı gösterileceğini bildirmiştir. Ancak Belçika'nın bu talebi reddetmesi üzerine Almanya, 3 Ağustos 1914'te Belçika'ya saldırmıştır. Belçika'nın tarafsızlığının ihlal edilmesi üzerine İngiltere, Almanya'dan Belçika topraklarından çekilmesini istemiştir. Almanya'nın bu talebi reddetmesi sonucunda İngiltere, 4 Ağustos 1914 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece başlangıçta Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki bir kriz olarak ortaya çıkan süreç, büyük güçlerin ittifak sistemleri nedeniyle Avrupa genelinde kapsamlı bir savaşa dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla birlikte Avrupa merkezli bu çatışma küresel bir nitelik kazanmış ve I. Dünya Savaşı olarak tarihe geçen büyük savaş başlamıştır.¹⁶

Sonuç

Saraybosna Suikastı (28 Haziran 1914), Balkanlar'da uzun süredir devam eden milliyetçi hareketlerin, imparatorluk politikalarının ve Avrupa'daki güç rekabetinin kesiştiği tarihsel bir kırılma noktasıdır. Franz Ferdinand ve eşi Sophie'nin öldürülmesi sonrasında yürütülen yargılama süreci, suikastın yalnızca birkaç genç milliyetçinin bireysel girişimi olmadığını; dönemin siyasal atmosferi içerisinde şekillenen ideolojik ve örgütsel bağlantılarla ilişkili olduğunu göstermektedir. 12 Ekim 1914 tarihinde Saraybosna Bölge Mahkemesi'nde başlayan yargılamalarda, suikastçılar ve onlara yardım eden kişilerle birlikte 25 sanık hakim karşısına çıkarılmıştır. Duruşmalar sırasında özellikle Gavrilo Princip, Nedjelko Čabrinović ve Trifko Grabež'in ifadeleri, eylemin temel motivasyonunun Avusturya-Macaristan yönetimine

¹⁶ Karaca, a.g.m., s.104.

karşı duyulan siyasi tepki ve Güney Slavları birleştirme düşüncesi olduğunu ortaya koymuştur. Princip'in kendisini bir "suçlu" olarak görmediğini, aksine siyasi bir amaç doğrultusunda hareket ettiğini ifade etmesi, dönemin radikal milliyetçi düşünce dünyasını yansıtan önemli bir göstergedir. Bununla birlikte sanıkların Kara El örgütüyle olan ilişkileri konusunda açık ifadelerden kaçınmaları, suikastın arka planındaki örgütsel yapının yargılama sürecinde tamamen aydınlatılamadığını göstermektedir. Mahkeme sonucunda suikasta doğrudan katılan ve destek veren kişiler farklı cezalara çarptırılmıştır. Yaş sınırı nedeniyle bazı sanıklara idam cezası uygulanmazken, Princip, Čabrinović ve Grabež gibi isimler uzun süreli hapis cezalarına mahkûm edilmiştir. Ancak bu kişiler savaşın sonuçlarını görmeden hayatlarını kaybetmişlerdir. Bu durum, suikastın failleri açısından da eylemin ortaya çıkardığı tarihsel sonuçların öngörülen siyasi hedeflerin çok ötesine geçtiğini göstermektedir. Suikastın gerçekleştiği 28 Haziran tarihinin, Sırp milliyetçi hafızasında özel bir yere sahip olması da olayın anlamını güçlendiren unsurlardan biridir. Aziz Vitus Günü (Vidovdan) olarak anılan bu tarih, Sırp tarih anlatısında 1389 Kosova Savaşı ile ilişkilendirilmiş ve ulusal kimliğin önemli sembollerinden biri haline gelmiştir. Bu nedenle Arşidük Ferdinand'ın Bosna ziyaretinin aynı tarihe denk gelmesi, Sırp milliyetçileri tarafından yalnızca siyasi bir ziyaret olarak değil, tarihsel ve sembolik anlamlar taşıyan bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Sırbistan Başbakanı Nikola Pašić'in dahi bu tarihin yaratabileceği gerilime ilişkin uyarılarda bulunması, dönemin hassasiyetini göstermektedir. Bununla birlikte suikastın ardından yaşanan gelişmeler, olayın yerel bir Balkan meselesi olmaktan çıkarak uluslararası bir krize dönüşmesine neden olmuştur. Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı sert tutumu, ardından gelen savaş ilanı ve büyük güçlerin ittifak ilişkileri aracılığıyla sürece dahil olması, Avrupa'daki siyasi dengeleri tamamen değiştirmiştir. Böylece Saraybosna'da başlayan kriz, milyonlarca insanın hayatını etkileyen I. Dünya Savaşı'nın başlangıç

noktalarından biri haline gelmiştir. Suikast sonrasında Franz Ferdinand ve Sophie'nin cenaze merasimleri de olayın uluslararası boyutunu göstermiştir. Saraybosna'dan Viyana'ya kadar gerçekleştirilen nakil süreci, imparatorluk içerisinde büyük bir yas atmosferi oluşturmuş; Osmanlı Devleti dâhil olmak üzere birçok devlet tarafından taziye mesajları gönderilmiştir. Ancak savaş ortamının yaklaşması nedeniyle cenaze törenleri aynı zamanda diplomatik ilişkilerin ve siyasi gerilimlerin yansıdığı bir alan hâline gelmiştir.

Sonuç olarak Saraybosna Suikastı, yalnızca Franz Ferdinand ve eşinin hayatını kaybettiği bir olay değil; milliyetçilik, tarihsel hafıza, imparatorluk politikaları ve uluslararası rekabetin birleştiği çok boyutlu bir tarihsel süreçtir. Suikastın failleri kendilerini siyasi bir mücadeleye içerisinde değerlendirmiş olsalar da gerçekleştirdikleri eylem, amaçladıkları bölgesel değişimden çok daha geniş sonuçlar doğurmuş ve dünya tarihinin en büyük çatışmalarından biri olan I. Dünya Savaşı'nın başlamasında belirleyici bir rol oynamıştır. Bu nedenle Saraybosna Suikastı, modern tarihte tek bir olayın uluslararası sistem üzerindeki yıkıcı etkisini gösteren en önemli örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- GÜNAYDIN, Meryem, Arşidük Fransuva Ferdinand Suikastı 28 Haziran 1914, Akademik Bakış Dergisi, C.8, S.15, 2014, ss. 1-38.
- HAYKIR, Fatih, Avusturya-Macaristan Arşidükü Fransuva Ferdinand Suikastının (28 Haziran 1914) Osmanlı Basınındaki Yansımaları, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2019.
- KARACA, Taha Niyazi, Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yolda Kara El Grubu Ve Franz Ferdinand'a Suikast, 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, ss. 91-108.
- KOYUNCU, Aşkın, Arşidük Franz Ferdinand Suikastı'nın Bulgaristan Basınındaki Yansımaları, Balkan Tarihi Araştırmaları I, Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne 2021, ss. 301-347.

EKLER

EK 1¹⁷

“Saraybosna suikastçılarının konumları”

¹⁷ Muzej Sarajevo, 08.05.2026 tarihinde Zeynep GENÇ tarafından çekilmiştir.

EK 2¹⁸

“Suikastın gerçekleştiği yer”

¹⁸ Müze Sarajevo önü, 08.05.2026 tarihinde Zeynep GENÇ tarafından çekilmiştir.

TEK SAĞLIK PERSPEKTİFİNDEN İNSAN VE KÖPEK OSTEOSARKOMUNUN KARŞILAŞTIRMALI PATOLOJİK DEĞERLENDİRİLMESİ

Sevda İNAN*

Dr. Öğr. Üyesi, Veteriner Fakültesi, Patoloji Anabilim Dalı, Tekirdağ, Türkiye,
ORCID: 0000-0001-8138-5851, sevdainan@nku.edu.tr

ÖZET

Osteosarkom insanlarda ve köpeklerde yüksek metastatik özelliğe sahip, kötü huylu özellikte kemik tümörüdür. Son zamanlarda yapılan bilimsel çalışmalarda karşılaştırmalı onkoloji ve tek sağlık perspektifi kapsamında köpek osteosarkomu, insan osteosarkom olgularında moleküler düzeyde tümörün davranışını değerlendirmek ve incelemek için translasyonel model haline gelmiştir. Köpeklerin insanlarla aynı yaşam alanlarında olmaları, bu yaşam alanları içerisinde benzer kanserojen etkenlere maruz kalmaları ve köpeklerde spontan tümörlerin oluşması, insanlardaki bu tümörlerin biyolojisi, klinik seyri, metastaz mekanizması ve prognoz bakımından benzerlik oluşturmaktadır. İnsan ve köpek osteosarkom tümörlerinde TP53, RB1, PTEN ve diğer tümör baskılayıcı genlerde meydana gelen değişiklikler ile MYC, RUNX2 ve CDKN2A/CDKN2B gibi genlerdeki moleküler düzensizlikler, her iki türde ortak moleküler mekanizmaların varlığını göstermektedir. İlave olarak, tümö-

ATIF: İnan, S. (2026). Tek Sağlık Perspektifinden İnsan ve Köpek Osteosarkomunun Karşılaştırmalı Patolojik Değerlendirilmesi. C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 179-196). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

rün mikro çevresi, immun hücreler, stromal bağ doku, endotelial hücreler ve ekt-rasellüler matriks dokusu tümörün prognozu, metastazı ve tedaviye yanıtın alınıp alınmaması konusunda fikir vermektedir. Genomik ve transkriptomik bilimsel çalışmalar iki tür için moleküler benzerlik olduğunu ortaya koymuştur. Histopatolojik olarak altıpler içerisinde her iki türde yaygın olarak osteoblastik tip osteosarkom gözlenir ve tümör dokusunda belirgin hücresel pleomorfizm, mitoz sayısında artış, osteoid üretimi ile karakterize yüksek malignite dikkati çeker. Klinik olarak değerlendirildiğinde uzun kemiklerin metafiz bölgelerine yerleşim gösterir ve hematojen yol ile akciğerlere metastaz yapar. Sonuç olarak kemirgenlere göre insan osteosarkom tümörlerine daha başarılı ve doğru yansıtması ile birlikte, moleküler düzeyde gözlenen benzerliklerin olması iki tür için karşılaştırmalı patoloji ve tek sağlık perspektifinde biyobelirteçlerin belirlenmesinde, genetik çalışmaların daha detaylı incelenmesinde, karsinogenezis mekanizmasının anlaşılmasında ve en önemlisi yeni tedavi şekillerinin oluşmasında ya da tedaviye yanıtın değerlendirilmesinde köpek osteosarkomları değerli bir model olmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER: Biyobelirteç, İnsan, Köpek, Osteosarkom, Pleomorfizm

COMPARATIVE PATHOLOGICAL EVALUATION OF HUMAN AND CANINE OSTEOSARCOMA FROM A ONE HEALTH PERSPECTIVE

ABSTRACT

Osteosarcoma is a malignant bone tumor with a high metastatic potential features in both humans and dogs. Recent studies within the framework of comparative oncology and the One Health perspective have established canine osteosarcoma as a valuable translational model for investigating the molecular behavior of human osteosarcoma. Because dogs share the same environment with humans, are exposed to similar environmental carcinogens, and develop spontaneous tumors, canine osteosarcoma closely resembles the biological behavior, clinical course, metastatic mechanisms, and prognosis of human osteosarcoma. Molecular alterations involving the tumor suppressor genes TP53, RB1, and PTEN, together with dysregulation of genes such as MYC, RUNX2, and CDKN2A/CDKN2B, demonstrate the presence of common molecular pathways in both species. Furthermore, the tumor microenvironment, including immune cells, stromal connective tissue, endothelial cells, and the extracellular matrix, plays a important role in determining tumor progression, metastatic potential, and response to therapy. Genomic and transcriptomic studies have further confirmed the remarkable molecular similarities between canine and human osteosarcomas. Histopathologically, the osteoblastic subtype is the most common form in both species and is characterized by marked cellular pleo-

morphism, increased mitotic activity, abundant osteoid production, and high-grade malignancy. Clinically, osteosarcoma predominantly arises in the metaphyseal regions of long bones and commonly metastasizes to the lungs via the hematogenous route. In conclusion, compared with experimental rodent models, naturally occurring canine osteosarcoma more accurately reflects the biological and molecular characteristics of human osteosarcoma. The substantial similarities between the two species highlight the importance of canine osteosarcoma as a valuable comparative pathology model within the One Health framework for identifying novel biomarkers, advancing genetic and molecular research, elucidating the mechanisms of carcinogenesis, and facilitating the development of innovative therapeutic strategies as well as the evaluation of treatment responses.

KEY WORDS: Biomarker, Dog, Human, Osteosarcoma, Pleomorphism.

Giriş

Kanser çevre koşullarının kötüleşmesi, nüfusun zamanla yaşlanması ve ülkelerin sosyoekonomik durumlarına bağlı olarak dünya çapında ölüm nedenleri arasında önde yer almaktadır (Bray, 2018, Gherman, 2024).

Kanser dünya genelinde önemli bir halk sağlığı sorunudur ve her yıl belirli sayıda kansere bağlı ölümler meydana gelmektedir (Ahn, 2026, Bray, 2024, Sung, 2021). Onkolojik çalışmalar insanlar üzerine yoğunlaşsa da köpekler başta olmak üzere evcil hayvanların da önemli ölüm sebepleri arasındadır (Ahn, 2026, Dias-Pereira, 2022). Kanser çalışmalarında kemirgen modellerinin kullanılmasında tümörlerin deneysel veya genetik meydana gelmesi, insanlar arasındaki bağışıklık, ilaç eliminasyonu ve metabolik yollar yönünden farklı olması sebebiyle tümörlerin klinik çalışmalarında, prognoz ve ilaç araştırma aşamalarında olumsuz sonuç yaratmaktadır (Ahn, 2026, Mestas, 2004).

İnsanlarda en sık gözlenen tümör tipleri meme, akciğer, kolorektal ve melanomdur. Köpeklerde tümör olgularının görülme durumu yaşamı boyunca yaklaşık yüzde 25-33 oranında olmaktadır ve yaş ilerledikçe özellikle 10 yaş ve üzeri köpeklerde bu oran yüzde 50 civarına ulaşmaktadır. Köpeklerde lenfoma, osteosarkom, hemangiosarkom ve

melanom, en sık gözlenen kötü huylu tümörlerdir (Ahn, 2026, Dobson, 2013, Sarver, 2022). Osteosarkom insanlara göre köpeklerde sık gözlenen kötü huylu tümörler arasındadır. Rottweiler ve Great Dane gibi ırklarda osteosarkom meydana gelme riski diğer ırklara göre yüksektir (Ahn, 2026, Dobson, 2013, Edmunds, 2021).

1. Köpeklerin Osteosarkom Kanserlerinde Karşılaştırmalı Onkolojide Önemi

Köpek ve insan osteosarkom tümörleri klinik değerlendirme yönünden, biyolojik, moleküler, genetik ve histopatolojik olarak benzerliklere sahiptir (Gustafson, 2018, Withrow, 2009). Köpekler fareler gibi laboratuvar ortamında yetiştirilmedikleri ve insanlar ile benzer çevre koşullarında yaşadıkları için insanlardaki kanser olgularında karşılaştırılmalı bir model haline gelmektedir (Kirkness, 2003, Mueller, 2007, Sutter, 2004, Switonski, 2004, Vail, 2000). Ayrıca köpeklerde kötü huylu tümörlerin görülme oranı insanlara göre daha yüksek olması ve tümörün prognozu çoğunlukla hızlı ilerlemesinden dolayı araştırma sonuçlarının daha hızlı sağlanmasına olanak vermektedir (Mueller, 2007). Literatürler incelendiğinde köpek ve insan tümörleri için karşılaştırma osteosarkom, lenfoma/lösemi, yumuşak doku sarkomları, melanom ve meme tümörleri için yapılmıştır (Hahn, 1994, Mueller, 2007, Vail, 2000, Withrow, 1991). Bu tümörün insanlarda etiyojisi tam bilinmemekte birlikte Li-Fraumeni sendromu, Rothmund-Thompson sendromu ve Bloom sendromu gibi kalıtsal hastalıklarda genetik olarak yatkınlık oluşturmaktadır. Kimyasal olarak Berilyum, FBV virüsü, iyonizan radyasyon, elektrik yanıkları ve travmalar bu tümörün oluşumuna neden olabilmektedir (Fuchs, 2002, Mueller, 2007). Köpeklerde de insanlardaki gibi etiyojisi bilinmesi de iyonizan radyasyon, tekrarlayan travmalar ve genetik mutasyonlar tümörün oluşabilme nedenleri içerisinde (Bennett, 1979, Gillette, 1990, Johnson, 1998, Levine, 2002, McEntee, 2004, Mueller, 2007, Schneider, 2006, Sinibaldi, 1976, Stevenson, 1991).

10 yaş ve üzeri köpeklerin ölüm nedenleri arasında çoğunlukla kanser neden olmaktadır (Albert, 1994, Bonnett, 2005, Egenvall, 2005, Garden, 2018, Vascellari, 2009). Köpeklerde kanser olguları latent döneme sahip olması, klinik belirtiler ve metastaz özelliklerinin varlığı, tümör hücrelerinin heterojen yapıda olması ve tümörün mikro çevresi, genetik faktörler bakımından insanlarda gözlenen kanserlere benzerlik gösterir (Garden, 2018). Köpeklerin yaşam ömürlerinin kısa olması ve belirli köpek ırklarında belirli kanser türlerinin gözlenmesi insanlardaki kanser çalışmalarında özellikle nadir gözlenen kanser vakalarının moleküler düzeyde incelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Dobson, 2013, Garden, 2018).

Köpeklerin insanlar ile yaşamaları, ortak yaşam alanlarında insanlar ile benzer risk faktörlerine ve enfeksiyöz, kanserojen gibi patolojik etkenlere maruz kalmaları ve diğer özellik olarak köpek tümör tiplerinin çoğunluğunun spontan (doğal) olarak gelişmesi nedeniyle insanlardaki farklı kanser türleri çalışmalarında köpekler translatyonel model konumuna gelmiştir (Gherman, 2024, Maeda, 2016, Olson, 2007). Ayrıca köpeklerin ve insanların benzer anatomik ve fizyolojik yapılarının olması, toksikolojik ilaç çalışmalarında köpeklerin kullanılması ve son yıllarda köpek kanser olgularının teşhis ve tedavisine yönelik çalışmaların artması karşılaştırmalı onkoloji alanının önemini arttırmaktadır (Herman, 2024, MacEwen, 1990, Sorenmo, 2003).

İnsanlardaki kanser türlerinde genetik olarak BRCA1/2 (meme kanseri duyarlılık geni 1/2), TP53 (Tümör protein p53) ve APC (Adenomatöz Polipozis Koli) mutasyonları gözlenirken, hayvanlarda ırka bağlı yatkınlık olup olmaması ve TP53, RB1 (Retinoblastom 1), PTEN (fosfataz tensin homoloğu) ve KIT (reseptör tirozin kinaz) genlerindeki mutasyonlar farklı kanser tiplerinde gözlenir (Ahn, 2026, Alsaihati, 2021, Schiffman, 2015). İnsanlarda hücre döngüsünün duraklaması, DNA onarımı ve apoptozisi düzenleyen p53 proteinini kodlayan tümör baskılayıcı TP53 genidir, bu gende meydana gelen mutasyonlar çoğu kanser türünde gözlenir ve prognozu belirler

(Ahn, 2026, Chen, 2016, Velculescu, 1996). Köpeklerdeki osteosarkom olgularında da TP53 mutasyonu gözlenir (Ahn, 2026, Kirpensteijn, 2008). İnsan ve köpeklerde gözlenen osteosarkom olgularında tümörün mikro çevresinde immun yönden yoğun, matriks ağırlıklı ve immun fenotipleri içeren alt tiplerini barındırır. Tümörün mikro çevresi kanserin ilerlemesi ve tedaviye cevap alınıp alınmadığını belirlemede önemli bir role sahiptir ve stromal fibroblastlar, immun kökenli hücreler, endotelial hücreler ve ekstrasellüler matriks ile etkileşim içeren yapılara sahiptir (Ahn, 2026, Patkar, 2024). İnsanlarda gözlenen kanserlerin mekanizmasına bakıldığında genellikle yaşlanma ile ilişkili genetik olarak meydana gelen somatik mutasyonların zamanla ilerlemesi, çevresel kanserojenlere maruziyet, sosyoekonomik yaşam tarzı ve kronik yangılar ile ilişkilendirilirken, köpeklerde seçici yetiştirme şartlarından oluşan ırka bağlı genetik yatkınlık, özellikle büyük ve dev cüsseli yapıya sahip köpeklerde osteosarkom görülme oranı artmaktadır. Ayrıca köpeklerdeki ırksal yatkınlık tümörün prognozunu, tedaviye yanıt olup olmamasını ve tümörün başlangıcını belirler (Ahn, 2026, Dobson, 2013, Edmunds, 2021).

İnsanlar ile uzun yıllardır yaşayan köpekler, farklı görevler için özel yetiştirilme durumlarından dolayı yoğun seçici yetiştirme meydana gelmiş ve bu nedenle farklı ırkların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Arendt, 2014, Arendt, 2016, Cahill, 2024, Maclean, 2019). Farklı ırkların oluşması da hastalıklara veya kansere yatkınlık oluşturan genlerin açığa çıkmasına yol açmıştır (Bellumori, 2013, Cahill, 2024). Kanser araştırmalarında, köpeklerin genetik yapıları, klinik düzeyde tümörün ortaya çıkması ve farklı organlara metastaz göstermesi, heterojenlik ve tümörün mikro çevresi, genomik instabiliteye sahip olması ve tümöre karşı kemerezistans özelliği bakımından insan kanserlerine benzerlik gösterir ve bu nedenle deneysel fare model çalışmalarına göre spontan meydana gelen köpek tümörleri, insan kanser çalışmalarına daha uygunluk gösterir (Arendt, 2014, Arendt, 2016, Maclean, 2019, Cahill, 2024). Tümörün mikro çevresi kanserin

progresyonu, ve ilerlemesi açısından öneme sahiptir ve köpek osteosarkom olgularında immunohistokimyasal olarak tümör dokusu içerisindeki immun hücreler gösterilerek insan ve köpek tümörleri arasındaki benzer hücresel özellikler gösterilmiştir (Al-Khan, 2017, Cahill, 2024, Mannheimer, 2023). Tümörün risk faktörleri içinde insanlarda büyüme ve cinsiyet önemlidir, köpeklerde de büyük ırklar, vücut ağırlığı ve ekstremit/kraniyal kemik uzunluğu risk faktörleri içindedir. Köpek ve insanlarda bu tümör erkeklerde daha fazla dikkati çeker (Cahill, 2024, Fenger, 2014, O'Neill, 2023, Simpson, 2017).

Yapılan çalışmalarda osteosarkom tanısı konan köpek ırklarından yapılan genetik çalışmada tümörün prognozu yönünden bağlantılı gen ekspresyonu 2 grupta belirtilmiş olup bu alt gruplar tümörün G2/M geçişi ve DNA kontrol noktası ile tümörün mikro çevresi konusunda bilgi vermektedir ve bu sayede insan osteosarkom olgularına prognoz yönünden fikir sunmaktadır (Schiffman, 2015, Scott, 2011). Diğer farklı bir çalışmada, köpek ve insan arasında ortak genetik CNA (kopya sayısı değişikliği) kısımları tespit edilmiştir ve bu alanlarda osteosarkom ile ilgili CDC5L (hücre Bölünme Döngüsü 5 Benzeri), MYC, RUNX2 (RUNX Ailesi Transkripsiyon Faktörü 2) ve CDKN2A/CDKN2B (Siklin Bağımlı Kinaz İnhibitörü 2A ve 2B) ile ADAM15 (Disintegrin ve Metalloproteinaz Alanı İçeren Protein 15), CTC1 (CTS Telomer Bakım Kompleksi Bileşeni 1), MEN1 (Multiple Endokrin Neoplazi Tip 1), CDK7 (Siklin Bağımlı Kinaz 7) genleri bulunmuştur (Angstadt, 2012, Schiffman, 2015).

Osteosarkom insanlarda ergenlik döneminde kemiklerin hızlı büyüme aşamasında çıkma olasılığı vardır. Köpeklerde ise büyük ve dev ırklarda daha çok gözükmesinin yanı sıra insülin benzeri büyüme faktörü-1- Büyüme hormonu (IGF-1-GH) dengesindeki düzensizliklerden de kaynaklanmaktadır (Fan, 2015, Kirpensteijn, 2002, MacEwen, 2004, Maniscalco, 2015). Osteosarkom insanlarda ve köpeklerde kırıldak, kemik, yağ ve kas dokuya mezenkimal farklılaşma gözlenebilir (Fan, 2015, Klein, 2006).

Tümörün görüldüğü anatomik ve klinik bakımdan çocuklarda ve köpeklerde uzun kemiklerin metafiz bölgelerinde, femurun distal bölgelerinde, tibia ve humerusun üst bölgelerinde en fazla gözlenir (Fan, 2015, Goorin, 1985). Her iki tür içinde tümörün anatomik bulunma bölgesi değerlendirildiğinde %80 köpeklerde, %90 insanlarda appendiküler iskelete yerleşir. Aksiyel iskelet yerleşimi iki tür içinde nadir gözlenir. İnsanlarda daha çok diz ekleminde iken, hayvanlarda ise ön ekstremitelerde gözlenir (Morello, 2011, Simpson, 2017).

İnsanlarda osteosarkom görülme yaşı insidansı pediatrik ve geriatrik olarak ikiye ayrılır. 10-19 yaş aralığında ergenlik dönemi içerisinde görülme riski fazladır ve 65 yaş üzerindeki bireylerde ise artan görülme riski bu tümör için mevcuttur (Fan, 2015, Ottaviani, 2009). Tümör hücreleri uzun kemiklerin metafiz bölgesinde yer alan intramedüller boşlukta yer alır ve bu nedenle tümörün büyümesi ile kemiğin mikro çevresinin parçalanmasına ve erozyonuna sebep olur. Tümör hücrelerinin çoğalması ile iskelet yapısında lokal bozulmalara yol açar ve hematojen yolla akciğere metastaz yapar (Bruland, 2005, Fan, 2015, Makai, 1971, Tallroth, 1980).

Köpekler ile ilgili yapılan genom çalışmada ilişkilendirme çalışmalarında 33 farklı genomik lokus osteosarkom ile bağlantılı bulunmuştur ve bu genlerin insan genomundaki karşılığı osteoblast farklılaşması, hücre çoğalması, büyüme ve tümör baskılanması şeklinde tespit edilmiştir (Fan, 2015, Karlsson, 2013). Karşılaştırmalı onkoloji çalışmalarında insanlardaki GRM4 geni köpeklerde gözlenmemiştir. İnsanlardaki GRIK4 glutamat reseptör geni ise bazı köpek ırklarında osteosarkom ile bağlantılı olduğu saptanmıştır (Fan, 2015, Karlsson, 2013). İnsanlardaki osteosarkom olgularında genetik olarak tümör baskılayıcı proteinler veya RECQ helikaz enzimleri ile ilişkili genlerde katılsal ya da somatik bozuklukların olması tümöre yakalanma riskini arttırmaktadır (Fan, 2015, Hansen, 1991, Ottoviani, 2009). Pediatrik insanlarda gözlenen olgularda DNA onarımı, hücre döngüsünün durdurulması ve apoptozis için önemli olan TP53 geni

ve retinoblastom genlerinde meydana gelen bozukluklar dikkati çekmiştir (Fan, 2015, Hansen, 1991).

İki tür arasındaki tümörün görülme insidansı köpeklerde daha çok ileriki yaş aralığında iken, insanlarda daha çok pediatrik yaş aralığında gözlenir (Simpson, 2022). Kısırlaştırılmış köpeklerde kısırlaştırılmayan köpeklere göre tümöre yakalanma riski daha fazladır ve bu durum insanlarda puberte döneminde kemiklerin hızlı büyümesi ile kısırlaştırmanın cinsiyet hormonlarına bağlı tümöral kemik hücrelerinin oluşmasına neden olabilir (Ru, 1998, Simpson, 2022). Köpek ve insan osteosarkom olgularını transkriptomik olarak kıyaslandığında çocukluk çağında tanı konulmuş osteosarkom olgusu ile köpek osteosarkomu arasında 265 ortolog transkript üzerinde tümör dokularının benzer olduğu fakat normal dokuların ayrı kümeler oluşturduğu bildirilmiştir (Paoloni, 2009, Simpson, 2022).

Osteosarkomların klinik olarak kötü prognozlarının değerlendirilmesinde her iki tür için interlöykin-8 (IL-8) ve glial yüksek affiniteli glutamat taşıyıcısı (SLC1A3) yüksek seviyede salınımları tespit edilmiştir (Paoloni, 2009, Simpson, 2022). Karşılaştırmalı köpek ve insan osteosarkomlarında Matriks Metalloproteinaz-3 (MMP-3) ekspresyonu insanlarda prognozun kötü olduğu ve farklı dokulara metastaz yapabileceği bağlantısı vardır ve köpeklerde de MMP-3 ekspresyonları tespit edilmiştir (Huang, 2016, Rutland, 2021, Simpson, 2022, Tsai, 2014).

İnsan ve köpek osteosarkom tümörlerinin makroskopik inceleme- sinde yumuşak kıvamlı, etsi görünümde, hemoraji ve nekroz alanları içeren litik bir yapıda veya palpasyonda sertlik veren, gri renkte prodüktif bir kitle yapısında ya da bu iki yapının makroskopik özelliklerini kapsayacak şekilde bir kitle şeklinde gözlenir (Fletcher, 2013, Simpson, 2017). Her iki tür için histopatolojik incelemede tümör dokusunda belirgin pleomorfizm ve hücrel heterojenlik gözlenir ve iki tür içinde çoğunlukla gözlenen histopatolojik alt tip osteoblastik osteosarkomdur. Mikroskopik incelemede hücrel pleomorfizm, mitoz

sayısı, nekrozun derecesi ve tümör matriksi değerlendirilerek her iki tür içinde genellikle yüksek dereceli (high grade) olarak bildirilmiştir (Fenger, 2014, Klein, 2006, Loukopoulos, 2007, Nagamine, 2015, Righi, 2015, Simpson, 2017, Withrow, 2010).

Histopatolojik olarak tümörlerde fazla osteoid üretimi veya kırkday ya da kollajen matriksi gözlenir ve bu mikroskopik görünüm tümörün alt tipini belirler (Gustafson, 2018). Dünya sağlık örgütünün osteoblastik, kondroblastik, fibroblastik, telanjiektatik, dev hücreli ve kötü diferansiye şeklinde osteosarkomları histopatolojik olarak alt sınıflandırmaktadır (Gustafson, 2018, Slayter, 1994, Unni, 1996). Fibroblastik osteosarkom her iki tür için tümörün prognozu bakımından diğer alt tiplere göre iyi değerlendirilir. Telanjiektatik osteosarkom ise iki tür için prognoz ve metastaz bakımından daha kötü özelliğe sahiptir (Gustafson, 2018, Hammer, 1995).

İnsanlarda klinik bulgu olarak tümörün olduğu ekstremitte bölgesinde başlangıçta aralıklı sonradan sürekliye dönüşen ağrı ve şişlik meydana gelmektedir. Köpeklerde ise akut veya kronik süreli to pallık ve şişlik gözlenir (Mueller, 2007). İnsan osteosarkomlarında c-myc ve c-fos genlerinin fazla eksprese edildiği bildirilmiştir. Köpek osteosarkomlarında ise c-sis ve c-myc genlerinde önemli amplifikasyonlar saptanmıştır (Kochevar, 1990, Ladanyi, 1993, Mueller, 2007, Wu, 1990). İnsülin büyüme faktörü 1 (IGF-1) her iki tür için tümörün hücre hatlarında anaplastik hücrelerin büyümesi ve invazyonunda dikkati çekmiştir (MacEwen, 2004, Mueller, 2007). Hepatosit büyüme faktörü (HGF) ve reseptörü c-Met her iki türde gözlenen osteosarkomlarda araştırılmış ve sonuç olarak tümörün malignitesi yönünden önemli bulunmuştur (MacEwen, 2003, Mueller, 2007).

Değerlendirme ve Sonuç

Literatürde yer alan genomik, transkriptomik ve immunohistokimyasal çalışmalar, insan ve köpek osteosarkom tümörleri arasında önemli ve bilime değer sağlayacak benzerlikler bulunduğunu ortaya koymaktadır. Doğal olarak meydana gelen köpek osteosarkomları; tümörün biyolojisi, metastaz mekanizmaları, tedaviye yanıtın olup olmaması, hastalığın klinik seyri ve sağ kalım yönünden insan osteosarkomlarının anlaşılmasında bilgi sağlamaktadır. Bu nedenle tek sağlık yaklaşımı kapsamında biyobelirteçlerin belirlenmesi, karsinogenez mekanizmalarının daha ayrıntılı aydınlatılması ve yeni tedavi protokollerinin geliştirilmesi için iki tür arasında karşılaştırmalı onkoloji çalışmalarının devamı büyük önem taşımaktadır. Bu kitap bölümünde, güncel literatür doğrultusunda insan ve köpek osteosarkom tümörleri model olarak karşılaştırmalı onkoloji araştırmalarındaki yeri ve kullanım alanları değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- AHN, S., Yun, J.H., (2026), Comparative Cancer Genetics and Veterinary Therapeutics in Dogs and Cats: A Species-Aware Framework for Comparative Oncology. 16, 430.
- AL-KHAN, A., Gunn, H.J., Day, M.J., Tayebi, M., Ryan, S.D., Kuntz, C.A., Saad, E.S., Richardson, S.J., Danks, J.A. (2017). Immunohistochemical validation of spontaneously arising canine osteosarcoma as a model for human osteosarcoma. *Journal of comparative pathology* 157(4):256–265.
- ALBERT, R.E., Benjamin, S.A., Shukla, R., (1994). Life span and cancer mortality in the beagle dog and humans. *Mechanisms of Ageing and Development* 74, 149–159.
- ALSAIHATI, B.A., Ho, K.L., Watson, J., Feng, Y., Wang, T., Dobbin, K.K., Zhao, S. (2021). Canine tumor mutational burden is correlated with TP53 mutation across tumor types and breeds. *Nat. Commun.*, 12, 4670.
- ANGSTADT, A.Y., Thayanthi, V., Subramanian, S., Modiano, J.F., Breen, M. (2012). A genome-wide approach to comparative oncology: high-resolution oligonucleotide aCGH of canine and human osteosarcoma pinpoints shared microaberrations. *Cancer Genet.* 205, 572–587.
- ARENDT, M., Fall, T., Lindblad-Toh, K., Axelsson, E. (2014). Amylase activity is associated with amy2b copy numbers in dog: Implications for dog domestication, diet and diabetes. *Animal genetics* 45(5):716–722.
- ARENDT, M., Cairns, K., Ballard, J., Savolainen, P., Axelsson, E. (2016). Diet adaptation in dog reflects spread of prehistoric agriculture. *Heredity* 117(5):301–306.
- BELLUMORI, T.P., Famula, T.R., Bannasch, D.L., Belanger, J.M., Oberbauer, A.M. (2013). Prevalence of inherited disorders among mixed-breed and purebred dogs: 27,254 cases (1995–2010). *Journal of the American Veterinary Medical Association* 242(11):1549–1555.
- BENNETT, D., Campbell, J.R., Brown, P., (1979). Osteosarcoma associated with healed fractures. *J Small Anim Pract* 20: 13-18.
- BONNETT, B.N., Egenvall, A., Hedhammar, A., Olson, P., (2005). Mortality in over 350,000 insured Swedish dogs from 1995–2000: I. Breed gender-, age and cause specific rates. *Acta Veterinaria Scandinavica* 46, 105–120.
- BRAY, F., Ferlay, J., Soerjomataram, I., Siegel, R.L., Torre, L.A., Jemal, A., (2018). Global cancer statistics 2018: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. *CA Cancer J Clin.* 2018:68:394–424.

- BRAY, F., Laversanne, M., Sung, H., Ferlay, J., Siegel, R.L., Soerjomataram, I., Jemal, A. (2024). Global cancer statistics 2022: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. *CA Cancer J. Clin.*, 74, 229–263.
- BRULAND, O.S., Hoifodt, H., Sæter, G., Smeland, S., Fodstad, O. (2005). Hematogenous micrometastases in osteosarcoma patients. *Clin. Cancer Res.*, 11, 4666–4673.
- CAHILL, J., Smith, L.A., Gottipati, S., Torabi, T.S., Graim, K. (2024). Bringing the genomic revolution to comparative oncology: human and dog cancers. *Annu Rev Biomed Data Sci.* August ; 7(1): 107–129.
- CHEN, J. (2016). The Cell-Cycle Arrest and Apoptotic Functions of p53 in Tumor Initiation and Progression. *Cold Spring Harb. Perspect. Med.*, 6, a026104.
- DIAS-PEREIRA, P. (2022). Morbidity and mortality in elderly dogs—A model for human aging, *BMC Vet. Res.*, 18, 457.
- DOBSON, J.M., (2013). Breed-predispositions to cancer in pedigree dogs. *International Scholarly Research Notices Veterinary Science*, 941275.
- EDMUNDS, G.L., Smalley, M.J., Beck, S., Errington, R.J., Gould, S., Winter, H., Brodbelt, D.C., O'Neill, D.G. (2021). Dog breeds and body conformations with predisposition to osteosarcoma in the UK: A case-control study. *Canine Med. Genet.*, 8, 2.
- EGENVALL, A., Bonnett, B.N., Hedhammar, A., Olson, P., (2005). Mortality in over 350,000 insured Swedish dogs from 1995–2000: II. Breed-specific age and survival patterns and relative risk for causes of death. *Acta Veterinaria Scandinavica* 46, 121–136.
- FAN, T.M., Khanna, C. (2015). Comparative Aspects of Osteosarcoma Pathogenesis in Humans and Dogs. *Vet. Sci.*, 2, 210-230.
- FENGER, J.M., London, C.A., Kisseberth, W.C. (2014). Canine osteosarcoma: a naturally occurring disease to inform pediatric oncology. *ILAR journal* 55(1):69–85.
- FLETCHER, C.D.M., Bridge, J.A., Hogendoorn, P.C.W., Mertens, F. (2013). *WHO classification of tumours of soft tissue and bone*. 4th ed. Geneva: WHO Press.
- FUCHS, B., Pritchard, D.J. (2002). Etiology of osteosarcoma. *Clin Orthop Relat Res* 397: 40-52.
- GARDEN, O.A., Volk, S.W., Mason, N.J., Perry, J.A., (2018). Companion animals in comparative oncology: One Medicine in action. *The Veterinary Journal* 240, 6–13.
- GHERMAN, L.M, Tomuleasa, D., Cismaru, A., Nutu, A., Berindan-Neagoe, I, (2024). Exploring the contrasts: in-depth analysis of human and

- canine mammary tumors- discoveries at the frontier. *Medicine And Pharmacy Reports* Vol. 97, 2, 132 – 142.
- GILLETTE, S.M., Gillette, E.L., Powers, B.E., Withrow, S.J. (1990). Radiation-induced osteosarcoma in dogs after external beam or intraoperative radiation therapy. *Cancer Res* 50: 54-57.
- GOORIN, A.M.; Abelson, H.T.; Frei, E. (1985). Osteosarcoma: Fifteen years later. *N. Eng. J. Med.*, 313, 1637–1643.
- GUSTAFSON, D.L, Duval, D.L., Regan, D.P., Thamm, D.H. (2018). Canine sarcomas as a surrogate for the human disease. *Pharmacology & Therapeutics* 188, 80–96.
- HAHN, K.A., Bravo, L., Adams, W.H., Frazier, D.L. (1994). Naturally occurring tumors in dogs as comparative models for cancer therapy research. *In Vivo* 8: 133-143, 1994.
- HAMMER, A. S., Weeren, F. R., Weisbrode, S. E., & Padgett, S. L. (1995). Prognostic factors in dogs with osteosarcomas of the flat or irregular bones. *Journal of the American Animal Hospital Association* 31, 321–326.
- HANSEN, M.F. (1991). Molecular genetic considerations in osteosarcoma. *Clin. Orthop. Relat. Res.*, 270, 237–246.
- HUANG, J.F., Du, W.X., Chen, J.J. (2016). Elevated expression of matrix metalloproteinase-3 in human osteosarcoma and its association with tumor metastasis. *J BUON*. 21:235–43.
- JOHNSON, A.S., Couto, C.G., Weghorst, C.M. (1998). Mutation of the p53 tumor suppressor gene in spontaneously occurring osteosarcomas of the dog. *Carcinogenesis* 19: 213-217.
- KARLSSON, E.K., Sigurdsson, S., Ivansson, E., Thomas, R., Elvers, I., Wright, J., Howald, C., Tonomura, N., Perloski, M., Swofford, R., Biagi, T., Fryc, S., Anderson, N., Courtay-Cahen, C., Youell, L., Ricketts, S.L., Mandlebaum, S., Rivera, P., Von Euler, H., Kisseberth, W.C., London, C.A., Lander, E.S., Couto, G., Comstock, K., Starkey, M.P., Modiano, J.F., Breen, M., Lindblad-Toh, K. (2013). Genome-wide analyses implicate 33 loci in heritable dog osteosarcoma, including regulatory variants near CDKN2A/B. *Genome Biol.* 12;14(12): R132.
- KIRKNESS, E.F., Bafna, V., Halpern, A.L., Levy, S., Remington, K., Rusch, D.B., Delcher, A.L., Pop, M., Wang, W., Fraser, C.M., Venter, J.C. (2003). The dog genome: survey sequencing and comparative analysis. *Science* 301: 1898-1903.
- KIRPENSTEIJN, J., Timmermans-Sprang, E.P., van Garderen, E., Rutteman, G.R., van Leeuwen, I.S.L., Mol, J.A. (2002). Growth hormone gene expression in canine normal growth plates and spontaneous osteosarcoma. *Mol. Cell Endocrinol.*, 197, 179–185

- KIRPENSTEIJN, J., Kik, M., Teske, E., Rutteman, G.R. (2008). TP53 gene mutations in canine osteosarcoma. *Vet. Surg.*, 37, 454-460.
- KLEIN, M.J.; Siegal, G.P. (2006). Osteosarcoma: Anatomic and histologic variants. *Amer. J. Clin. Pathol.*, 125, 555-581.
- KOCHEVAR, D.T., Kochevar, J., Garrett, L. (1990). Low level amplification of *c-sis* and *c-myc* in a spontaneous osteosarcoma model. *Cancer Lett* 53: 213-222.
- LADANYI, M., Park, C.K., Lewis, R., Jhanwar, S.C., Healey, J.H., Huvos, A.G. (1993). Sporadic amplification of the MYC gene in human osteosarcomas. *Diagn Mol Pathol* 2: 163-167.
- LEVINE, R.A. (2002). Overexpression of the *sis* oncogene in a canine osteosarcoma cell line. *Vet Pathol* 39: 411-412.
- LOUKOPOULOS, P., Robinson, W.F. (2007). Clinicopathological relevance of tumour grading in canine osteosarcoma. *J Comp Pathol.* 136:65-73.
- MACEWEN, E.G., (1990), Spontaneous tumors in dogs and cats: models for the study of cancer biology and treatment. *Cancer Metastasis Rev*, 9:125-136.
- MACEWEN, E.G., Kutzke, J., Carew, J., Pastor, J., Schmidt, J.A., Tsan, R., Thamm, D.H., Radinsky, R. (2003). c-Met tyrosine kinase receptor expression and function in human and canine osteosarcoma cells. *Clin Exp Metastasis* 20: 421-430.
- MACEWEN, E.G., Pastor, J., Kutzke, J., Tsan, R., Kurzman, I.D., Thamm, D.H., Wilson, M., Radinsky, R. (2004). IGF-1 receptor contributes to the malignant phenotype in human and canine osteosarcoma. *J. Cell. Biochem.*, 92, 77-91.
- MACLEAN, E.L., Snyder-Mackler, N., VonHoldt, B.M., Serpell, J.A. (2019). Highly heritable and functionally relevant breed differences in dog behaviour. *Proceedings of the Royal Society B* 286(1912):20190716.
- MAEDA, J., Froning, C.E., Brents, C.A., Rose, B.J., Thamm, D.H., Kato, T.A., (2016), Intrinsic Radiosensitivity and Cellular Characterization of 27 Canine Cancer Cell Lines. *PloS One*. 11: e0156689.
- MAKAI, F., Belan, A., Malek, P. (1971). Lymphatic metastases of bone tumors. *Lymphology* 1971, 4, 109-115.
- MANISCALCO, L., Iussich, S., Morello, E., Martano, M., Gattino, F., Mirretti, S., Biolatti, B., Accornero, P., Martignani, E., Sanchez-Cespedes, R., Buracco, P., de Maria, R. (2015). Increased expression of insulin-like growth factor-1 receptor is correlated with worse survival in canine appendicular osteosarcoma. *Vet. J.*, 205, 272-280.
- MANNHEIMER, J.D., Tawa, G., Gerhold, D., Braisted, J., Sayers, C.M., McEachron, T.A., Meltzer, P., Mazcko, C., Beck, J.A., LeBlanc, A.K.

- (2023). Transcriptional profiling of canine osteosarcoma identifies prognostic gene expression signatures with translational value for humans. *Communications Biology* 6(1):856.
- MCENTEE, M.C., Page, R.L., Theon, A., Erb, H.N., Thrall, D.E. (2004). Malignant tumor formation in dogs previously irradiated for acanthomatous epulis. *Vet Radiol Ultrasound* 45: 357-361.
- MESTAS, J., Hughes, C.C. (2004). Of mice and not men: Differences between mouse and human immunology. *J. Immunol.*, 172, 2731–2738.
- MORELLO, E., Martano, M., Buracco, P. (2011). Biology, diagnosis and treatment of canine appendicular osteosarcoma: similarities and differences with human osteosarcoma. *Vet J.* 189:268–77.
- MUELLER, F., Fuchs, B., Kaser-Hotz, B. (2007). Comparative Biology of Human and Canine Osteosarcoma. *Anticancer Research* 27: 155-164.
- NAGAMINE, E., Hirayama, K., Matsuda, K., Okamoto, M., Ohmachi, T., Kadosawa, T., Taniyama, H. (2015). Diversity of histologic patterns and expression of cytoskeletal proteins in canine skeletal osteosarcoma. *Vet Pathol.* 52:977–84.
- OLSON, P.N., (2007), Using the canine genome to cure cancer and other diseases. *Theriogenology*, 68:378–381.
- O'NEILL, D.G., Edmunds, G.L., Urquhart-Gilmore, J., Church, D.B., Rutherford, L., Smalley, M.J., Brodbelt, D.C. (2023). Dog breeds and conformations predisposed to osteosarcoma in the uk: a vetcompass study. *Canine Medicine and Genetics* 10(1):1–17.
- OTTAVIANI, G., Jaffe, N. (2009). The epidemiology of osteosarcoma. *Cancer Treat. Res.*, 152, 3–32.
- OTTAVIANI, G., Jaffe, N. (2009). The etiology of osteosarcoma. *Cancer Treat. Res.* 2009, 152, 15–32.
- PAOLONI, M., Davis, S., Lana, S., Withrow, S., Sangiorgi, L., Picci, P., Hewitt, S., Triche, T., Meltzer, P., Khanna, C. (2009). Canine tumor cross-species genomics uncovers targets linked to osteosarcoma progression. *BMC Genomics*, 10:625.
- PATKAR, S., Mannheimer, J., Harmon, S.A., Ramirez, C.J., Mazcko, C.N., Choyke, P.L., Brown, G.T., Turkbey, B., LeBlanc, A.K., Beck, J.A. (2024). Large-Scale Comparative Analysis of Canine and Human Osteosarcomas Uncovers Conserved Clinically Relevant Tumor Microenvironment Subtypes. *Clin. Cancer Res.*, 30, 5630–5642.
- RIGHI, A., Paioli, A., Dei Tos, A.P., Gambarotti, M., Palmerini, E., Cesari, M., Marchesi, E., Donati, D.M., Picci, P., Ferrari, S. (2015). High-grade focal areas in low-grade central osteosarcoma: high-grade or still low-grade osteosarcoma? *Clin Sarcoma Res.* 5:23.

- RU, G., Terracini, B., Glickman, L.T. (1998). Host related risk factors for canine osteosarcoma. *Vet J.*,156:31–9.
- RUTLAND CS, Cockcroft JM, Lothion-Roy J, Harris AE, Jeyapalan JN, Simpson S, Alibhai, A., Bailey, C., Ballard-Reisch, A.C., Rizvanov, A.A., Dunning, M.D., De Brot, S., Mongan N.P. (2021). Immunohistochemical characterisation of GLUT1, MMP3 and NRF2 in osteosarcoma. *Front Vet Sci.* 8(3):704598.
- SARVER, A.L., Makielski, K.M., DePauw, T.A., Schulte, A.J., Modiano, J.F. (2022). Increased risk of cancer in dogs and humans: A consequence of recent extension of lifespan beyond evolutionarily-determined limitations? *Aging Cancer*, 3, 3–19.
- SCHIFFMAN, J.D., Breen, M. (2015). Comparative oncology: What dogs and other species can teach us about humans with cancer. *Philos. Trans. R. Soc. Lond. B Biol. Sci.*, 370, 20140231.
- SCHNEIDER, U., Lomax, A., Hauser, B., Kaser-Hotz, B. (2006). Is the risk for secondary cancers after proton therapy enhanced distal to the Planning Target Volume? A two-case report with possible explanations. *Radiat Environ Biophys* 45: 39-43.
- SCOTT, M.C., Sarver, A.L, Gavin, K.J, Thayanithy, V., Getzy, D.M., Newman, R.A., Cutter, G.R., Lindblad-Toh, K., Kisseberth, W.C., Hunter, L.E., Subramanian, S., Breen, M., Modiano, J.F. (2011) Molecular subtypes of osteosarcoma identified by reducing tumor heterogeneity through an interspecies comparative approach. *Bone* 49(3), 356–367.
- SIMPSON, S., Dunning, M.D., de Brot, S., Grau-Roma, L., Mongan, N.P., Rutland, C.S. (2017). Comparative review of human and canine osteosarcoma: morphology, epidemiology, prognosis, treatment and genetics. *Acta Veterinaria Scandinavica* 59 (71):1–11.
- SIMPSON, S., Rizvanov, A.A., Jeyapalan, J.N., de Brot, S. Rutland, C.S. (2022). Canine osteosarcoma in comparative oncology: Molecular mechanisms through to treatment discovery. *Front. Vet. Sci.* 9:965391.
- SINIBALDI, K., Rosen, H., Liu, S.K., DeAngelis, M. (1976). Tumors associated with metallic implants in animals. *Clin Orthop Relat Res* 118: 257-266.
- SLAYTER, M. V. (1994). Histological classification of bone and joint tumors of domestic animals. Washington, D.C.: Armed Forces Institute of Pathology.
- SORENMO, K., (2003), Canine mammary gland tumors. *Vet Clin North Am Small Anim Pract*, 33:573–596.
- STEVENSON, S. (1991). Fracture-associated sarcomas. *Vet Clin North Am Small Anim Pract* 21: 859-872.

- SUNG, H., Ferlay, J., Siegel, R.L., Laversanne, M., Soerjomataram, I., Jemal, A., Bray, F., (2021), Global Cancer Statistics 2020: GLOBOCAN Estimates of Incidence and Mortality Worldwide for 36 Cancers in 185 Countries. *CA Cancer J. Clin.*, 71, 209–249.
- SUTTER, N.B. Ostrander, E.A. (2004). Dog star rising: the canine genetic system. *Nat Rev Genet* 5: 900-910.
- SWITONSKI, M., Szczerbal, I, Nowacka, J. (2004). The dog genome map and its use in mammalian comparative genomics. *J Appl Genet* 45: 195-214.
- TALLROTH, K., Makai, F., Musumeci, R. (1980). Lymphography in bone and soft tissue sarcomas. Experiences from three institutions. *Tumori*, 66, 721–728.
- TSAI, H.C., Su, H.L., Huang, C.Y., Fong, Y.C., Hsu, C.J., Tang, C.H. (2014). CTGF increases matrix metalloproteinases expression and subsequently promotes tumor metastasis in human osteosarcoma through down-regulating miR-519d. *Oncotarget*, 5:3800–12.
- UNNI, K. K. (1996). Osteosarcoma. In K. K. Unni (Ed.), *Dahlin's bone tumors. General aspects and data on 11,087 cases* (syf. 143–183) (Fifth ed.). Philadelphia: Lippincott-Raven.
- VAIL, D.M., MacEwen, E.G. (2000). Spontaneously occurring tumors of companion animals as models for human cancer. *Cancer Invest* 18: 781-792.
- VASCELLARI, M., Baioni, E., Ru, G., Carminato, A., Mutinelli, F., (2009). Animal tumour registry of two provinces in northern Italy: incidence of spontaneous tumours in dogs and cats. *BMC Veterinary Research* 5, 39.
- VELCULESCU, V.E., El-Deiry, W.S. (1996). Biological and clinical importance of the p53 tumor suppressor gene. *Clin. Chem.*, 42, 858–868.
- WITHROW, S.J., Powers, B.E., Straw, R.C., Wilkins. R.M. (1991). Comparative aspects of osteosarcoma. Dog *versus* man. *Clin Orthop Relat Res* 270: 159-168.
- WITHROW, S. J., Khanna, C. (2009). Bridging the gap between experimental animals and humans in osteosarcoma. *Cancer Treatment and Research* 152, 439–446.
- WITHROW, S.J., Wilkins, R.M. (2010). Cross talk from pets to people: translational osteosarcoma treatments. *ILAR J.* 51:208–13.
- WU, J.X., Carpenter, P.M., Gresens, C., Keh, R., Niman, H., Morris, J.W., Mercola, D. (1990). The proto-oncogene c-fos is overexpressed in the majority of human osteosarcomas. *Oncogene* 5: 989-1000.

HÜSEYİN HÜSÂMEDDİN YASAR'IN ET-TUHFETU'Z-ZEKİYYE Fİ'L-LUGATİ'T-TÜRKİYYE TERCÜMESİ

Sibel MURAD*

Prof. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Dili,
<https://orcid.org/0000-0003-0175-7702>, sibel.murad@amasya.edu.tr

ÖZET

Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar (ö. 1939); tarihçiliği ve edebî kişiliği yanında bir dilci olarak da kabul görececek çalışmalara sahiptir. Yasar'ın Türk kültürüne, tarihine ve diline olan merakı ve sevgisi onun çalışmalarını daha çok Türk dili ve tarihi üzerine yoğunlaştırmıştır. Tarih-i Osmanî Encümeni üyesi olan Yasar, Türk dili ve tarihi hakkındaki çalışmalarıyla Mustafa Kemal Atatürk'ün dikkatini çekmeyi başarmıştır. Daha çok on iki ciltlik *Amasya Tarihi* eseriyle tanınan Yasar'ın Türk diliyle ilgili *Temel, Paşa Armağanı, Divân Anahtarı, Türk Fülleri, Türk İsimleri, Kitâbü't-tasrîf: Temel Külliyyatından Füller Hakkında Mülâhazât-ı Sarfîyye, Türk Sıfatları: Türk Çavları* adlı eserleri mevcuttur. Bu eserler dışında Hüseyin Hüsâmeddin'in *et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye* çevirisi de bulunmaktadır. Memlûk Kıpçak Türkçesiyle yazılmış bir sözlük ve dil bilgisi kitabı olan *Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*, Mısır ve Suriye'de Türkler tarafında kurulan Memlûk Devleti'nde Türklerin yönetici oldukları dönemde Araplara Türkçeyi öğretmek maksadıyla yazılmış eserlerden biridir. İki dilli sözlük ve dil bilgisi ki-

ATIF: Murad, S. (2026). Hüseyin Hüsâmeddin Yasar'ın et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye Tercümesi. C. Kahraman ve S. İnân (Ed.), *Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7* (ss. 197-218). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

tabı olan eserde, madde başları Arapça olan kelimelerin karşılıkları Kıpçak Türkçesiyle veya tarihi Türkmençe ile verilmiştir. Eserin yazarı ve yazılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hakkında yapılan çalışmalarda birçok görüş belirtilmiştir. Eserin, bilinen tek yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi koleksiyonu numara 3092'de kayıtlıdır. Kilisli Rifat (Bilge) tarafından istinsah edilen bir nüsha da Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndedir. Eserin ilk tercümesi, 1902 yılında Şemseddin Sâmî tarafından yapılmıştır. Eseri bilim dünyasına ilk tanıtan ise M. Fuad Köprülü olmuştur. Eser hakkındaki ilk önemli araştırma Memlûk Kıpçakçası hakkındaki çalışmalarıyla bilinen Ananiasz Zajackowski'ye aittir. T. Halasi-Kun da *et-Tuhfetu'z-zekiyye*'nin tıpkıbasımını yayımlamıştır daha sonra Besim Atalay Türkçeye çevirerek tıpkıbasımıyla birlikte yayımlamıştır. Abdullah Âtîf Tüzüner'in Türkçe çevirileriyle T. Halasi-Kun'un Fransızca ve İngilizce çevirileri henüz neşredilmemiştir. Neşredilmeyen tercümelerden biri de Hüseyin Hüsameddin Yasar'a aittir. Çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyon numarası 08134 olan *Et-Tuhfetu'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*'nin Hüseyin Hüsâmeddin tarafından yapılan çevirisi tanıtılacaktır. Eserin adı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın digital kataloğunda *Takdimetu't-Turfe fi Tercümeti't-Tuhfe Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* olarak kayıtlı olup müellifi Safedî, Ebu's-Safâ Selâhaddin Halil b. Aybeg b. Abdullah es-Safedî olarak yazılmıştır. Eser, nesih hatla 367+III yapraktır. Mütercim Hüseyin Hüsâmeddin eserin tercümesine geçmeden önce eseri tanıtmak amacıyla “ifade-i merâm” başlıklı bir giriş kaleme almıştır. Bu çalışmada Türk dili tarihinde Kıpçak şivesiyle yazılmış önemli sözlük ve dilbilgisi eserlerinden biri olan ve bugüne kadar hakkında bir çalışma bulunmayan Hüseyin Hüsâmeddin tarafından yapılan *Et-Tuhfetu'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye* tercümesi tanıtılacaktır.

ANAHTAR KELİMELEER: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye, Hüseyin Hüsâmeddin Yasar, Memlûk Kıpçak Türkçesi, Arapça-Türkçe Sözlük, Dilbilgisi.

TRANSLATION OF HUSEYIN HUSÂMEDDIN YASAR'S ET-TUHFETU'Z-ZEKIYYE FI'L-LUGATI'T- TÜRKIYYE

ABSTRACT

Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar (d. 1939) is recognized not only for his historical and literary work but also for his contributions as a linguist. Yasar's interest in and love for Turkish culture, history, and language led him to focus his work primarily on the Turkish language and history. A member of the Ottoman History Society, Yasar's studies on the Turkish language and history attracted the

attention of Mustafa Kemal Atatürk. Best known for his twelve-volume work, **Amasya History**, Yasar also authored several works on the Turkish language, including **Temel**, **Paşa Armağanı**, **Divân Anahtarı**, **Türk Fiilleri**, **Türk İsimleri**, **Kitâbü't-tasrîf: Temel Külliyyatından Fiiller Hakkında Mülâhazât-ı Sarfiyye**, and **Türk Sıfatları: Türk Çavları**. In addition to these works, Hüseyin Hüsâmeddin also translated **et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye**. *Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*, a dictionary and grammar book written in Mamluk Kipchak Turkish, is one of the works written during the period when Turks ruled the Mamluk State established by Turks in Egypt and Syria, with the aim of teaching Turkish to Arabs. In this bilingual dictionary and grammar book, the meanings of words with Arabic headwords are given in Kipchak Turkish or historical Turkmen. Although the author and the date of writing are not known with certainty, many opinions have been expressed in studies about it. The only known manuscript copy of the work is registered in the Beyazıt State Library, Veliyyüddin Efendi collection, number 3092. A copy transcribed by Kilisli Rifat (Bilge) is also in the Turkish Language Association Library. The first translation of the work was made by Şemseddin Sâmî in 1902. M. Fuad Köprülü was the first to introduce the work to the academic world. The first significant research on the work was by Ananiasz Zajaczkowski, known for his studies on Mamluk Kipchak Turkish. T. Halasi-Kun also published a facsimile edition of *et-Tuhfetü'z-zekiyye*, and later Besim Atalay translated it into Turkish and published it along with the facsimile edition. Abdullah Âtîf Tüzüner's Turkish translations and T. Halasi-Kun's French and English translations have not yet been published. One of the unpublished translations is by Hüseyin Hüsâmeddin Yasar. In this study, we will introduce the translation of *Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*, which has the Süleymaniye Library Manuscript Donations collection number 08134, made by Hüseyin Hüsâmeddin. The work is registered in the digital catalog of the Presidency of the Turkish Manuscript Works Institution as *Takdimetu't-Turfe fi Tercümeti't-Tuhfe Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, and its author is given as Safedî, Abu's-Safâ Selâhaddin Halil b. Aybeg b. Abdullah es-Safedî. The work consists of 367+3 leaves in Naskh script. Before proceeding with the translation, the translator, Hüseyin Hüsâmeddin, wrote an introduction titled "expression of intent" to introduce the work. This study will introduce Hüseyin Hüsâmeddin's translation of *Et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*, one of the important dictionary and grammar works written in the Kipchak dialect within the history of the Turkish language, about which no previous study has been conducted.

KEY WORDS: *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, Hüseyin Hüsâmeddin Yasar, Mamluk Kipchak Turkish, Arabic-Turkish Dictionary, Grammar.

Giriş

Mısır ve Suriye'de Eyyûbî ordusundaki Türk asıllı âzatlı emîrler tarafından kurulan, Memlûk Devleti'nde yönetici sınıf Türklerden oluşmaktaydı¹. Halkın büyük çoğunluğunun Araplardan oluşması öncelikle Arap dilcilerini Türk dilini öğrenmek ve öğretmek için Arapça-Türkçe sözlükler ve dil bilgisi kitapları yazmaya yöneltmiş; aynı şekilde Araplara Türk dilini öğretmek amacıyla Türk dil âlimleri de birçok sözlük ve dilbilgisi kitabı kaleme almışlardır. Türk dilinin Memluk Kıpçak Türkçesi şivesinin konuşulduğu bu coğrafyada Kıpçak Türkçesi'nin söz varlığını ve dil bilgisi kurallarını anlatan eserlerin en eskisi Ebû Hayyân el-Endelûsî'nin 1312'de (H. 712'de) yazdığı *Kitâbü'l-İdrâk li-lisâni'l-Etrâk*'tir². Bu tarzda kaleme alınan ikinci önemli eser ise *et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye*'dir. Eserin müellifi ve telif tarihi kesin olarak bilinmese de birçok araştırmacı bu konuda görüş bildirmişlerdir. Bunlardan biri olan T. Halasi-Kun'a göre eserin yazarı, Memluk Devleti'nde kâtip olan ve daha sonra Mısır ve Suriye'de görev yapan 1363 yılında Dımaşk'ta vefat eden, Ebû Hayyân'ın öğrencisi Selâhaddin Halîl b. Aybeg es-Safedî'dir. A. Zajackowski, eserin müellifinin Muhammed bin Zeynüddin el-Menûfî olabileceğini söyler³. Eserin bilinen tek yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi Koleksiyonu numara 3092'de kayıtlıdır. Kilisli Rifat Bilge tarafından istinsah edilen ve Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde bulunan nüshası hakkında *Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*'nda verilen bilgilerde yazarının

¹ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. 29 (Ankara: TDV Yayınları, 2004), ss. 97-100.

² Paşa Yavuzarslan, "Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, s. 359.

³ Gülhan Türk, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s. 4. (Ananiasz Zajackowski, "Note complementari sulla lessicografia arabo-turca nell'epoca dello Stato Mamelucco", *Annali*, n.s. I, Roma 1940, ss. 149-160'tan aktaran).

Şerefeddin Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Yûsuf el-Endelûsî olduğu söylenmiş olsa da bu bilgi yanlıştır⁴. Eserin yazıldığı tarih hakkında da net bir bilgi olmamakla beraber Besim Atalay eserin ilk ve son sayfalarında yer alan kayıtlardan eserin H. 829'dan önce yazılmış olma ihtimalinin yüksek olduğunu söyler⁵.

Eserde Kıpçak Türkçesinde kullanılan harfler/sesler hakkında bilgi vermektedir Müellif eserin başlarında çalışmasını Kıpçak Türkçesi'ne dayandığını, ancak bazan Türkmenlerin dilinden de örnekler kaydettiğini belirtmekte ve. Bu arada, bir yerde (vr. 2^b) Ebû Hayyân el-Endelûsî'ye göndermede bulunmaktadır. Her iki sözlük tertip bakımından birbirine benzemektedir. Ancak *Kitâbü'l-İdrâk*'in sözlük bölümünde madde başları Türkçe olup karşılıkları Arapçadır; *et-Tuhfe*'de ise madde başları Arapçadır, karşılıkları Kıpçak Türkçesiyle veya tarihî Türkmençe olarak verilmiştir. *et-Tuhfetü'z-zekiyye* ile *Kitâbü'l-İdrâk*'in dil bilgisi bölümleri büyük ölçüde örtüşmektedir⁶.

et-Tuhfetü'z-zekiyye iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Arapça-Türkçe sözlüktür. Burada Arapça kelimeler ebced harfleri sırasına göre dizilmiş, her harfte önce isimler, ardından fiiller sıralanmıştır. Hemze kısmında da isimler ebced harfleri sırasına dizilmiş olmakla birlikte burada organ isimleri, at renkleri, at koşumu, yeryüzüyle ilgili kavramlar, yiyecekler gibi konu başlıkları yer almakta, fiillerin belirli geçmiş zamanları gösterilmektedir. Sözlük de ebced harflerine göre alfabetik düzenlenmiştir. Eserde yaklaşık 3500 Türkçe kelime yer almaktadır. Gramer bölümü çok kısa olup klasik Arap dil bilgisi ayırımına göre Kıpçak Türkçesinin isim ve fiille ilgili belli başlı konuları işlenmiştir. *et-Tuhfetü'z-zekiyye* üzerine ilk çalışmayı 1902 yılında Şemseddin Sâmî gerçekleştirmiştir. Ağâh Sırri

⁴ Yavuzarslan, a.g.m., s. 360.

⁵ Besim Atalay (çev.), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luġati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1945, s. XIII.

⁶ A. Melek Özyetgin, *Ebû Hayyân: Kitâbu'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk: Fiil, Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav Yayınları, Ankara 2001, s. 57.

Levend, Şemseddin Sâmî'nin yaptığı tercümenin müsvedde halinde 212 sayfadan oluştuğunu belirtir. Eseri bilim dünyasına ilk defa Şeyyad Hamza ile ilgili bir makalesinde M. Fuad Köprülü tanıtmıştır. İlk önemli araştırma ise Memlük Kıpçakçası üzerindeki çalışmalarıyla bilinen Ananiasz Zajaczkowski'ye aittir⁷. *et-Tuhfetü'z-zekiyye*'nin tıpkıbasımını T. Halasi-Kun gerçekleştirmiştir⁸. Besim Atalay eseri Türkçeye çevirerek tıpkıbasımıyla birlikte yayımlamış⁹, bu yayın için T. Halasi-Kun önemli iki eleştiri yazısı yazmıştır. Hüseyin Hüsameddin Yasar ve Abdullah Âtîf Tüzüner'in Türkçe çevirileriyle T. Halasi-Kun'un Fransızca ve İngilizce çevirileri henüz neşredilmemiştir. *et-Tuhfetü'z-zekiyye*'yi Özbekistan'da S. M. Muttalibov Özbekçe olarak yayımlamış¹⁰, bu yayını A. Şükürlü değerlendirmiştir. Eser üzerinde diğer bir araştırma E. I. Fazılov tarafından yapılmıştır¹¹. *Tuhfe* E. I. Fazılov ve M. T. Zijaevoj tarafından Rusça neşredilmiştir¹². Bu çalışmada eser hakkında geniş bilgi verildikten sonra Rus gramercilik anlayışına göre eserin söz varlığı ve dil bilgisi özellikleri ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Gülhan Türk, *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi* adıyla yüksek lisans tezi yapmıştır¹³.

⁷ Ananiasz Zajaczkowski, "Note complementari sulla lessicografia arabo-turca nell'epoca dello Stato Mamelucco", *Annali*, n.s. I, Roma 1940, ss. 149-162.

⁸ Tibor Halasi-Kun, *La langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arabe d'Istanbul. Partie II: Reproduction phototypique* (Budapest: Bibliotheca Orientalis Hungarica, 1942).

⁹ Atalay, a.g.e., 40.

¹⁰ S. M. Muttalibov (ed.), *Attuhfatuz Zakıyatı Fillugatit Turkiya [Türkiy Til (Kıpcak Tili) Haqida Noyob Tuhfa]* (Taşkent: "Fan" Nashriyoti, 1968).

¹¹ E. İ. Fazılov, "Zamečanija o rukopisi i jazyke 'At-Tuhfa'", in *Turcologica: k semidesjatiletiju akademika A. N. Kononova* (Leningrad: Nauka, 1976).

¹² E. I. Fazılov ve M. T. Zijaevoj, *İzyskannyj dar tjurkskomu jazyku: (Grammatičeskij traktat XIV v. na arabskom jazyke)*, ed. A. N. Kononov (Taşkent: Fan, 1978).

¹³ Türk, a.g.e., 40.

1. Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Yasar (ö. 1939) Hayatı ve Eserleri:

1.1. Hayatı

Kasım 1869'da Amasya'da Çeribaşı mahallesinde doğdu. Abdîzâde Hacı Mehmed Ağa'nın oğludur. İlk öğrenimine 1879'da mahalledeki Balı Mektebi'nde başlayıp Kur'an'ı ezberledikten sonra 1883'te girdiği mekteb-i rüşdiyyeyi 1887'de bitirdi. *Amasya Tarihi*'nde (I, 334-340) yer alan otobiyografisine göre rüşdiyede okurken aynı zamanda Fars dili ve edebiyatıyla ilgili özel dersler almış, Abdüllatif Efendi Kütüphanesi'ndeki birçok kitabı inceleme fırsatı bularak bilgisini geliştirmeye çalışmış, Amasya tarihine dair ilk bilgileri de bu sırada toplamaya başlamıştır. 1889'da tahsilini ilerletmek için İstanbul'a giderek Kalenderhâne Medresesi'nde ikamet etti; aynı zamanda Tokadîzâde Ahmed Nûreddin Efendi'ye mülâzım oldu. Kendi ifadesine göre tatillerde bütün İstanbul kütüphanelerini dolaşarak bilgi toplamaya gayret etti. 1894'te Girit'e, 1895'te Şam'a, oradan da Hicaz'a gitti; Hanya ve Şam'daki kütüphanelerde çalıştı; daha sonra İstanbul'a döndü ve ardından Amasya, Vezirköprü, Ladik, Çorum, Merzifon, Bursa ve Selânik'te malzeme toplamayı sürdürdü. Biyografisinde adlarını verdiği hocalardan on yıl süre ile ders okuduktan sonra nihayet 1899'da Ahmed Nûreddin Efendi'den icâzetnâme aldı. Bundan biraz önce de 1898'de ferâiz okuduğu hocası Kismet-i Askeriyye Mahkemesi mukayyidi Perşembeli Ahmed Remzi Efendi'nin muavinliğine getirilmişti. Bu memuriyetini İstanbul ve civarındaki mehâkim-i şer'iyye sicillerini incelemek için bir fırsat olarak değerlendirdi ve Amasya ricâline ait bunlardan bilgi topladı. 1901'de Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin Efendi'nin takdirine mazhar olarak surre-i hümayun niyâbet-i şer'iyyesine tayin edildi. Bu görevde iken ikinci defa Şam ve Hicaz'ı görme fırsatı buldu. Dönüşünde Vezirköprü nâibliğine getirildi ve fiilen 1903 Mart'ında göreve başladı. 1905 Ekim'inde Osmancık'a, ardından Niksar'a ve 1911'de de Refahiye'ye gönderildi. Son memuriyeti Evkaf Nezâreti kuyûd-ı kadîme mütercimliğidir.

İlim hayatına daha çocuk yaşta Amasya meşhurlarının hayatını araştırmak ve Asrî mahlasıyla manzumeler yazmakla başlayan Hüseyin Hüsâmeddin daha sonra bütün çalışmalarını Türk dili ve tarihi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Ayrıca Târih-i Osmânî Encümeni'nin kuruluşundan itibaren üyesiydi. 10 Şubat 1939 tarihinde Şişli'deki evinde vefat etti ve Feriköy Mezarlığı'nda toprağa verildi.

Hüseyin Hüsâmeddin'in İstanbul, Selânik, Hanya, Şam, Hicaz, Amasya, Bursa gibi çeşitli şehirlerde arayıp bulduğu el yazmaları, mahkeme sicilleri, vakfiyeler, kitâbeler, mezar taşları gibi ilk kaynaklara başvurarak hazırladığı eserleri büyük değer taşımaktadır. Ancak başvurduğu kaynakları çoğunlukla göstermemiş olması ve bazı konularda aşırı etimolojik benzetmelere kalkışması yazdıklarının ilmi değeri hakkında tereddütlere sebep olmuştur. Buna rağmen yerli ve yabancı birçok tarihçi onun başeseri olan *Amasya Tarihi*'nin değerini takdir etmiştir. Eserin bazı konularda gerçek bir hazine olduğunu söyleyen Franz Babinger, hiç olmazsa kısmen Batı dillerinden birine çevrilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Hüseyin Hüsâmeddin'in en belirgin özelliği, aldığı kuvvetli İslâm kültür ve terbiyesine rağmen “koyu bir Türkçü” oluşudur. Hayatının gayesini “Türk tarihini ve dilini araştırmak” olarak göstermesi, devşirmeler hakkında çok ağır hükümler vermesi, “dilde Türkçülük” cereyanının içinde yer alması gibi hususlar onun bu yönünü açıkça göstermektedir¹⁴.

1.2. Eserleri:

1. *Amasya Tarihi*: Aslında on iki cilt olup İstanbul'da 1912-1928 yılları arasında ancak dört cildi basılabilen eser müellifin en önemli çalışmasıdır. Amasya Belediyesi tarafından 1979 yılında satın alınan kitabın V. cildi kayıptır; yazma halindeki VI-XII. ciltleri ise emanet olarak Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin basılan ciltlerindeki bazı hatalar Amasya müftüsü Sabri Yetkin tarafından

¹⁴ Turgut Akpınar, “TDV İslâm Ansiklopedisi,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 18 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 551–552.

düzeltilmiş olup bu nüsha Ankara'da Kâmil Şahin'in özel kütüphanesinde.

2. Evkâf-ı Hümâyün Nezâretinin Târihçe-i Teşkilâtı ve Nüzûrân Terâcim-i Ahvâli (İstanbul 1335). İbnülemin Mahmud Kemal ile birlikte kaleme aldıkları eserin tarihçe kısmı Hüseyin Hüsâmeddin'e aittir. Eser Nazif Öztürk tarafından sadeleştirilmek suretiyle yayımlanmıştır (VD, sy. 15-19 [1982-1985]).

3. Temel: “Türk dilinde harflerin vaziyetleriyle mânalarını, kelimelerin teşkilâtıyla ıhtikaklarını keşf ve ispat eden temel” başlığını taşıyan bu eserin ancak birinci cüzü yayımlanabilmiştir (İstanbul 1926).

4. Paşa Armağanı: Paşa kelimesinin Türkçe olduğunu göstermek amacıyla kaleme alıp Mustafa Kemal Paşa'ya ithaf ettiği eserin bizzat müellifin el yazısıyla olan nüshası Amasya'da Hüseyin Menç'in özel kütüphanesinde bulunmaktadır.

Hüseyin Hüsâmeddin'in Osmanlı dönemindeki nişancıların hayatını incelediği *Nişancılar Durağı ve Osmanlı Meşâhiri*, *Türk Takvimi*, *Divân-ı Vezâret*, *Türk Fiilleri*, *Türk İsimleri*, *Kitâbü't-tasrîf: Temel Külliyyatından Fiiller Hakkında Mülâhazât-ı Sarfîyye*, *Türk Sıfatları: Türk Çavları* adlı eserleriyle *et-Tuhfetü'z-zekiyye fi'l-lugati't-Türkiyye* çevirisi henüz yayımlanmamış, *Türk Emniyet Teşkilâtı Tarihi* adlı eseri ise kaybolmuştur. Ayrıca *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası* ve *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*'nda, *İkdam* ve *Türk Yurdu* gibi bazı gazete ve mecmualarda dil ve tarih konularında makaleleri yayımlanmıştır. Bunlar arasında “Koca Mehmed Paşa”, “Alâeddin Bey”, “Sultan Altunbaş”, “Molla Fenârî”, “Orhan Bey'in Vakfiyesi” adlı makaleleri özellikle zikredilebilir.

2. Hüseyin Hüsmâeddin'in Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye Tercümesi:

Hüseyin Hüsâmeddin'in Tuhfe tercümesinin yazma nüshası 367+III yaprak olup satır sayısı değişkendir. 260x200-217x128 mm. ölçülerinde rika yazıyla yazılmıştır. Eserin ilk kısmında müellif, alfabetik

sıraya göre Arapça kelimelerin Kıpçak Türkçesi ile karşılıklarını yazmıştır. Eserin daha sonraki kısmında ise müellif, Türkçe dil bilgisi kurallarını Arapça olarak yazmıştır. Mütercim ise eseri tanıtmak gayesiyle eserin baş tarafına ifade-i meram başlıklı bir giriş eklemiştir. Mütercim tercümeye verdiği ismi giriş yazısının 5. yaprağında belirtmiştir. Mütercimin ismi, 5. yaprakta yazılıdır. Amasya müverrihi diye meşhurdur. 6 ile 300. yaprak arasında eserin Arapça metni sayfaların üst kısmında, her sayfanın Türkçe tercümesi ise o sayfanın alt kısmında tercüme başlığı altında yazılıdır. Mütercim, 300 ile 367. yaprak arasında eserde geçen Türkçe kelimeleri ve bu kelimelerin eserin hangi sayfalarında bulunduğunu alfabetik sıraya göre yazmış ve cetveller halinde sunmuştur. Mütercim, tercümenin giriş kısmı olan ifade-i meram başlıklı yazıda müellifin ismini tam tespit edemediğini ve bu husustaki tereddütlerini uzun uzadıya açıklamıştır. Fakat İslam Ansiklopedisi'nde müellifin Selahaddin Halil b. Aybeg es-Safedi olduğu yazılıdır. 16. yaprakta şukka vardır¹⁵.

Hüseyin Hüsameddin, *Tuhfe* tercümesinin mukaddimesinde Türk kimliğinin yükselmesi için iki temel unsurun bulunduğunu; bunların Türk dili ve Türk tarihi olduğunu belirtmiştir. Bu inanç doğrultusunda uzun yıllar çalıştığını, dil ve tarih alanında geniş bilgi edindiğini ifade etmiştir. Tarih alanında sekiz ciltlik *Amasya Tarihi*'ni yazdığını, Türk takviminin varlığını ortaya koyduğunu ve Türk dilinin ilmî bir dil hâline gelmesi için çaba sarf ettiğini söylemiştir. Bu amaçla dilin temelini oluşturan harflerin anlam, yapı ve özelliklerini incelemiş; yaklaşık on yıl süren çalışmalar sonucunda bu alanda sonuçlara ulaştığını belirtmiştir. Hüseyin Hüsameddin, bu çalışmaların neticesinde dilin yapısını ele alan *Temel-Esas* adlı eserini yazdığını ve bir kısmını yayımladığını; ayrıca Türkçenin isim, fiil, sıfat ve edatlarını inceleyen başka bir eser ile Türk sayılarını konu alan *San-lar-Adad* adlı bir çalışma kaleme aldığını ifade etmiştir. Bu eserleri hazırlarken *Divânu Lugâti't-Türk, Kitâbü'l-İdrâk li Lugati't-Etrâk*

¹⁵ <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/664529> Erişim Tarihi: 29.03.2026

ve *Hilyetü'l-İnsân ve Halbetü'l-Lisân* gibi kaynaklardan yararlandığını; ayrıca *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye* adlı eserin de yayımlanmasının gündeme geldiğini belirtmiştir.

Hüseyn Hüsameddin, 1925 yılında Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in bu eserin önemini fark ederek tercümesiyle birlikte yayımlanmasını uygun gördüğünü ve kendisini eserin istinsah ve tercümesiyle görevlendirdiğini ifade etmiştir. Daha önce basılan benzer eserlerin Arapça olması nedeniyle yalnızca sınırlı bir kesime hitap ettiğini; bu yüzden *Tuhfe*'nin tercüme edilerek daha geniş bir kitleye ulaştırılmasının amaçlandığını belirtmiştir. Tercüme üç ayda tamamladığını, ancak çeşitli engeller nedeniyle eserin yayımlanmadığını dile getirmiştir.

Hüseyn Hüsameddin, eserin dil özelliklerine değinerek müellifin kelimeleri önce Kıpçak Türkçesiyle, ardından Arap lehçesine göre kaydettiğini; bunun dönemin tarihî ve coğrafi şartlarıyla ilgili olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Arapçada bazı harflerin karşılığı bulunmadığı için farklı telaffuzların ortaya çıktığını ve bunun metni zorlaştırdığını belirtmiştir. Eserin ilk bakışta kolay görünmesine rağmen derinlemesine incelendiğinde güçlükler barındırdığını; metnin çeşitli kişiler tarafından düzeltilip eklemelerle zenginleştirildiğini, ancak buna rağmen bazı yazım ve dil hatalarının bulunduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte, hata gibi görülen bazı kullanımların aslında ince anlamlar taşıdığını da vurgulamıştır. Eserin dil ve anlatım bakımından zengin ve özgün olduğunu; bazı kelimeler aracılığıyla birden fazla anlamın verildiğini belirtmiştir. Hüseyn Hüsameddin, eserin müellifinin kesin olarak bilinmediğini; metinde adı geçen Muhammed bin Murduralı ile Muhammed bin Zeyneddin el-Menûfi arasında bir belirsizlik bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak eserin 860 yılından önce yazıldığını ve Ebû Hayyân el-Endülüsî'nin *İdrâk* adlı eserinden sonra kaleme alındığını belirtmiştir. Tercüme sırasında metne sonradan eklenen açıklamaları ve değişmiş kelimelerin asıllarını parantez içinde gösterdiğini; böylece metnin karşılaştırmalı olarak incelenmesini

sağladığını ifade etmiştir. Ayrıca kelimeleri açıklarken sözlüklerden ve Arap dili uzmanlarından yararlandığını söylemiştir.

Hüseyn Hüsameddin, tercümesine “*et-Tekaddümetü't-Turfe fi Tercemeti't-Tuhfe*” adını verdiğini söylemiş; çalışmada hata bulunabileceğini, bunların düzeltilmesinin Türk dili için önemli bir hizmet olacağını ifade etmiştir. Son olarak bu çalışmayı yalnızca Türk diline hizmet amacıyla yaptığını ve iyi niyetle hazırlanmış bu tercümenin hoşgörülle karşılanmasını temenni ettiğini belirtmiştir. Metnin transkripsiyon alfabesiyle çevirisi şöyledir:

[1] (1) İfāde-i Merām

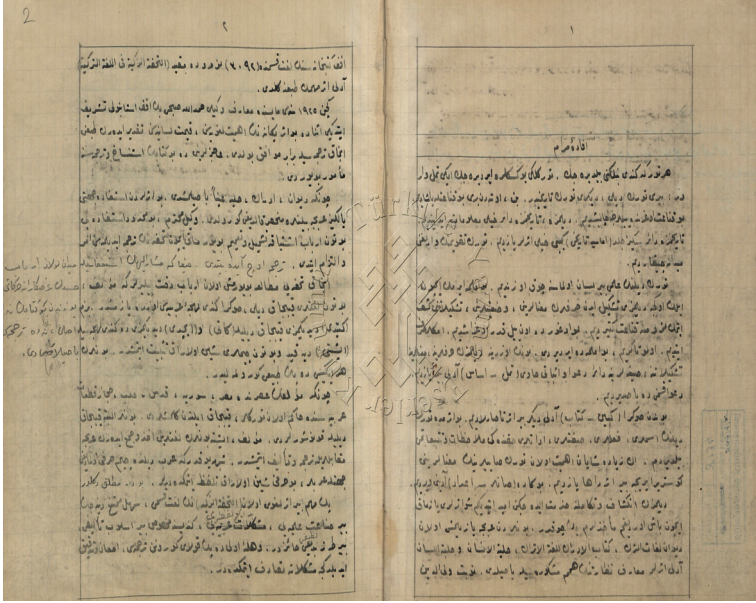
(2) Her Türk'e kendi benliğini bildirecek, Türklüğü yükselere erdirecek iki temel vardır: (3) Biri Türk dili, diğeri Türk tārîhidir. Ben öteden beri bu kanā'atle yaşadım. (4) Bu kanā'at uğrunda yıllarca çalıştım. Dilimize, tārîhimize dā'ir haylî ma'lûmât edindim. (5) Tārîhimize dā'ir sekiz cild (Amāsyā Tārîhi) gibi haylî eşerler yazdım. Türk takvîminin varlığını meydāna (6) çıkardım. (7) Türk dilinin 'ilmî bir lisān olmasına çok özendim. Bu emelime êrmek için (8) ilk önce dilimizi teşkîl eden harflerin ma'nalarını ve şıfatlarını, teşkîlâtını keşf (9) etmek lüzûmına kanā'at getirdim. Bu uğurda on yıl kadar uğraşdım, emekler şarf (10) itdim. Ulu Taqrî'm, bu emelime de êrdirdi. Bunun üzerine dilimizin harflerine, ma'nalarına (11) teşkîlâtına, şîğlarına dā'ir da'vā ve işbâtı hāvî (Temel-Esās) adlı bir eşer yazdım. (12) Da'vā kısmını da başdırdım. (13) Bundan sonra (Kübîn? - kitāb) adlı diğeri bir eşer taşarladım. Bu eşerimde Türk (14) dilinin isimleri, fi'illeri, şıfatları, edâtı, hakkında mülâhazât ve tettebbu'âtı (15) bildirdim. En ziyāde şâyân-ı ehemmiyet olan Türk sayılarının ma'nalarını (16) gösterir irice bir eşer daha yazdım. Buja da (Şanlar- Ā'dād) adını vërdim. (17) Dilimizin inkişāf ve tekāmüline hizmet edeceğini ümîd ettiğim şu eşerleri yazmak (18) için baş urdığım me'hazları pek çokdur. Bunlardan 'Arabça yazılmış olan (19) Dîvānu Luğātî't-Türk, Kitābü'l-İdrāk li-Luğātî't-Etrāk, Hilyetü'l-İnsān ve Halbetü'l-Lisān (20) adlı eşerler Ma'arif Nezâreti'nin himem-i meşkûresiyle başıldı. Nevbet, Veliyyüddîn

[2] (1) Efendi Kütübhânesinin luğat kısmında (3092) numarada muḳayyed (*Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*) (2) adlı eṣer-i mühimmiñ ṭab'ına geldi. (3) Geçen 1925 senesi Mayıs'ında Ma'ârif vekili Ḥamdullâh Şubhî Beg Efendi İstanbul'ı teşrif (4) ettiği eṣnâda bu eṣer-i yegâneniñ ehemmiyet-i luğaviyyesini, kıymet-i lisâniyyesini takdîr ederek ṭab'ını (5) ancak tercemesiyle berâber muvâfiḳ buldı. 'Acizlerini de bu kitâbın istinsâh ve tercemesine (6) me'mûr buyurdu. (7) Çünkü Dîvân, İdrâk, Hilye 'aynen başılmışdı. Bu eṣerlerden istifâde ciheti (8) yalnız 'Arabca bilenlere münḥaşır ḳaldığı görüldi. Ve ḳıl-i muhterem, bu maḥdûd istifâdeyi (9) bütün erbâb-ı iştîyâḳa teşmîl ve ta'mîm buyurmak içün Tuhfe'niñ terceme edilmesini emr (10) ve iltizâm etti. Terceme üç ayda bitdi. Ḥayfâ ki müşârûn-ileyhiñ isti'fâsıyla meydân bulan erbâb-ı ḥasedin ḡaraẓkârâne ḥarekâtı yüzünden bu kitâbın ne aslı ne de tercemesi başlamadı. (11) Ancak Tuhfe'yi müṭâlâ'a buyurmuş olan erbâb-ı dıḳḳat bilirler ki mü'ellif, (12) bütün luğatleri Kıpçak dili, sonra kendi lehçe-i 'Arabîsi üzre yazmışdır. Bizim (13) (gitti) dedigimiz Kıpçak diliyle (getti) ve (içdi) dedigimizi de kendi lehçesiyle (14) (iştî) diye ḳayd ve bütün çimleri şîn olarak teşbît etmişdir. Bunların (15) her ikisi de pek ṭabî'î görülmelidir. (16) Çünkü mü'ellifin 'aşrında Mısır, Sûriye, Kudûs, Haleb, Ḥicâz kıta'ât-ı 'Arabiye'sinde ḥâkim olan Türkler, Kıpçak ilinden gelmişlerdi. Bunlar elbette Kıpçak (17) diliyle konuşurlardı. Mü'ellif, işte bunların luğatlarını aḥz u cem' ederek 'Arabca (18) muḳâbilleriyle terceme ve te'lîf etmişdir. Şübhe yokdur ki 'Arab dilinde çim ḥarfi olmadığı (19) cihetle 'Arablar, bu ḥarfi şîn olarak telafuz etmededirler. Bu da muṭlak degildir. (20) Pek mühim bir eṣer-i luğavî olan (*et-Tuhfetü'z-Zekiyye*)niñ luğat kısmı, sehl-i mümteni' denecek (21) bir şînâ-at-ı 'âliyyeyi, bedâyi'-i lafzları, kendisine maḥşûş bir üslûb-ı te'lîfi bir ṭarz-ı laṭîfi ḥâ'izdir. Vehle-i ülâda pek ḳolay, görünen tercemesi, im'ân ve tedḳîḳ (22) edildikçe müşkilâta teşâdüf etmededir.

[3] (1) Tuhfe pek çok elden ve tedkîkden geçdiği derûnında ve eṭrâfında görülen taṣḥîḥât ve (2) 'ilâvâtdan âşikârdır. Bununla berâber ba'zı imlâ ve lisân ḥaṭâlarına teşâdüf (3) edilmekdedir. Bunları taṣḥîḥ için muḳâbele edilecek diger bir nüshası olmadığı (4) cihetle teşâdüf edilen müşkilât artmaktadır. (5) Faḳaṭ ba'zen de yanlış zann edilen luğatların her birinde birer ma'nâ ve ḥikmet (6) -i luğaviye mündemic olduğu erbâb-ı diḳḳate nümâyân olmaktadır. Kitâbın ḥaylî yerinde (7) (še) ḥarfî iki noktalı tâya, noktalı (zel) ḥarfî noktasız dâla ḳalb, yâ ile tahrîrî (8) iḳtizâ eden kelimeler elifle tahrîr, çok yerde luğât-ı ḥâmiye îrâd edilmiş, (9) bunların her birinde ince ma'nalar düşünölmüş, bir taşla iki kuş urulmuştur. (10) Meşelâ: Ḥarfü'l-lâmda "levvet- bu-laşdı, bulaştırdı" diyor. (11) Telvîṭ ile telvîş kelimelerini birleştireyor. Muḳâbelesini de aḡa göre yazıyor. (12) Ḥarfü'd-dâlda "dehen-öngüz dehnül-ḥâfîza" diyor. Zîhn ile (13) deheni birleştireyor. Ḥarfü'l-elifde "istiḥâ- uyaldı ve uṭandı" (14) diyor. Ḥayâ' ve seḥâ' kelimelerini murâd ederek muḳâbillerini aḡa göre yazıyor. (15) (istehyâ) şeklinde gösteriyor. Daha bunlar gibi pek çok diḳḳat edilecek kelimeler (16) vardır. Ḥarfü'l-lâmda "levc- yâ 'azîz" de bunların nev'-i.... .dir. (17) Kezâlik 'Arabca kelimelerin muḳâbilleri olan Türkçelerinde de ḥaylî müşkilâta teşâdüf (18) edilmekdedir. Meşelâ: Ḥarfü'l-cimde "cins-gül" ve ḥarfü'l-mîmde (19) mustaḥab- tuz" diyor da bunların şekli telaffuzlarını ta'rîf etmiyor. (20) Ḥâlbuki bu Türkçelerin dilimize ne kadar elzem olduğunu ta'rîfe ḥâcet yokdur; (21) böyle mühim luğatlar ḡaḳḳında 'aḳlın êrdiḡi kadar îzâḡât vërmeḡe ḡalışdım şanıım (22) Et-Tuhfetü'z-Zekiyye, sonunda 'aynen ibḳâ edilen kitâbeden anlaşıldıḡı üzre (Üveys (23) bin Muḡammed) adlı bir zâtın vâsıtasıyla Mısır'dan (977) senesinde almış, (24) bu zâtın Mısır vâlîlerinden meşḡûr Ay-dınlı (Ḥ'âce Üveys Paşa) bin Muḡammed Efendi olduḡı zan olunur.

[4] (1) Merhûm Kâtib Çelebi, olduğu zan olunur. Her hâlde bu kitabı görmemiş ve işitmemiş olmalıdır ki Keşfü'z- (2) Zünûn'da bu kitabın ne adı ne de mü'ellifi yoktur. (3) Tuhfe'nin mü'ellifi şüret-i ka'îyyede anlaşılmalıdır. Kitabın birinci sahîfesi üstünde (4) "Dehale Muhammed bin Murduralı fi rebî'ü'l-evvel sene seb'a ve 'isrîn ve tis'â-mi'e" 'ibâresi yazılıdır. (5) Bunun hizâsında ince ve demir kalemle "829 aşı-ı mü'ellifin beyânı. Şu hat (7) mutlakâ anıdır." diye yazılmış, Muhammed bin Murduralı mü'ellif-i kitâb olmak üzere (8) gösterilmiştir, ancak bu târihin kırâ'atinde işâbet yoktur, o 'ibârede (9) yalnız kesdirilemeyen cihet (Dehale) ve (Murduralı) kelimeleridir. Târihin (927) (10) olduğu pek açıktır. (11) Yine birinci sahîfenin tış yüzinde Elhamdulillâhi Rabbi'l-'âlemîn fi nevbeti fakîr ..... Ebi'l (12) -Kâsım Ahmed bin Muhammed bin Mühennâ el-hanefî mezheben ve'l-vefâ 'an hırkaten gaferâllâhu lehu ve lî-vâlidehi ve'l-müslimîn (13) fi târihi hâmis şehri rebî'ü'l-evvel sene sittîn şemâ'ane-mi'e mine'l- hicretin nebeviyye 'âlâ şâhibuhâ (14) efdâlû's-şalâti ve ezkâ's-selâm yazılıdır. (15) Bu imzâ gösteriyor ki (et-Tuhfetü'z-zekiyye) kitabı (860) senesi Rebî'ü'l-evvelinin beşinci gününde Ebi'l-Kâsım Ahmed bin Muhammed bin Mühennâ'nın dâhili mülki olmuştur. Bu İbni Mühennâ (16) 'acabâ Hilyetü'l-insân ve Halbetü'l-lisân mü'ellifi es-Seyyid Cemâleddîn ibni Mühennâ denilen (17) zât mıdır? Bu imzâdan anlaşılır ki Tuhfe'yi (İbni Mühennâ) mütâlâ'a ve tedkîk (18) ve taşhîh etmiş, pek muhtemeldir ki 'ilâveler yapmıştır. (19) Şu kitâbe târihinden yine anlaşılır ki (et-Tuhfetü'z-zekiyye) 860 senesi rebî'ü'l-evvelinden (20) muqaddem te'lîf ve tahrîr edilmiştir. Yukarıdaki (dehale) kelimesi (rehale) okunursa (21) (Muhammed bin Murduralı)nın (927) senesi Rebî'ü'l-evvelinde rihlet eylediği şâbit (22) olur. Bu rihlet, dâr-ı bekâyâ irtihâl ma'nâsıyla ta'yîn edilirse mü'ellif-i kitâb (23) olması mümkün ve mu'ammerinden olabilir. Kitabın bâlâsına adının ve irtihâlinin ehemmiyetle (24) yazılmasındaki sır u hikmet de anlaşılır.

[5] (1) Ancak kitâbın sonunda imzâsı ‘aynen yazılan (Muhammed bin Zeyneddin el-Menüfî)nin de (2) mü’ellif olması, hattâ irtihâlî kaydedilen bâlâdaki zâtın ‘aynı bulunması da mümkündür. (3) Ne bunun, ne de onun mü’ellif-i kitâb olduğunu işbât edecek bir veşîka elde (4) edilemedi. Muhammed bin Murdurâlî’nin târîh-i irtihâlî telakkî edilirse o yazının hattı-ı (5) mü’ellif olması müsteb‘ad ve (dehale) okunursa târîh-i irtihâlî de meçhul olur. (6) Et-Tuhfetü’z-Zekiyye, her hâlde Ebû Hayyân’ın İdrâk’inden sonra ve (860) târîhinden evvel (7) İdrâk’e oldukça mu‘arız bir lisân ile yazıldığı muhakkaktır. Tuhfe’nin gerek içinde (8) ve gerek etrafında hayli mühim ‘ilâveler vardır. İstifâde edile. Bu ‘ilâveleri ve bir (9) maksadla azacuk tahrîf edilmiş olan kelimelerin aşıklarını şöyle bir ( ) (10) kıvam içinde gösterdim. Bunları da ‘aynen terceme ederek lûgatları aşılar üzerine erbâb-ı (11) mu‘âla‘anın tedkîkâtına bıraktım. (12) Mü’ellif, bir lûgatın me‘ânî-i muhtelifesini anlatmak için çok yerlerde me‘ânî-i muhtelifesi (13) olan lûgatları îrâd ederek icâz ve ba‘zı yerlerde ‘avâmın telaffuz ve isti‘mâl ettikleri (14) lûgatlarla ifâde-i merâm etmiştir. Kâmûsda ve sâ‘ir lûgat kitâblarında mevcûd olan (15) lûgatlar için buralara ve lûgat-ı ‘âmiye için de ‘Arabların erbâb-ı dânişine mürâca‘atla hâl ve terceme (16) etdim. Adını vaz‘ ve ta‘yîn için de mü’ellife ittibâ‘en (et-Teḳaddümetü’t-turfê fi tercemetü’t-tuhfe) (17) dedim. (18) Tuhfe’nin tercemesinde yapıldığım yerler bulunabilir. Erbâb-ı fazîlet bunları taḫḫîḫe (19) himmet, yâḫûd ihtârına ‘inâyet buyururlarsa Türk diline büyük bir hizmet (20) etmiş olurlar. Bu Tuhfe’yi istinsâḫ ve tercemeden maksad, maḫzâ dilimize, ḫarşımıza (21) bir ḫidmetdir. Şu ḫüsn-i niyyetim tercemede vâkı‘ olan kuşurumun ‘afv ve taḫḫîḫe (22) lutfını celb eder ümîdeydim. Amâsyâ müverrihi ‘Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin 24 eylül 1926.

Hüseyn Hüsameddin Tuhfe tercümesinde Tuhfe'nin Arapça kısmını “Tuhfe” başlığı altında verir ve “tercüme” başlığı altında kendi çevirisini yapar:

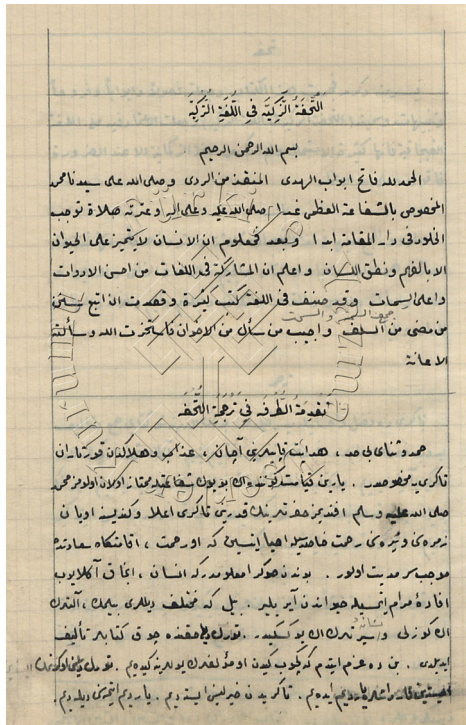
[6] **Tercüme** (1) Hamd u şenâ-yı bâ-ḥadd, hidâyet kapısını açan, ‘azâb u helâkden kurtaran Taḡrı’ya mahşûşdur. Yarın kıyâmet güninde en büyük şefâ‘atle mümtâz olan ulumuz Muḥammed (3) şalliyâllâh ‘aleyhi ve’s-sellem efendimiz ḥazretlerinin ḳadrini Taḡrı ā‘lâ ve kendisine uyan ..... Ve ..... rahmet .... İhyâ etsin ki o rahmet, ikâmetgâh-ı sa‘âdetde (4) mücib-i sermedîf olur. Bundan şorḡa ma‘lumdur ki insân, ancak anlayup (5) ifâde-i merâm êtmesiyle ḥayvândan ayrılır. Bil ki muhtelif dilleri bilmek, ... (6) en güzeli ve ..... en yüksegidir. Türk dili ḥakkında çok kitâblar te‘lîf (7) edildi. Ben de ‘azm êtdim ki ge-çüp giden o mü‘elliflerin yollarına gideyim. Türk dilini öğrenmek (8) isteyen ḳardaşlara yardım eðeyim. Taḡrı’dan ḥayırlısını istedim. Yar-dım êtmesini diledim.

[7] **Tercüme** (1) Tağrı da faẓl u ihsânıla yüsır kıldı. Bunun üzerine bu kitabı cem' ve te'lîf (2) édüp faşılıra, bâblara, fer'lere, ..., takşım étdim. Ana Et-Tuhfetü'z-Zekiyye Fi'l-lugati't- (3) Türkiyye adını vërdim. Bu kitâbda hâşşeten Kıpçakî dilini ihtiyâr édüp yazdım çünkü (4) bu dil çok kullanılmamaktadır. Türkmen dilinden ancak zarûret mess étдикçe (5) aldım. Tağrı te'âlâya dayanıp dërim ki: (6)

Bâb

(7) Kıpçak dilinde müttefikân isti'mâli édilen harfler yigirmi üçdür. Bunlardan on (8) tokuzu aşılıdır ki şunlardır: elif, be te, cim, re, ze, sin (9) şad, tı, ğayın, kaf (10) kef, lam, mim, nun, he, vav, ye.

(1) Burada mü'ellif nüshasında (şın) harfi yazılmamıştır. Bu sebebdan on tokuz dëdigi harfler, on sekizdir. Kitâbü'l-edrâk'da (ve's-sin ve's- şın) yazılıdır.

İlk: Bir nesnenin ibtidâsı, mebdâ' ı, birincisi, başlangıcı, başı.

١٠

تحفة

وعلامه الحروف الاربعة المكررة ثلاثة منها ثلاث نقط من أسفل
والرابع وهو النون الخشوية كاف اذا لم يقرأ فامة ثل ذلك نقول
فتمكراتناك واعلم ان فعل الامر هو الاس في الافعال اذ لا يمكن النطق
بفعل من الافعال الا بعد النطق بفعل الامر وهو يعقل وصحيح وسيأتي
حكمه ان شاء الله تعالى وعلى الله التمسك واليه الرجوع في الاستدلال
وهو صبي ونعم الوكيل

باب المصحة

الاصحاح

الله

فانكرى

اول

ابلا

ترجمه

مكررا اولون دوت حرفك علامتي ، او جعل الله فونان ادع نقطه
دور بكنيس كنيز دن جبعان غه نونك علامتي ده اونو خير صفة تعجب كنيز
كافدر فتمكراتناك (فتمكراتناك) كنيز كنيز كنيز كنيز كنيز كنيز كنيز
يونك فعله دن جبع يري امر صفة تلفظ كنيز كنيز كنيز كنيز كنيز كنيز
فعل اولور. صحيح اولور. هكي ده - تانري ديكر - قريبا كلب. بونون مويز
كنيزه تفويض وعواله اتي كنيز تانري ، هر شيده بنا هم واستادك هم در .
تانري بكايتر . بني كنيز اول اسير كر .

عربي سلك اول حرفي الف اولون كلكر بابي اسم :

فتمكراتناك

ابلا

كنيزه البقا وعبادت ايد بلي ذات. هذا تانري
يرتبه دن ابتداسي . مبدئي ، يري كنيز .
باشمديجي ، بني

Sonuç

Türk dili tarihi araştırmaları açısından temel kaynaklar arasında yer alan Memlük Kıpçak Türkçesinin sözlük ve dil bilgisi eserlerinden biri olan *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*, hakkında bugüne kadar birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte, Hüseyin Hüsâmeddin Yasar tarafından gerçekleştirilen tercüme bugüne kadar herhangi bir çalışmaya konu olmamıştır.

Bu çalışmada Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu 08134 numarada kayıtlı bulunan Hüseyin Hüsâmeddin Yasar tercümesi tanıtılmış, tercümenin fizikî özellikleri, muhtevası ve mütercimin kaleme aldığı **İfâde-i Merâm** başlıklı mukaddime değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda Yasar'ın yalnızca metni Türkçeye aktarmakla yetinmediği; eserin müellifi, yazılış tarihi, nüsha özellikleri, dil malzemesi ve metindeki okuma güçlükleri hakkında ayrıntılı değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür. Ayrıca tercüme sırasında gerekli gördüğü yerlerde açıklamalar ekleyerek metnin daha doğru anlaşılmasını sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Mukaddimede yer alan ifadeler, Hüseyin Hüsâmeddin'in Türk dili ve Türk tarihini millî kimliğin temel unsurları olarak değerlendirdiğini ve çalışmalarını bu düşünce doğrultusunda şekillendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Mütercimin, tercümesini yalnızca bir çeviri faaliyeti olarak değil, Türk diline hizmet etmeyi amaçlayan ilmî bir çalışma olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu yönüyle eser, Cumhuriyet'in ilk yıllarında tarihî Türk dili metinlerine gösterilen ilginin ve millî dil bilincinin önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Bugüne kadar yayımlanmamış olan bu tercümenin tanıtılması, hem Hüseyin Hüsâmeddin Yasar'ın Türk dili çalışmalarına katkılarının daha iyi anlaşılmasına hem de *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye* üzerine yapılacak yeni araştırmalara kaynak teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır. Bundan sonraki aşamada tercümenin tamamının transkripsiyonlu metniyle birlikte neşredilmesi, Yasar'ın çeviri yöntemi ile Besim Atalay ve diğer tercümelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, Memlük Kıpçak Türkçesi araştırmalarına ve Türk dili tarihi çalışmalarına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Kaynakça

- AKPINAR, Turgut. “TDV İslâm Ansiklopedisi.” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 18, 551–552. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- ATALAY, Besim (çev.), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul 1945.
- ÖZYETGİN, A. Melek, *Ebü Hayyân: Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk: Fiil, Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Köksav Yayınları, Ankara 2001.
- S. M. Mutallibov (ed.), *Attuhfatuz Zakıyatı Fillugatit Turkiya [Türkiy Til (Kıpçak Tili) Haqida Noyob Tuhfa]* (Taşkent: “Fan” Nashriyoti, 1968).
- TÜRK, Gülhan, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye Üzerine Bir Dil İncelemesi*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- YAVUZARSLAN, Paşa, “Kitābü'l-İdrāk li-Lisāni'l-Etrāk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA), c. 41, TDV Yayınları, İstanbul 2012, ss. 359-360.
- YİĞİT, İsmail. “Memlükler.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (DİA). C. 29. Ankara: TDV Yayınları, 2004, 97-100.

“YILDIZLAR BİZE NE SÖYLER?” -TARİHÎ METİNLERDEN ÖRNEKLERLE ASTROLOJİK BİLGİLER-

Sibel MURAD* - Dilek ÖKTEN SARI**

* Prof. Dr. Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Yeni Türk Dili,
<https://orcid.org/0000-0003-0175-7702>, sibel.murad@amasya.edu.tr

** Klasik-Karma Astrolog, astro_bdd@gmail.com

ÖZET

İnsanların kaderlerini yönetmek ya da gaipten haber alma arzusu insanlık tarihi kadar eskidir. Tarih boyunca insanlar iktidar sahibi olmak, mal-mülk edinmek, itibarlı ve saygın bir statü kazanmak, evlenmek, çocuk sahibi olmak, kaza ve bela gibi kötü olaylardan korunmak, fiziksel ve psikolojik hastalıklardan kurtulmak gibi hayatlarındaki birçok konuya yön vermek için yıldızlardan ve bazen de tılsımlardan yararlanma ihtiyacı duymuşlardır. Astroloji diğer bir adıyla ilm-i ahkâm-ı nücum tarih boyunca toplumların bazen ihtiyaçlarını gidermek bazen de amaçlarına giden yolda başvurdukları bir rehber olmuştur. Kökeni MÖ 2 bin yıllarına kadar uzanmakla beraber ilk olarak Mezopotamya’da ortaya çıkmıştır. Mısır, Babil gibi eski medeniyetlerce ilk dönemlerde astronomi ile gök cisimlerinin hareketlerini gözlemlemek ve yorumlamak amacıyla kullanılıyorken zaman içerisinde astronomiden ayrılarak daha çok bir kehanet metodu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Astroloji, İslami ilimler içerisinde tabii ilimlerden sayılırken bilimsel topluluk tarafından sözde bi-

ATIF: Murad, S. ve Ökten Sarı, D. (2026). “Yıldızlar Bize Ne Söyler?” -Tarihî Metinlerden Örneklerle Astrolojik Bilgiler-. C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 219-242). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

lim olarak nitelendirilmiştir. Gök cisimlerinin konumlarının ve hareketlerinin oluşturduğu bir işaret sistemine göre gelecekte, şimdiki zamandan ve geçmişten bilgi elde etmek için tarih boyunca insanlar tarafından başvurulmuş bir kılavuz olan astroloji, astronominin metafiziği olarak da tanımlanmıştır. Astrolojinin dallarından biri olan “hemeroloji, menoloji ya da ihtiyârât ilmi”, bir işin hangi zaman diliminde yapılması veya yapılmaması gerektiği hakkında bilgi vermektedir. Buna göre bir işin yapılması için en uğurlu yani en etkili ve en olumlu veya bir işin yapılması halinde en uğursuz yani etkisiz veya olumsuz etki veren zamanların belirlenmesidir. Bunu belirlemek müneccimlerin işi olarak görülmüş ve tarihte birçok imparator saraylarında müneccimler bulundurarak günlük işleri için bile onlardan bilgi almışlardır. Müneccimlere göre her günün bir yıldızı ve o yıldızın o güne has etkileri vardır. Buna göre müneccimler hangi işin hangi vakitte yapılması veya yapılmaması gerektiği hakkında hükümdarlara tavsiyelerde bulunurlardı. Bununla beraber şifacı veya özel yeteneklere sahip oldukları düşünülen kişilerin bazen taşlarla, dua veya birtakım ritüellerle, bazen de bitkisel ve hayvansal malzemelerle hazırladıkları karışımlar/terkiplerin hastalıkların tedavisinde, kötülüklerden korunmada veya olumlu sonuç bekledikleri işleri kolaylaştırmada kullanıldıkları bilinmektedir. Özellikle geleneksel tıp kitaplarında ve değerli taşlarla ilgili yazılan eserlerde bu tür uygulamalardan bahsedilmektedir. Cevhernâmelerde değerli taşlarla ilgili verilen birçok tılsım veya hastalıkların tedavisinde kullanılan uygulamalarla ilgili bilgiler bulunmakla beraber bunların uygulanacakları vakitler hakkında astrolojik bilgiler verilmektedir. Aynı şekilde geleneksel tıp kitaplarında da hastalıkların tedavilerinde kullanılan deva tariflerinin ne zaman uygulanacağı daha doğrusu ne zaman uygulanırsa daha etkili ve olumlu sonuçlanacağına dair astrolojik bilgiler mevcuttur. Bildirimizde Garsüddin Halebî’nin *Cevher-nâme*’si, *Terceme-i Aynü’l-Hayât*, *Nizâmü’l-Edviye* ve *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa’u’l-Tabibe Cehlulu* adlı cevher-nâme, müfredât ve Hayetü’l-Hayevân tercümesinde yer alan astrolojik zaman bilgileri bu eserlerdeki uygulamalarla birlikte yorumlanmaya çalışılacaktır. Çeşitli tılsım ve tedaviler için verilen zamanların gök cisimlerinin ve yıldızların konum ve hareketleriyle nasıl bir ilişkisi olduğu hakkında eserlerden seçilen örneklerden hareketle bilgi verilecektir.

ANAHTAR KELİMELEER: Astroloji, İlm-i ahkâm-ı nücüm, İhtiyarat, Tılsımlar, Tedaviler.

"WHAT DO THE STARS TELL US?" -ASTROLOGICAL INFORMATION WITH EXAMPLES FROM HISTORICAL TEXTS-

ABSTRACT

The human desire to receive information from the unseen is as old as human history. Throughout history, people have felt the need to use stars and talismans to guide many aspects of their lives, such as gaining power, acquiring wealth and property, achieving a prestigious and respected status, getting married, having children, being protected from accidents and misfortunes, and recovering from physical and psychological illnesses. Astrology, also known as the science of astronomical judgments, has been a guide that societies have turned to throughout history, sometimes to meet their needs and sometimes to achieve their goals. Although its origins go back to 2000 BC, it first appeared in Mesopotamia. While it was initially used by ancient civilizations such as Egypt and Babylon to observe and interpret the movements of celestial bodies in conjunction with astronomy, it gradually separated from astronomy and began to be used more as a method of divination. While astrology is considered a natural science within Islamic sciences, it has been described as a pseudoscience by the scientific community. Astrology, a guide used throughout history by humans to gain knowledge about the future, present, and past based on a system of signs formed by the positions and movements of celestial bodies, has also been defined as the metaphysics of astronomy. One branch of astrology, "hemerology, menology, or the science of determinism," provides information about when or when an action should or should not be performed. Accordingly, the most auspicious (most effective and positive) or inauspicious (ineffective or negative) times for performing an action are determined. Determining this was considered the work of astrologers, and many emperors in history kept astrologers in their palaces, even seeking their advice for daily affairs. According to astrologers, each day had a star and that star had specific effects for that day. Based on this, astrologers advised rulers on when or when certain actions should or should not be performed. However, it is known that people believed to be healers or possessing special abilities sometimes use stones, prayers, or certain rituals, and sometimes mixtures/compounds prepared with herbal and animal materials, to treat illnesses, protect against evil, or facilitate matters where they expect positive results. These practices are particularly mentioned in traditional medicine books and works written about precious stones. While many talismans or applications related to the treatment of illnesses are given in gemstone treatises, astrological information is also provided regarding the timing of these applications. Similarly, traditional medicine books contain astrological information on when to apply remedies used in the treatment of illnesses for the most effective and positive results. In this paper, we will attempt to interpret the as-

trological time information found in Garsüddin Halebî’s Cevher-nâme, Terceme-i Aynü’l-Hayât, Nizâmü’l-Edviye, and Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa’u’t-Tabîbe Cehlulu, as well as in the translation of Hayetü’l-Hayevân, in conjunction with the applications found in these works. We will provide information on how the times given for various talismans and treatments relate to the positions and movements of celestial bodies and stars, using examples selected from these works.

KEY WORDS: Astrology, İlm-i ahkâm-ı nücûm, İhtiyarât, Talismans, Traditional practices.

Giriş

Astroloji diğer adıyla ilm-i ahkâm-ı nücûm, yıldızların konum ve hareketlerini inceleyen bir işaretler sistemidir. Daha çok matematiksel bilimlere ait bir bilim dalı sayılan astronomiden farklı olarak astroloji yıldızların konum ve hareketlerinin oluşturduğu işaret sisteminden hareketle şimdiki zaman, geçmiş ve gelecek hakkında bilgi etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu sebeple de astronominin metafiziği olarak kabul görür.¹ Tarih boyunca doğadaki her şey gibi gök cisimleri de insanların merakını uyandırmış ve bu merak olgusu biraz daha ilerleyerek bilime dönüşmüştür. Sonrasında gök cisimlerinin hareketlerinden, sefere ne zaman çıkılmasının zaferle sonuçlanacağından ekim-hasat zamanlarının belirlenmesine kadar insanlar hayatlarında neyi ne zaman yapacaklarına dair doğru zamanı belirlemede ve en önemlisi de gelecekte haber alma amacıyla astrolojiden faydalanmışlardır. Daha ilk medeniyetlerden beri -Sümer, Hitit, Babil, Asur, Mısır vb.- insanlar, astrolojiyle ilgilenmiş, Doğu-Batı ve İslam öncesi-sonrası birçok kültürde astroloji ile ilgili birçok eser verilmiştir. Tarih boyunca birçok hükümdar saraylarında müneccimler bulundurmuş ve bu kişilerden kendi ikbâlleri, devletlerinin geleceği hakkında bilgiler almak istemişlerdir. Günümüzde de popüler olan astroloji, özellikle son zamanlarda insanların kişisel ihtiyaçlarından öte dünya siyaseti, dünyadaki olaylar, doğal afetler, savaş ya da finansal konular hakkında bilgi almak amacıyla kullanılmaktadır.

¹ Tevfik Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt 22 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 124.

1. İlm-i nücûm

Fârâbî’ye göre ilm-i nücûm ikiye ayrılır: Bunlardan ilki ahkâm astrolojisi yani ilm-i ahkâm-ı nücûmdur. Buna göre yıldızlar, geçmiş-şimdi ve gelecek zamandaki olaylar hakkında bilgiler verir. Yani yıldızların verdiği işaretlerin yorumlanmasıdır (delâlâtü’l-kevâkib). Diğer ise ilm-i nücûm-i ta’lîmî yani matematiksel astronomidir. İlm-i ahkâm-ı nücûm rüya tabiri, uğursuz olduğuna inanılan bazı olayları yorumlamak (zecz) ve geçmiş hadiselerden geleceğe dair gizli anlamlar çıkarmak (irâfe) gibi yöntemlerle gelecekte vuku bulacak hadiselerle karşı insanları uyarma sanatı² olarak tanımlanmıştır.

Ahkâm astrolojisi hakkındaki kaynaklar “mevâlid” ve “ihtiyârât” olmak üzere iki başlık altında toplanır. Kişinin doğumu esnasında yıldızların konumlarına bakarak o kişinin geleceği hakkında yorumlamak “mevâlid” olarak adlandırılmıştır. Tarihte İlk defa Bâbilliler tarafından uygulanmış, Sâsânî topraklarında gelişmiştir. Mevâlid sanatıyla ilgili Helenistik menşeli birçok kaynak Ortaçağ’daki ’ın birçok Müslüman ve Yahudi astrologlar tarafından kullanılmıştır. Bu konudaki eserlerin en önemlileri Hermetik külliyatla Batlamyus’un kitapları arasında yer almaktadır.³ İslâm coğrafyasında bilinen ve kullanılan kaynaklar arasında Kûsûyâr b. Lebbân el-Cîlî, *el-Medhal fî şinâ’ati aḥkâmi’n-nücûm*; İbn Hibintâ, *el-Muḡnî fî aḥkâmi’n-nücûm*; İbn Ebü’r-Ricâl, *el-Bâri fî aḥkâmi’n-nücûm*; Ebû Saîd es-Siczî, *Kitâbü Tehâvîli sini’l-âlem*; Bîrûnî, *et-Tefhîm li-evâ’ili şinâ’ati’t-tencîm*; İbnü’l-Bazyâr, *Kitâbü’l-Ḳırânât* sayılabilir.⁴

Ahkâm astrolojisinin diğer bir sanatı olarak bilinen “ihtiyârât” ise İslâm bilim geleneğinde astrolojinin bir alt dalı olarak gelişmiş ve belirli bir işin yapılması için en uygun zamanın seçilmesini amaçlayan

² Fehd, a.g.m.124.

³ Ayrıntılı bilgi için bk. Cengiz Aydın ve Gülseren Aydın, “Batlamyus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), c. 5, 197-201, Mahmut Erol Kılıç, “Hermes”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), c. 17, 228-233.

⁴ Fehd, a.g.m., 124.

uygulamalı bir bilgi alanı olarak tanımlanır. Bu ilim, Batı literatüründe “electional astrology” olarak adlandırılan ve belirli faaliyetler için uğurlu vakitlerin tespitine dayanan astrolojik yöntemle karşılık gelir.⁵ İslâm dünyasında ihtiyârât, günlerin, saatlerin ve göksel konumların etkisine ilişkin hesaplamalar yaparak bir işin hangi vakitte gerçekleştirilmesinin uygun olacağını belirlemeye yönelik takvim ve cetveller hazırlamayı içerirdi. Bu geleneğin kökeni Mezopotamya ve Antik Yakın Doğu hemeroloji uygulamalarına kadar uzanmakta; daha sonra İran ve Helenistik astroloji mirası üzerinden İslâm dünyasına aktarılmıştır. Abbâsîler döneminde saray müneccimlerinin yöneticilere savaş, seyahat, evlilik veya devlet işlerinin zamanlaması konusunda tavsiyelerde bulunmaları, ihtiyârât ilminin kurumsal bir işlev kazandığını göstermektedir. Bu alan, Ortaçağ İslâm düşüncesinde astrolojinin pratik yönünü temsil etmiş; özellikle Osmanlı döneminde müneccimbashılık kurumu ve takvim geleneği aracılığıyla devlet teşkilâtında varlığını sürdürmüştür. Böylece ihtiyârât ilmi, hem astrolojik düşüncenin uygulamaya dönük bir kolu olarak hem de siyasî ve toplumsal karar süreçlerinde kullanılan yardımcı bir bilgi alanı olarak İslâm bilim tarihi içinde özgün bir yer edinmiştir.

2. İnceleme

Cevhernâmelerde değerli taşlarla ilgili verilen birçok tılsım veya hastalıkların tedavisinde kullanılan uygulamalarla ilgili bilgiler bulunmakla beraber bunların uygulanacakları vakitler hakkında astrolojik bilgiler verilmektedir. Aynı şekilde geleneksel tıp kitaplarında da hastalıkların tedavilerinde kullanılan deva tariflerinin ne zaman uygulanacağı daha doğrusu ne zaman uygulanırsa daha etkili ve olumlu sonuçlanacağına dair astrolojik bilgiler mevcuttur.

Bildirimizde Garsüddin Halebî'nin *Cevher-nâme'si*, *Terceme-i Aynü'l-Hayât*, *Nizâmü'l-Edviye* ve *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa'u'l-Tabîbe*

⁵ Electional Astrology,” *Wikipedia*, son güncelleme 22 Mayıs 2026, erişim 22 Haziran 2026, *Wikipedia Electional Astrology*.

Cehlulu adlı cevher-nâme, müfredât ve *Hayetü'l-Hayevân* tercümesinde yer alan bir takım uygulama-tedavilerin- tılsımların astrolojik olarak hangi zamanlarda nasıl yapıldığına dair verilen bilgiler zehirlenmelerle; zafer ve güç kazanmak, bir yeri fethetmek ile; ticarete kazanç sağlamak, bir yerin güzelleşmesi ve kötülüklerden korunması ile; güç sahibi ve sözü dinlenir, itibarlı, sevilen bir kişi olmakla ilgili olanlar; dileklerin gerçekleşmesi, aşk-sevgi için yapılan ve hastalıklardan korunmak - kurtulmak için verilen tılsımlar ve durugörü veya gaybdan haber almayla ilgili bir örnek olarak 7 başlıkta incelenmiştir.

2.1. Zehirlenmelerle İlgili Örnekler:

Garsüddin Halebî'nin *Cevher-nâme*'sinde yer alan zehirli hayvanlardan korunma ve haşeratları uzaklaştırmak için panzehir taşıyla ilgili verilen tılsım Ay'ın, Akrep burcunda, Güneş'le 1 derecelik açıda olduğu Mars yani Salı gününün Ay saatinde yapılması gerektiği söylenmiştir:

Tılsım tarifi: “Ay'ın, Akrep burcunda, Güneş'le 1 derecelik açıda olduğu Mars yani Salı gününün Ay saatinde (Salı günü Güneş'in doğuşuyla başlayan beşinci ve on ikinci saatlerinde) kuyrukları birbirine dolaşmış iki akrep resmi çizilse sözü geçen panzehir taşıyı altın yüzüğe kaş yaparak taksalar, sonra günlük ve zifti karıştırarak yoğurup pul pul yaparak üzerine iki akrep resmiyle mühürleyerek yılan, çıyan, akrep ve başka zararlı hayvanların ısıracağı insana içirseler Allah'ın izniyle fayda götür, doğruluğu denenmiştir. Yine Hindî topalak otu dedikleri otları kılarmeniye karıştırıp, yoğurup tekrar mühürle mühürleyerek haşeratın çıktığı deliklere koysalar kesinlikle haşerat kalmaz, oradan kaçarlar.”⁶

Bir müfredât yani basit devâları geleneksel tıp anlayışın içinde ele alan 16. Yüzyılda Hasan bin Abdurrahmân tarafından tercüme edilen *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa'u'l-Tabîbe Cehlulu'daki* “bâd-ı zehr” madde-sinde de yine Ay'ın, Akrep burcunda olduğu bir vakitte panzehir taşı

⁶ Sibel Murad, *Cevher-nâme (İnceleme-Sadeleştirilmiş Metin-Tıpkıbasım/Çeviri-yazılı Metin-Dizin)*, İstanbul: DBY Yayınları, 2023, s. 77-78.

üzerine akrep resmi çizip bu resmi altın yüzüğe işleyip takan kimseye akrebin yanaşmayacağı bildirilerek yine bir halk inancına yer verildiği görülmektedir:

“Ba’zılar demişler ki **Ay, burc-ı ‘Akrebden veter dedükleri mahalde iken** bâd-ı zehr taşı üzerine ‘akreb sûretin nakş edüp altın yüzüğe kaş edüp takınsalar ‘akreb ol kimesneye karîb olmaya ve elem vermeye. **Kezâlik günlüğü çeyneyüp Kamer, burc-ı ‘Akrebde iken ol yüzük ile mühürleseler hâssası aña göre ola.**⁷

Yukarıda verilen tılsımlar ve uygulanacağı doğru vakitlerle ilgili bilgiler astrolojik düşünce sistemine göre, gökyüzü ile yeryüzü arasında sembolik bir uyum bulunduğunun göstergesi olarak değerlendirilebilir. Özellikle zehir ve panzehir temaları Akrep burcu ile ilişkilidir. Akrep burcu; zehir, dönüşüm ve ölüm–yeniden doğuş gibi kavramları bünyesinde barındırdığı için bu tür uygulamalarda tercih edilmiş olmalıdır. Bunun yanı sıra, Akrep burcunun yöneticisi olan Mars, etkilerin etkinleşmesi ve ortaya çıkmasıyla bağlantılıdır. Bu nedenle işlemin Mars gününe, yani salı gününe denk getirilmesi anlamlıdır. Öte yandan Ay, sıvılar, beden ve emilim süreçleriyle ilişkilendirildiğinden, uygulamanın Ay saatlerine denk getirilmesi gerektiği düşünülmüş olmalıdır. Sabah erken saatler ile öğle vakti gibi Ay saatlerinin özellikle seçilmesi, bu sembolik düzenin güçlendirilmesi amacına hizmet etmesi içindir. Böylece Ay ve Mars etkilerinin ardışık ve dengeli bir biçimde kurulması hedeflenmiştir. Sonuç olarak bu yaklaşım, göksel unsurların yeryüzündeki süreçlere karşılık gelecek şekilde hizalanması gerektiği fikrine dayanır. Ay, Mars ve Akrep burcu arasında kurulan bu sembolik ilişki, zehir temasının hem oluşumu hem de etkisinin ortaya çıkışı bağlamında bütüncül bir sistem içerisinde değerlendirilir.

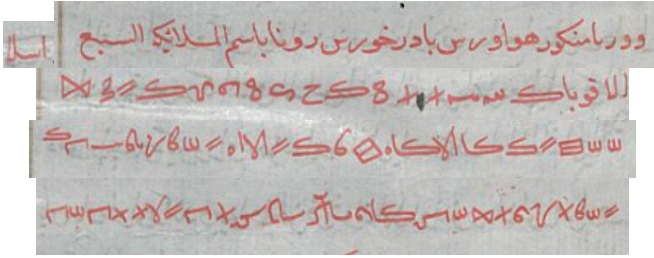
⁷ Sibel Murad ve Nuray Öztürk vd., *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa’u’t-Tabibe Cehluhu (İnceleme-Metin-Dizin)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, 2024, s.260.

2.2. Zafer ve Güç Kazanmak, Bir Yeri Fethetmek İle İlgili Örnekler:

Garsüddin Halebî'nin *Cevher-nâme*'sinde yer alan ve Filozof Hermes'ten aktarılan bir başka tılsım da çok eskiden beri özellikle padişahlar/hükümdarlar tarafından bir yeri fethetmek istendiğinde veya savaşlarda muzaffer olmak amacıyla birtakım harfleri aşağıda tarif edilen şekilde elmas taşlarıyla tılsım olarak hazırlayıp üstte taşınarak kullandıkları bir tılsımdır. Bu tılsımın Güneş kendi evinde ve Mars birinci evde iken, Ay ilk dördün evresinden dolunaya kadar olan evresinde Güneş gününün (Pazar) ilk saatinde yazılması gerektiği söylenmiştir:

Tılsım tarifi: "Her kim ki kendi kanyla ince altın güneş motifine (şemsesine) bu kelimeleri yazıp, arkasına elmas taşları yapıştırıp [üstünde] taşırsa her muharebede ve her savaşta düşmana üstün gelir. [Bu tılsım] istediği ülkelerin/şehirlerin fetihlerine yardımcı olur. Ancak bu tılsımı yazan kişinin kendisinin ve elbisesinin pak ve temiz olması ve kişinin oruçlu olması gerekir. Bu tılsım **Güneş kendi evinde ve Mars birinci evde iken, Ay ilk dördün evresinden dolunaya kadar olan evresinde Güneş gününün (Pazar) ilk saatinde (Güneş doğmasıyla başlayan ilk saat.) yazılmalıdır.** Dikenli öd ağacı veya reçine ile kıl safran karıştırarak tütsü yapılmalı. Bu tılsım kutsal, çok değerli, çok önemli bir tılsımdır. Filozof Hermes'in aktardığına göre bu tılsım eski zamanda padişahların çok büyük sırlı işlerindendir. Bir ülke/şehir fethetmek veya bir ülkenin/şehrin harap olmasını istediklerinde bu tılsımı yazarak üstlerinde taşırlardı ve Allah'ın -*şâni, celâli yüce olsun*- yardımıyla didikleri ülkeleri/şehirleri fethederlerdi."⁸

⁸ Murad, a.g.e, s. 82-83.

Şekil 1

Tılsımın uygulanacağı vakitle ilgili verilen yukarıda verilen bilgiler; astrolojik sistem içerisinde bu tür uygulamalarda yalnızca gezegensel saatlerin değil, aynı zamanda gezegenlerin bulundukları burçlar ve evlerin de büyük önem taşıdığını gösterir niteliktedir. Bu bağlamda Güneş'in kendi yönettiği ya da güçlü olduğu konumlarda bulunması özellikle tercih edilir. Güneş'in kendi evi olan Aslan burcunda ya da yüceldiği kabul edilen Koç burcunda yer alması, yapılan işlemin gücünü artıran bir unsur olarak değerlendirilir. Ayrıca pazar gününün Güneş tarafından yönetilmesi ve günün ilk saatinin de Güneş saati kabul edilmesi nedeniyle, uygulamanın özellikle bu zaman dilimine denk getirilmesi anlamlı görülür.

Metinde Mars'ın birinci evde bulunmasına da özel vurgu yapılmaktadır. Birinci ev, yükselen burçla ilişkili olup kişinin dış dünyaya yansıyan yönünü ve başlangıç enerjisini temsil eder. Mars'ın bu evde, özellikle yükselmekte olduğu bir anda bulunması; mücadele gücünün, cesaretin ve atılım enerjisinin aktif biçimde ortaya çıkmasını sembolize eder. Bu durum, savaşçı niteliklerin görünür ve etkili hâle gelmesini sağlayan bir unsur olarak yorumlanır.

Bunun yanı sıra Ay'ın ilk dördün evresi de dikkate alınır. İlk dördün, büyüme, ilerleme ve güç toplama süreçleriyle ilişkilendirilirken; özellikle Aslan ve Yengeç fazları önem taşır. Bunlar arasında Aslan fazı, Güneş'in yönetim alanı olması sebebiyle liderlik, irade gücü, vazgeçmeme ve güçlü bir mücadele enerjisiyle ilişkilendirilir.

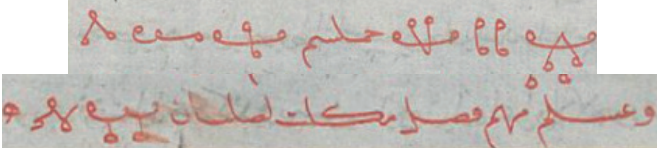
Bu nedenle uygulamanın bu faza denk getirilmesi, ortaya çıkarılmak istenen etkinin daha yüksek bir yoğunlukla açığa çıkmasını sağlamak amacı taşır. Bu sembolik düzen içerisinde hükümdarlar ve yöneticiler için Güneş teması ön plana çıkar. Güneş; otoriteyi, merkezi gücü ve hükmetme yetisini temsil ederken, Aslan burcu bu gücün görünür ve etkili biçimde tezahür ettiği alanı ifade eder. Mars'ın savaşçı enerjisi ile Güneş'in otoriteyi temsil eden yapısının bir araya getirilmesi, yöneticinin kudretini artıran bütüncül bir astrolojik kompozisyon oluşturur.

Metinde ayrıca elmas taşına da değinilmektedir. Elmas, geleneksel yorumlarda Alkol ile ilişkilendirilir. Alkol sabit yıldızı tarihsel olarak yoğun ve sert etkilerle anılmış; buna karşılık elmasın bu tür olumsuz etkileri dengeleyen bir unsur olduğu kabul edilmiştir. Dayanıklılık, saflık ve yüksek değerle özdeşleşen elmas, aynı zamanda hükümdarlık ve yücelik sembolü olarak görülür. Bu nedenle elmasının kullanımı, yalnızca koruyucu bir unsur değil, aynı zamanda kişinin en yüksek makama ulaşma ve kendini yüceltme arzusunun sembolik bir ifadesi olarak değerlendirilir.

2.3. Ticarete Kazanç Sağlamak, Bir Yerin Güzelleşmesi ve Kötülüklerden Korunması ile İlgili Örnekler:

Halebî'nin *Cevher-nâmesi*'nde bahsi geçen başka bir örnek, ticarete kazanç sağlamak ve kazancın artması, ev veya dükkân gibi mekanların gelişmesi- güzelleşmesi, yangın, hırsızlık vb. kötülüklerden korunmak, halk içinde sevgi ve saygı kazanmak gibi faydalarından bahsedilen bir tılsım da malakit/bakır taşıyla ilgili hazırlanan bir tılsımdır. Bu tılsım için doğru zaman, Kova burcu dönemi (21 Ocak-19 Şubat) olarak bildirilmiştir:

Tılsım tarifi: "Ve Filozof Hermes söyler: Kim ki malakit/bakır taşı üzerine **Kova burcu zamanında (21 Ocak-19 Şubat)** Kova burcunun resmini yazıp çevresine bu harfleri yazarsa

Şekil 2

yedi gün, yedi gece açık ve bulutsuz havada yıldızla karşı koyarak Kırmânî demirden yüzük yaparak bu taşı ona kaş yaparsa ve temiz saklarsa tüccar takımından her kim bu mührü taşırsa ticarete iyi olur, çok yararını görürler. Ve her kim balmumu üzerine bu mührü bassa ve o mumu bir dükkân veya ev içinde bir yere gömerse, o mum evde olduğu için sözü geçen ev ve anılan dükkân gelişip güzelleşir. Felaketten, yangından, yakılmaktan korunur. Ve her kim ki bu mührü taşırsa yola çıktığında haydut ve düşman zararından korunur, halk arasında kabul gören ve sevilen, saygı duyulan, sözü etkili biri olur. Ve bir kişi bu mührü yıkayıp suyunu bir yere saçarsa o yer gelişip güzelleşir, kötü durumda olmaz. Kötü durumdaysa da gelişip güzelleşir, içinde yaşanılacak bir yer haline gelir.”⁹

Bu tılsımın Kova burcu ve malakit (bakır) taşı ile ilişkilendirilmesinin sebebi; bu taşın, astrolojik olarak özellikle Satürn ve Venüs ile ilişkilendirilmesiyle ilgilidir. Venüs; ticaret, estetik, uyum ve insanlar arası ilişkileri temsil ederken, Satürn; düzen kurma, yapı inşa etme, sistem geliştirme ve süreklilik sağlama gibi işlevleri ifade eder. Bu nedenle söz konusu bağlamda Venüs ve Satürn’ün birlikte etkili olduğu bir alan söz konusudur. Satürn’ün yönettiği Kova burcu ve Oğlak burcu arasında özellikle Kova burcu ön plana çıkar. Kova; topluluk, sosyal düzen ve karşılıklı hizmet ilişkileriyle bağlantılıdır. Bu yönüyle ticaretin ve toplumsal etkileşimin merkezde olduğu durumlarda daha uygun bir sembolik zemin oluşturur. Bu çerçevede malakit (bakır) taşı, Venüs ve Satürn etkisinin yeryüzündeki bir karşılığı olarak görülür. Bu taşla hazırlanan bir mührün balmumu aracılığıyla

⁹ Murad, a.g.e, s. 86.

oluşturulup dükkân ya da ev içine yerleştirilmesi; mekânın korunması, düzenlenmesi ve olumlu bir atmosfere kavuşması ile ilişkilendirilir. Aynı zamanda bu uygulamanın, kişiyi düşmanlık, saldırı ve olumsuzluklardan koruduğu; bulunduğu ortamda kabul görmesini, sevilmesini ve sözünün dinlenmesini sağladığına inanılır. Sonuç olarak malakit taşı, Venüs'ün uyum ve çekim gücü ile Satürn'ün düzen kuran ve koruyucu niteliğini bir araya getiren sembolik bir unsur olarak değerlendirilir. Bu birliktelik, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güvenlik, istikrar ve kabul görme temalarını bütüncül bir yapı içinde ele alır.

2.4. Güç Sahibi ve Sözü Dinlenir, İtibarlı, Sevilen Bir Kişi Olmakla İlgili Örnekler:

Cevher-nâme'de Filozof Hermes'ten aktarılan bir başka tılsım altın levha üzerine birtakım isimlerin yazılmasıyla yapılmakta olup insanın güçlü ve makamlı kişilerin gözünde sevilen ve saygı duyulan biri olmasıyla ilgilidir. Bu tılsımın yazılması için uygun vakit; Arslan burcu yükseldiğinde (22 Temmuz-23 Ağustos) Güneş kendi evinde Güneş gününün (Pazar) ilk saatidir:

Tılsım tarifi: "Her kim Arslan burcu yükseldiğinde (22 Temmuz-23 Ağustos.) Güneş kendi evindeyken Güneş gününün (Pazar) ilk saatinde (Pazar günü Güneş doğmasıyla başlayan ilk saat) altın levha üzerine

Şekil 3

bu isimleri yazarak resmederse ve belindeki kuşak altına koyup kuşanıp padişahlarla görüşürse o kişi padişahın gözüne heybetli bir kişi olarak görünür, gayriihtiyari ona sevgi duyarlar.”¹⁰

¹⁰ Murad, a.g.e., s. 92.

Aslan burcunun Güneş saatiyle birlikte anılması, Güneşin kendi yönettiği alanda etkin kılındığını ifade eder. Güneş, astrolojik sembolizmde hükümdarlık, otorite ve merkezî güçle ilişkilendirildiğinden, bu zaman diliminin seçilmesi söz konusu etkinin özellikle yönetici figürler ve liderlik temaları üzerinden güçlendirilmesini amaçlar. Bu çerçevede altının kullanımı da aynı sembolik düzeni tamamlar. Altın, Güneş ve Aslan burcuyla özdeşleştirilen temel metallerden biri olarak; ihtişam, kudret ve yücelik anlamlarını taşır. Bu nedenle metnin altın levha üzerine işlenmesi ya da altınla süslenmesi, Güneşî niteliklerin somut bir biçimde görünür kılınmasına hizmet eder.

Nesnenin özellikle bel ve göbek bölgesinde taşınması ise bedenin enerji merkezleriyle ilişkilidir. Bu noktada Manipura çakrası ve Svadhisthana çakrası ön plana çıkar. Manipura çakrası; irade, güç ve otorite kurma ile bağlantılıyken, Svadhisthana çakrası kişinin kendini ifade etmesi, görünür olması ve sosyal alanda varlık göstermesiyle ilişkilendirilir. Dolayısıyla bu nesnenin söz konusu bölgede taşınması, bireyin kendini ortaya koyma gücünü artırmak, otoritesini pekiştirmek ve toplumsal alanda daha etkili bir konum elde etmesini sağlamak amacıyla tercih edilir. Böylece Güneş, Aslan burcu ve altın üzerinden kurulan sembolik güç, bedenin enerji merkezleriyle desteklenerek bütüncül bir etki alanı oluşturur.

2.5. Dileklerin Gerçekleşmesi ve Aşk-Sevgi İçin Yapılan Tılsım:

Halebî'nin Cevher-nâmesinde yer alan diğer bir tılsım tarifinde akik taşı kullanılmıştır. Bu uygulama için Güneş, Koç burcunda iken (21 Mart-22 Nisan) Venüs gününün (Cuma) ilk saati uygun bulunmuştur. Bu tılsımın amacı dileklerin gerçekleşmesidir.

Başka bir örnekte de akik taşının aşağıda belirtilen şekilde hazırlanarak yüzük olarak taşınmasının istenilen kişinin aşk ve sevgisinin kazanılacağı söylenmiştir. Bu tılsım için uygun zaman olarak yine Venüs gününün (Cuma) ilk saati uygun olarak verilmiştir:

Tılsım tarifi: "Filozof Kantas şöyle söyler: Bu mührün, **Güneş, Koç burcunda iken (21 Mart-22 Nisan.) nisan ayında Venüs**

gününün (Cuma) ilk saatinde (Cuma günü Güneş doğduktan sonra gelen ilk saati) yazılması gerekir. Yazan kişi temiz, maddi ve manevi kirlerden arınmış ve oruçlu, takva sahibi olmalıdır. Bu mührü yazıp karşısına koyarak yüceltip saygısını göstererek huş ağacıyla tutsüleyip dilek zamanı için saklasın.

Ve her kim ki **Venüs gününün (Cuma) ilk saatinde (Cuma günü Güneş doğduktan sonra gelen ilk saati)** akik üzerine arkası dönük kadının arkasında sol eliyle onu kaftanından çeken erkek resmi çizerse -bu resim gibi- ve bahsedilen mührü sözü edilen kişi takarsa onu her gören kadın çok âşık olup onun delisi olur. Ona yaklaştığında bile onunla birlikte olmaya aşırı istek duyar.”¹¹

Şekil 4

¹¹ Murad, a.g.e., s. 100.

Güneş'in Koç burcunda bulunması, onun yüceldiği konumda yer alması anlamına gelir. Bu yerleşim; irade gücü, başlangıç enerjisi ve doğrudan etki oluşturma kapasitesinin en güçlü şekilde ortaya çıktığı sembolik bir durumu ifade eder. Bu nedenle uygulamanın Güneş etkisini taşıyan uygun zaman dilimlerinde yapılması, niyetin güçlenmesi açısından önemli kabul edilir.

Venüs ile ilişkili uygulamaların Venüs gününde ve Venüs saatinde gerçekleştirilmesi ise temel bir ilke olarak görülür. Venüs; aşk, sevgi, ilişkiler, estetik ve maddi kazançla ilgili alanları temsil ettiğinden, bu zamanlama bu temalarla ilgili niyetlerin daha güçlü bir şekilde desteklendiği sembolik bir çerçeve oluşturur. Bu bağlamda kullanılan akik taşı, güç, özgüven ve içsel dayanıklılık ile ilişkilendirilir. Uygulamada önce bireyin kendi içsel gücünü inşa etmesi, ardından bu gücün dış dünyaya yansımaları hedeflenir. Böylece kişi, sahip olduğu enerjiyi çevresine daha etkili ve görünür bir biçimde aktarabilir. Bu süreç, sembolik olarak kişinin çekim gücünün artması ve bunun sonucunda aşk, dilekler, sosyal kabul ve maddi imkânlar gibi unsurların kişiye yönelmesi şeklinde yorumlanır. Böylece Venüs'ün çekim ve uyum oluşturma niteliği ile kişinin içsel gücü birleşerek bütüncül bir sembolik yapı oluşturur.

2.6.Hastalıklardan Korunmak ve Hastalıklardan Kurtulmak İçin Verilen Tılsımlar:

Halebi'de böbrek ve böbrekteki taşın düşürülmesi ve ciğer hastalıklarından korunmak için verilen bir tılsımda selenit taşı kullanılmıştır. Selenit taşının çizilen arkasında yengeç taşıyan üveyik kuşu sembolü yüzük olarak taşınacaktır. Bunun için verilen uygun zaman Ay, Yengeç burcundayken, Jüpiter saatidir.

Tılsım tarifi: "Filozof Feryâmûs şöyle söyler: Her kim selenit taşından yüzük kaşı edinip üzerine **Ay, Yengeç burcundayken, Jüpiter saatinde** arkasında yengeç taşıyan üveyik kuşu resmi çizerek [yüzük] kaşının altına bir parça mürrisafi dedikleri zammı koyup

yüzüğe takıp taşılırsa böbrek, taş hastalıklarından ve ciğer ağrısından korunur.”¹²

Şekil 5

Selenit taşı; arındırma, dengeleme ve koruma özellikleriyle ilişkilendirilen, sembolik olarak temizleyici bir işlev taşıdığı kabul edilen bir kristaldir. Bu anlayışa göre taş, hem enerji hem de mekânsal düzeyde bir yenilenme ve arınma sürecini temsil eder. İnsan bednindeki bazı organlar da bu arındırma sistemiyle ilişkilendirilir. Böbrekler fiziksel arıtım süreciyle, akciğerler ise nefes ve yaşam enerjisiyle bağlantılı kabul edilir. Bu yapılar sembolik olarak Jüpiter, Ay ve Yengeç burcu ile ilişkilendirilir; bu üçlü birlikte koruma, beslenme, arınma ve yaşam döngüsünün dengelenmesi temalarını temsil eder.

Selenit taşında yer alan üveyik kuşu figürü de bu sembolik çerçevenin bir parçası olarak değerlendirilir. Jüpiter kuşları yöneten bir gezegen olarak bilinir. Kuş, özellikle Jüpiter etkisiyle ilişkilendirilerek yükselme, arınma ve olumlu enerjiyi taşıma anlamı kazanır. Bu yönüyle hem temizleyici hem de taşıyıcı bir sembol olarak görülür. Taşın yüzük formunda kullanılması, enerjinin doğrudan beden üzerinde merkezlenmesi ve sürekli bir arınma ve yenilenme döngüsünün aktif tutulması amacıyla açıklanır. Böylece enerji akışının daha yoğun ve sürekli hale geldiği sembolik olarak ifade edilir.

Zamanlama açısından Jüpiter saati ve Perşembe günü ön plana çıkar. Jüpiter günü olarak kabul edilen Perşembe'nin özellikle ilk

¹² Murad, a.g.e., s. 103-104.

saatleri, Jüpiter etkisinin en güçlü hissedildiği zaman dilimi olarak değerlendirilir. Bu zamanlama, arınma, genişleme ve koruma temalarının daha etkin bir şekilde ortaya çıkmasını sembolize eder.

17. yüzyılda Sakızlı İsâ Efendi tarafında kaleme alınan ve geleneksel tıp tarihiyle ilgili metinler içerisinde önemli müracaat kaynaklarından biri olarak görülen bir müfredât kitabı olan Nizâmü'l-Edviye'de bâdrûc yani Horasan teresi ile ilgili bir tedaviden bahsedilmiştir. Tedavinin zamanı Güneş, Koç burcundayken yani nevrûz dönemi olarak verilmiştir. Bu günlerde Horasan teresini her gün çiğnemek, kişişi o yıl içerisinde yaşayabileceği dış ağrılarından korumaktadır:

Kavl-i Şerîf güneş hamel burcına nüzûl eyledükde, ki nevrûz günleridir, bundan birkaç gün her-bâr çiğneseler ol yıllar dış ağrısının görmeye.¹³

Nevruz dönemi, geleneksel inanç ve sembolik yorumlarda Güneş'in Koç burcunda güçlü kabul edildiği, yani baharın başlangıcını ve doğanın canlanmasını temsil eden bir zaman dilimi olarak değerlendirilir. Bu dönem aynı zamanda şifa, yenilenme ve arınma ile ilişkilendirilir; halk inanışlarında bereket ve şifa zamanı olarak görülmesi de bu sembolik çerçeveye bağlantılıdır.

Koç burcu, bedenin baş bölgesiyle ilişkilendirildiğinden, özellikle dişler ve kafa bölgesiyle ilgili konular bu sembolik sistem içinde ele alınır. Bu nedenle Nevruz döneminin, dış sağlığı ve baş bölgesiyle ilgili rahatsızlıkların hafiflemesiyle ilişkilendirildiği geleneksel yorumlar bulunmaktadır. Bu bağlamda bazı bitkilerin çiğnenerek kullanılması da sembolik bir şifa pratiği olarak görülür. Örneğin “Horasan teresi” gibi bitkilerin çiğnenmesinin dış ağrısını hafifletmeye yardımcı olacağı yönündeki inanış, bitkilerin doğal şifa gücü ile sembolik astrolojik anlamların birleşiminden oluşan geleneksel bir yaklaşımdır.

Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa 'u l-Tabîbe Cehluhu 'da (Hekimlere Gerekli Bilgiler) yer alan bir uygulamada da yeşim taşının kadının uyluğuna

¹³ Mükerrrem Bedizel Aydın – Sibel Murad, *Nizâmü'l-Edviye - Sakızlı İsâ Efendi*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019, s.132.

bağlanmasının doğumu kolaylaştırdığı, boğaza veya mideye yakın tutulması halinde mide rahatsızlıklarını şifalandıracağı ve Ay, İnsan burcunda iken üzerine insan sureti resmedilen bir yüzük olarak taşınmasının kişinin içeride olan tüm dertlerini gidereceği bilgileri verilmiştir:

Yeşeb (Yeşim taşı): "Eger 'avrat uyluğına asakosa gücile toğurmağa nef' eyleye ve eger boyunda şol vechle asakosalar ki ma'ide ve boğaz bağirtlağı üzerinde tursa ma'ideye ziyâde nef' eyleye, husûsan zeytî ziyâde nef' eyleye. Ba'zılar demişler evlâ budur ki kamer burc-ı insîde iken üzerine insân sûretin nakş edüp götüreler. Pes böyle olacak içerüde olan her eleme nâfi' ola."¹⁴

Burc-ı insî; tek sabit bir listeyle modern astrolojide tanımlanan bir şey değildir; ama klasik İslâmî-astrolojik ve tasavvufî metinlerde insana karşılık gelen sembolik burç düzeni olarak açıklanır. Burç-ı insî; insan bedeninin burçlara sembolik karşılıklarını ifade eder. Yani Koç burcu, baş/yüz; Boğa burcu, boyun; İkizler burcu, omuzlar / kollar; Yengeç burcu, göğüs / kalp bölgesi; Aslan burcu, kalp merkezi / omurga üstü; Başak burcu, karın / sindirim; Terazi burcu, böbrekler / bel; Akrep burcu, üreme organları; Yay burcu, uyluklar; Oğlak burcu, dizler; Kova burcu, baldırlar / damar sistemi; Balık burcu, ayaklar. Bu, fiziksel bir sistemden ziyade sembolik beden-kozmos eşleştirmesi olarak görülür.

Yeşim taşı; geleneksel sembolik yorumlarda huzur, denge ve arınma ile ilişkilendirilen bir taştır. Bu anlayışa göre kalp merkezini temsil eden kalp çakrası üzerinde dengeleyici etki oluşturduğu, bedensel ve zihinsel sakinleşmeyi desteklediği kabul edilir. Aynı zamanda toksinlerin atılması, cilt sağlığının düzenlenmesi ve kan dolaşımının dengelenmesi gibi sembolik bedensel süreçlerle de ilişkilendirilir. Bu bağlamda "burc-ı insî" anlayışı, insan bedeninin sembolik olarak burçlarla eşleştirilmesini ifade eder. İnsan figürünün kullanılması, bedeninin doğrudan bu kozmik düzenin bir temsili olduğunu göstermek içindir. Bu nedenle hayvan figürleri yerine insan formunun tercih edilmesi,

¹⁴ Murad- Öztürk vd. a.g.e., s. 1127.

insanın kendi bedeni üzerinden evrensel sistemi temsil etmesi fikrine dayanır. Beden-burç eşleşmesi çerçevesinde; örneğin boğaz bölgesi Boğa burcu ile, mide ve sindirim alanları ise Yengeç burcu ile ilişkilendirilir. Bu tür eşleştirmeler, bedenin farklı bölgelerinin sembolik olarak farklı burç enerjilerini taşıdığı düşüncesine dayanır.

Ayrıca kadın figürünün yer aldığı bazı sembolik tasarımlar, Yay burcu ve onun yöneticisi kabul edilen Jüpiter ile ilişkilendirilir. Bu bağlamda özellikle doğum ve lohusalık gibi süreçlerin daha dengeli ve rahat geçmesi, Jüpiter'in koruyucu ve genişletici etkisiyle açıklanır. Bu tılsımlarda yeşim taşının kullanımı, bedenin sembolik burç karşılıklarıyla birleştirilerek hem fiziksel hem de enerjisel düzeyde bir denge ve uyum oluşturma amacı taşıyan bütüncül bir sistem olarak değerlendirilebilir.

Halebi'nin *Cevher-nâmesi*'nde yer alan bir tılsımda ise kuduz hastalığının tedavisinde bahsedilir. Buna göre kızıl bakırdan bir çömlek içinde yengeçler yakılıp kül edilir ve bu işlem şa'r-ı Yemâniyye yani Sirius yıldızı doğduktan sonra Güneş, Arslan burcundayken ve Ay da tam karşısındayken özellikle ayın 18. Gününde yapılmalıdır.

Güneş'in yükselen burca yaklaşması veya belirli bir burçla kavuşum yaptığı dönemler, ilgili burcun sembolik özelliklerinin daha görünür hâle geldiği zamanlar olarak yorumlanır. Bu çerçevede Yengeç burcu ile ilişkili temalar; duyarlılık, korunma ve içsel denge üzerinden ele alınır.

Benzer şekilde Venüs ve yücelim yöneticisi olarak kabul edilen Jüpiter'in Yengeç burcundaki yerleşimi, besleyici, koruyucu ve genişletici etkilerin güçlendiği bir sembolik dönemi ifade eder. Bu tür yerleşimler, Yengeç burcunun temsil ettiği duygusal güvenlik ve korunma temalarını ön plana çıkarır. Güneş'in Aslan burcuna geçtiği dönemde, karşıt burç olan Kova burcunda Ay'ın dolunay konumuna gelmesi, karşıtlık ve denge prensibi üzerinden değerlendirilir. Bu tür dolunaylar, Güneş-Ay ekseninde tamamlanma ve görünürleşme süreçlerini sembolize eder. Metinde ayrıca Satürn etkisine de atıf yapılır.

Kova burcundaki Ay konumu, Satürn yönetimiyle ilişkilendirildiği için disiplin, sınır ve yapı temalarını da sembolik olarak içine alır.

Bazı geleneksel yorumlarda yıldız sistemleri de bu çerçeveye eklenir. Özellikle Sirius yani köpek takımıyıldızıyla ilişkilendirilen semboller, koruyucu ve şifalandırıcı anlamlar taşır. Bu nedenle Yengeç ve Sirius bağlantısı, koruma ve iyileşme temalarıyla birlikte değerlendirilir. **Tılsım tarifi:** "Hakîm Câlînûs hikâyet eder ki tecrube ehli İsceryûn nâm tabîb kızıl bakırdan çölmek içine yengeçleri koyup ba'dehu yakup kül ederdi ve yengeçleri yakması yaz günlerinde **şa'rî-i Yemâniyye dedükleri yıldız toğduktan sonra Güneş, burc-ı Esedde olup Kamer dahı mukâbelede iken husûsan ayun on sekizinci güninde yakup kül edüp hâzır ederdi ve andan kuduz talayana içürürdi.**"¹⁵

2.7. Durugörü veya Gaybdan Haber Almayla İlgili Bir Örnek:

Hayâtü'l-Hayevân'ın Türkçe tercümelerinden biri olan Bâlî Efendi'nin *Terceme-i Aynü'l-Hayât* adlı eserinde köstebek maddesinde bahsedilen bir uygulama oldukça dikkat çekicidir. Buna göre bir köstebek üç litre su içinde boğulduktan sonra kafatası kemiklerinden arındırılan beyni alınarak çeşitli devalarla birlikte pişirildikten sonra merhem haline getirilip Güneş, Koç burcunda Arslan burcuna geçinceye kadar müddette açılıp yalandığında o kişinin Allah'ın kudretiyle her nesneden haberdar olacağı yani bilinmeyenleri bileceği anlatılmıştır:

"Yahyâ bin Zekeriyâ eydür: Kaçan kim huld üç rıtl su içre boğulup müntefih olup şişince suda kalsa ba'de ol sudan sâf ve pâk daha fazla var mı? Beynisin eder içinde kılınup kemükleri atılsa ve bir nuhâsdan (bakırdan) kabda tabh olsa (pişirilse) ve üzerine dört dirhem lübân-ı zeker ya'nî erkek günlük ve dört dirhem efyûn ve kibrîtden ve nişâdırdan dört dirhem dört rıtl 'asel (bal) ile döğüldükden sonra ilkâ' edüp merhem gibi olunca tabh olunup bir sırça çanağa

¹⁵ Murad- Öztürk vd., a.g.e., s. 691.

koyub andan şems hamel burcından esed burcına dâhil olunca açıla yalasa ve anı isti'mâl eden kişi anda yağlu yemese ve pâk ve sâ'im olsa Hakk te'âlâ kudreti ile cemî' nesneyi bildüre."¹⁶

Bu uygulamada verilen müddet, sembolik astrolojik yaklaşımlarda süreçlerin uzun tutulmasının nedeninin, enerjinin aşamalı bir şekilde açılması ve farklı bilinç katmanlarının sırayla aktive edilmesi olarak açıklanabilir. Bu bağlamda Koç burcundan Aslan burcuna kadar uzanan beş burçluk alan; Koç, Boğa, İkizler, Yengeç ve Aslan burçlarını kapsar ve sembolik olarak baş bölgesinden kalp merkezine kadar olan enerji akışını temsil eder. Bu sistemde Koç burcu baş ve özellikle taç çakra ile ilişkilendirilirken, Aslan burcu kalp çakrasına karşılık gelir. Dolayısıyla taç çakra ile kalp çakrası arasındaki tüm ara merkezlerin dengelenmesi ve açılması gerektiği düşünülür. Bu denge sağlandığında sezgisel algı ve öngörü kapasitesinin daha bütüncül bir şekilde çalışacağı kabul edilir. Merkür ise bu sistemde nötr ve iki yönlü bir enerji olarak değerlendirilir; hem zihinsel hem de algısal geçişleri temsil eder. Bu nedenle Merkür, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bilgi akışını simgeler. Köstebek gibi hem yer altında hem yüzeye yakın yaşam süren varlıklar da bu sembolik yapıyla ilişkilendirilir ve hem bilinçaltı (yeraltı) hem de bilinç (yüzey) bilgilerini taşıyan bir aracı olarak yorumlanır.

Bu çerçevede yeraltı dünyasıyla ilgili sembolik anlatımlar, Hades temasıyla; üst düzey kozmik düzen ise Satürn ile ilişkilendirilir. Böylece sistem, en alt bilinç katmanından en üst kozmik düzene kadar uzanan çok katmanlı bir bilgi ve enerji akışı olarak ele alınır.

¹⁶ Sibel Murad, *Tercüme-i Aynü'l-Hayat'ta Şekil ve Zaman Ekleri*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya, 2015, s. 250-251.

Sonuç

Tarih boyunca astroloji, yalnızca geleceği haber veren bir sistem olarak değil, aynı zamanda insan hayatının farklı alanlarına yön veren bir bilgi ve uygulama alanı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle ihtiyârât geleneği içerisinde gök cisimlerinin belirli konumlarının çeşitli iş ve uygulamalar için uygun zamanlar sunduğu düşüncesi yaygın kabul görmüştür. Bu anlayış, yalnızca astroloji kitaplarında değil, tıp, eczacılık, cevhernâme ve hayvanlar ansiklopedisi niteliğindeki eserlerde de kendisine yer bulmuştur.

Bu çalışmada incelenen *Cevher-nâme*, *Nizâmü'l-Edviye*, *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa'u'l-Tabîbe Cehlulu* ve *Terceme-i Aynü'l-Hayât* gibi eserlerde astrolojik unsurların çeşitli amaçlarla kullanıldığı görülmüştür. Zehirlenmelerden korunma, düşmanlara karşı üstünlük sağlama, ticari başarı elde etme, toplum içerisinde itibar kazanma, aşk ve sevgiye ulaşma, hastalıklardan korunma veya tedavi olma gibi gündelik hayatın farklı alanlarına yönelik uygulamalar belirli gezegen, burç ve yıldız konumlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bunun yanında bazı uygulamalarda durugörü, gaybdan haber alma veya gizli bilgilere ulaşma gibi olağanüstü kabul edilen yetilerin de astrolojik zamanlamalarla bağlantılı olarak ele alındığı tespit edilmiştir.

Metinlerde dikkat çeken hususlardan biri, taşlar, bitkiler, hayvansal maddeler ve çeşitli sembollerin tek başlarına değil, belirli astrolojik şartlar altında anlam ve işlev kazanmalarındır. İncelenen eserlerde, astrolojinin yalnızca teorik olarak değil, aynı zamanda gündelik yaşamı şekillendiren bir alan olarak kullanıldığını göstermektedir. Astrolojik zamanlama, tılsımlar, şifalı taşlar ve tedavi uygulamaları arasındaki ilişki; dönemin dünya tasavvurunu, insan-doğa-kâinat arasındaki bağlantı anlayışını ve geleneksel bilgi sistemlerinin işleyişini anlamak bakımından önemli veriler sunmaktadır. Bu yönüyle söz konusu metinler, Osmanlı ve İslam kültür tarihinde astrolojik düşüncenin farklı disiplinlerle kurduğu ilişkiyi göstermesi bakımından önemli kabul edilebilir.

Kaynakça

- AYDIN, Cengiz – AYDIN, Gülseren. “Batlamyus”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5, 197-201. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- FEHD, Tevfik. “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 22, 124-126. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Wikipedia. “Electional Astrology.” Son güncelleme 22 Mayıs 2026. Erişim 22 Haziran 2026. Wikipedia Electional Astrology.
- KILIÇ, Mahmut Erol. “Hermes.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 17, 228–233. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- MURAD, Sibel. *Cevher-nâme (İnceleme-Sadeleştirilmiş Metin-Tıpkıbasım/Çeviriyazılı Metin-Dizin)*. İstanbul: DBY Yayınları, 2023.
- AYDIN, Mükerrerrem Bedizel - MURAD, Sibel. *Nizâmü'l-Edviye - Sakızlı İsa Efendi*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2019.
- MURAD, Sibel - ÖZTÜRK Nuray - AKDAĞ Ahmet. *Tercüme-i Mâ-Lâ Yesa'u'l-Tabîbe Cehlulu (İnceleme-Metin -Dizin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler, 2024.
- MURAD, Sibel. *Tercüme-i Aynü'l-Hayat'ta Şekil ve Zaman Ekleri*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Sakarya, 2015.

SARAYBOSNA'DA SANAT VE KÜLTÜREL BELLEK

Şükran BULUT

Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Bölümü Sivas,
ORCID NO: 0000-0001-8220-686X sukranblt@gmail.com.

ÖZET

Bu çalışma, sokak sanatının Saraybosnalı sanatçılar ve şehir kimliği açısından anlamını, işlevini ve toplumsal önemini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle 1992–1995 kuşatması sonrası dönemde kamusal alanın yeniden inşası sürecinde ortaya çıkan görsel müdahalelerin, kolektif hafıza, travma anlatısı ve kültürel direniş bağlamında nasıl bir rol üstlendiği araştırmanın temel problematigini oluşturmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; literatür taraması, görsel analiz ve örnek olay incelemesi teknikleri kullanılmıştır. Saraybosna'daki duvar resimleri, graffiti uygulamaları ve kamusal sanat pratikleri estetik, sosyolojik ve kültürel bellek perspektiflerinden çözümlenmiştir. Araştırmanın önemi, sokak sanatını yalnızca estetik bir üretim alanı olarak değil, aynı zamanda savaş sonrası toplumsal iyileşme, kimlik inşası ve mekânsal aidiyet üretimi bağlamında değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle çalışma, Balkanlar'daki post-sosyalist kentlerde kamusal sanatın dönüştürücü potansiyeline ilişkin literatüre katkı sunabilir. Elde edilen bulgular, Saraybosna'da sokak sanatının bireysel ifade biçiminin ötesine geçerek kolektif hafızayı görünür kılan, travmatik geçmişle yüzleşmeyi mümkün kılan ve kent-sel mekânı yeniden anlamlandıran bir araç işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

ATIF: Bulut, Ş. (2026). Saraybosna'da Sanat ve Kültürel Bellek. C. Kahraman ve S. İnan (Ed.), Toplumsal Araştırmalar Kitabı 7 (ss. 243-260). DBY Yayınları, İstanbul, 2026.

Ayrıca genç sanatçılar için alternatif bir ifade ve katılım alanı oluşturduğu; turizm, kültürel ekonomi ve uluslararası görünürlük açısından da şehre katkı sağladığı belirlenmiştir. Bununla birlikte çalışmanın sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma belirli örnek mekânlar ve sanatçılar üzerinden yürütülmüş olup tüm sokak sanatı üretimlerini kapsamamaktadır. Ayrıca saha çalışmasının sınırlı olması, izleyici algısına dair nicel verilerin eksikliğine yol açmıştır. Sonuç olarak Saraybosna'da sokak sanatı, yalnızca estetik bir pratik değil; tarihsel travmanın görsel hafızası, kültürel direnişin simgesi ve kentsel kimliğin yeniden üretildiği dinamik bir ifade alanı olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, kamusal sanatın savaş sonrası toplumlarda üstlendiği çok katmanlı rolü ortaya koyarak disiplinlerarası araştırmalar için kuramsal bir zemin sunmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Saraybosna, Sokak Sanatı, Kamusal Alan, Kültürel Bellek, Kentsel Kimlik, Görsel Kültür.

ART AND CULTURAL MEMORY IN SARAJEVO

ABSTRACT

This study aims to examine the meaning, function, and social significance of street art for Sarajevo-based artists and in relation to the city's urban identity. Particular emphasis is placed on the post-siege period (1992–1995), during which visual interventions in public space emerged as part of the broader process of reconstructing the urban environment. The central problematic of the research is to analyze how these interventions function within the frameworks of collective memory, trauma narrative, and cultural resistance. The study adopts a qualitative research design, employing literature review, visual analysis, and case study methods. Murals, graffiti practices, and various forms of public art in Sarajevo are analyzed through aesthetic, sociological, and cultural memory perspectives. Rather than approaching street art solely as an aesthetic field of production, the research situates it within the broader context of post-war social recovery, identity formation, and the construction of spatial belonging. In this respect, the study seeks to contribute to the literature on the transformative potential of public art in post-socialist cities in the Balkans. The findings indicate that street art in Sarajevo extends beyond individual modes of expression and operates as a visual mechanism for rendering collective memory visible, facilitating engagement with a traumatic past, and re-signifying urban space. Moreover, it provides young artists with alternative platforms for artistic expression and civic participation, while simultaneously contributing to cultural tourism, the creative economy, and the city's international visibility. Nevertheless, the study has certain limitations. The analysis is based on selected sites and representative artists and

therefore does not encompass the entirety of street art production in Sarajevo. In addition, the limited scope of field research has resulted in a lack of quantitative data concerning audience reception and perception. In conclusion, street art in Sarajevo should be understood not merely as an aesthetic practice, but as a dynamic field in which historical trauma is visually articulated, cultural resistance is symbolically enacted, and urban identity is continuously reconstructed. By foregrounding the multilayered role of public art in post-conflict societies, this study offers a theoretical foundation for future interdisciplinary research.

KEY WORDS: Sarajevo, Street Art, Public Space, Cultural Memory, Urban Identity, Visual Culture,

Giriş

Saraybosna, tarihsel olarak farklı imparatorlukların, etnik toplulukların ve kültürel geleneklerin kesişim noktasında konumlanmış çok katmanlı bir kenttir. Osmanlı mirası, Avusturya-Macar modernleşmesi ve Yugoslav sosyalist dönemi, kentin mimari dokusundan kültürel üretim biçimlerine kadar uzanan geniş bir alanda iz bırakmıştır. Ancak 1992–1995 yılları arasında gerçekleşen kuşatma süreci, bu tarihsel süreklilikte radikal bir kırılma yaratmış; yalnızca fiziksel mekânı değil, kolektif belleği ve kentsel kimliği de derinden sarsmıştır. Savaş sonrası dönemde sanat üretimi, estetik bir faaliyet olmanın ötesine geçerek hafızanın yeniden inşası ve toplumsal iyileşmenin önemli araçlarından biri hâline gelmiştir (Assmann, 2011; Lefebvre, 1991). Bu çalışma, sokak sanatını Saraybosna'nın savaş sonrası kültürel yeniden yapılanma sürecinde merkezi bir pratik olarak ele almaktadır (Halbwachs, 1992). Temel varsayım, kamusal alanda üretilen görsel müdahalelerin yalnızca bireysel ifade biçimleri olmadığı; aksine kolektif hafızayı görünür kılan, travmatik geçmişle yüzleşme imkânı sağlayan ve kentsel kimliği yeniden kuran dinamik süreçler olduğudur. Bu doğrultuda araştırma, sokak sanatını kuramsal olarak kültürel bellek, mekânın üretimi ve kamusal alan tartışmaları çerçevesinde konumlandırmaktadır. Kolektif bellek kuramı, geçmişin bireysel hafızadan ziyade toplumsal bağlam içinde üretildiğini ve yeniden şekillendiğini ileri sürer. Savaş sonrası Saraybosna'da kamusal

yüzeylerde ortaya çıkan duvar resimleri, yazılamalar ve görsel semboller, bu belleğin maddi taşıyıcıları olarak değerlendirilebilir. Mekan kuramı açısından ise kent, yalnızca fiziksel bir yer değil; toplumsal ilişkiler tarafından sürekli yeniden üretilen bir anlam alanıdır. Sokak sanatı bu üretim sürecine müdahil olarak yıkımın izlerini dönüştürmekte ve kamusal alanı alternatif bir söylem alanına çevirmektedir. Bu bağlamda makale üç temel eksen üzerinde ilerlemektedir: travma ve hafıza ilişkisi, kamusal mekânın yeniden anlamlandırılması ve sanat aracılığıyla kentsel kimliğin yeniden inşası. Nitel araştırma yöntemi kapsamında literatür taraması, görsel analiz ve örnek olay incelemeleri aracılığıyla Saraybosna’daki sokak sanatı pratikleri çözümlenmektedir. Böylece çalışma, savaş sonrası toplumlarda kamusal sanatın üstlendiği çok katmanlı rolü ortaya koymayı ve Saraybosna örneği üzerinden kent, hafıza ve sanat arasındaki dinamik ilişkiyi tartışmayı amaçlamaktadır.

Sanatçı ve Kültürel Bellek

Moles, sanatçıyla ilgili düşüncesinde “Sanatçı, artık maddeyle değil düşünceyle ya da yöneticilerle çarpışıyor. Artık yaşamıyla ilgili değil, yaşamın anlamı konusunda kuşku duyuyor. Artık yapıt yaratmıyor, yapıtlar yaratmak için düşünceler yaratıyor...Artık karar vermiyor, deniyor, düzeltiyor, daha iyiye götürüyor”(Moles’ten Akt. Ragon, 2009, s.165).Vurgusundan hareketle, sanatçının sadece üreten değil, düşünen ve bununla ilgili bir şeyler yapmak üzere hareket ederken, bir şeyleri de göze alan, çok yönlü çalışma içinde olduğunu, bilimsel manada kuşkucu davranarak ve deneysel yaklaşımlarla ilerlediğine dikkat çeker. Özden ise “Sanatçının, içinde yaşadığı dönemin koşullarına ve yaşam deneyimine bağlı olarak söz söyleme stratejisi geliştirdiğinden...” (Özden, 2015: 42) söz ederken Ötgün de “sanatçının kimliğinin oluşumunda tarihsel, toplumsal, kültürel ve siyasal yapının önemli rol oynadığını, yaratımdaki ruhsal etkileşimin ise başka bir boyut” (Ötgün, 2014: 66) olduğunu ifade eder. Buradan

hareketle, sanatçının yaptığı sanatının, içinde yaşadığı coğrafyadan, dönemin koşullarından, politikasından, kültüründen etkilendiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yaratım sürecinde yaşadığı her şey sanatçıyı etkiler. Duygusal etkilenme, özgür davranamama, düşüncesini istediği şekilde kelimelere dökememe vb. nedenlerle estetik kaygılarından uzaklaştırabilir. Sanatçının anlatacak birden çok hikâyesi vardır ama yolları farklıdır. Bu manada ise kamusal alanlarda yapılan çalışmalar sanatçılar için geniş sergileme ve dışa vurumculuk için uygun ortamlar olarak seçilebilir. Toplumsal konuların açık alanlara yapılması malzemenin önemsizliği, düşünce gücünün etkisini güçlü kılabilir. Sanat hep güzeli sergilemek değildir. Sanatçının dili bazen hatırlatmak, yaşanan kötülükleri unutturmamak bazen de kültürel belleği taze tutmak için sivrilerdir. Aslında tam da olması gerektiği gibidir. Nesillerden nesillere aktarılan görsel bellektir. Oradan geçen herkes görür, geçer, bakar, bakamaz, görmez ama hatırlar. Çalışmanın orada olmasıyla ilgilidir, duvara çizilen her neyse bir amaca hizmet eder ve yansıtma görevini görür. Duvar orada durduğu, yıkılmadığı, silinmediği sürece birilerinin canını acıtır ya da sağaltım sağlar. Duvar resimleri, kamusal ve kentsel niteliğinin ötesinde, aynı zamanda bir iletişim aracıdır (Entman,1993: 52).

Kamusal Mekân ve Kültürel Bellek Olarak Saraybosna

Saraybosna, tarihsel olarak farklı kültürel katmanların üst üste biriktiği bir kenttir. Bu birikim yalnızca mimari dokuda değil, kamusal alanın kullanım biçimlerinde ve görsel kültür pratiklerinde de izlenebilir. Kent mekânı, toplumsal ilişkilerin ve tarihsel deneyimlerin somutlaştığı bir yüzey olarak düşünüldüğünde, belleğin yalnızca zihinsel değil mekânsal olarak da üretildiği görülmektedir. Kolektif bellek kuramı, geçmişin bireysel hafızalardan ziyade toplumsal çerçeveler içinde anlam kazandığını ileri sürmektedir (Halbwachs, 1992). Bu çerçevede kamusal alan, belleğin görünür hâle geldiği ve yeniden üretildiği bir temsil alanı işlevi görmektedir.1990'lı yıllardaki savaş süreci,

kamusal mekânın anlamını dönüştüren tarihsel bir eşik oluşturmuştur. Ancak savaşın kendisinden ziyade, savaş sonrası dönemde kamusal yüzeylerin nasıl yeniden anlamlandırıldığı bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Lefebvre'nin (1991) mekânın üretimi yaklaşımı doğrultusunda kent, sabit bir fiziksel yapı değil; toplumsal pratikler aracılığıyla sürekli yeniden kurulan dinamik bir alandır. Sokak sanatı bu yeniden kurma sürecine müdahil olan önemli bir görsel pratiktir. Kamusal alanın eleştirel ve katılımcı bir söylem alanı olduğu yönündeki yaklaşım (Habermas, 1989), Saraybosna bağlamında sokak sanatının işlevini anlamlandırmak açısından önemlidir. Duvar yüzeyleri, yalnızca mimari elemanlar değil; kolektif deneyimin kaydedildiği sembolik zeminlerdir. Bu nedenle sokak sanatı, bireysel estetik tercihlerin ötesinde, kent belleğinin görsel ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Sokak Sanatı ve Kent Kimliğinin Yeniden İnşası

Saraybosna'da sokak sanatı, savaş sonrası dönemde giderek görünürlük kazanan bir ifade biçimi hâline gelmiştir. Graffiti, mural ve stencil uygulamaları, kentsel yüzeyleri alternatif bir anlatı alanına dönüştürmektedir. Bu üretimler, resmi anıt ya da kurumsal sanat pratiklerinden farklı olarak gündelik yaşamın akışı içinde konumlanmakta ve doğrudan kamusal deneyime dâhil olmaktadır. Bu bağlamda sokak sanatı, kültürel belleğin görsel taşıyıcısı olarak işlev görmektedir (Assmann, 2011). Kentin farklı noktalarında karşılaşılan imgeler, metinler ve semboller, geçmişin izlerini güncel bağlam içinde yeniden yorumlamakta ve kentsel kimliğin çok katmanlı yapısını görünür kılmaktadır. Böylece kamusal mekân, yalnızca fiziksel bir dolaşım alanı değil; anlam üretiminin gerçekleştiği bir kültürel platforma dönüşmektedir. Šejla Kamberić'in çalışmaları, bireysel deneyim ile kolektif kimlik arasındaki gerilimi sorgulayan güçlü görsel anlatılar sunmaktadır. Sanatçının üretimi, kimlik, aidiyet ve temsil meselelerini uluslararası sanat ortamına taşıırken, Saraybosna'nın kültürel hafızasını küresel dolaşıma açmaktadır. Saraybosna'da kamusal

yüzeylerde üretilen duvar resimleri ve graffiti uygulamaları, yalnızca estetik müdahaleler değil; kolektif belleğin görsel taşıyıcıları olarak işlev görmektedir. Özellikle “Bosnian Girl” gibi çalışmalar, kamusal yazı kültürünü sanatsal üretime dönüştürerek kimlik ve temsil meselelerini görünür kılmaktadır. Geçmişten günümüze dek sanatın kamusal alanlarda kullanılması, şehirde ve gündelik hayattaki rolü sadece bir direniş ve eylem hareketi olarak algılanmaktadır. Tunalı, sanat ve politika arasındaki ilişkiyi “Siyasi aktivizm ile sanatsal temsil arasındaki gerilim, asırlık paradoksta hala varlığını sürdürmektedir. Politik ideolojileri çekici kılmak için sanatın gösterileşmesine yol açan siyasetin estetize edilmesi ve özerkliğe uygun düşen estetiğin politize edilmesi, böylece yaratıcı bir süreç olarak işleme gücüne” de (Tunalı, 2005, s.67) vurgu yaparak anlatır. Burada dikkat çeken bir diğer şey ise politik ideolojileri çekici kılmak için sanatın gösterileşmesidir.

Sanatçı Šejla Kamerić

1976 Sarajevo doğumlu sanatçı, Sarajevo Güzel Sanatlar Akademisi (Akademija likovnih umjetnosti), Grafik Tasarım bölümü mezunudur. 2000 yılına kadar Saraybosna'daki ‘Fabrika’ adlı yaratıcı ekipte Sanat Yönetmenliği yapan Kamerić, Avrupa Kültür Parlamentosu üyesidir. Fotoğraf ve video gibi araçları kullanarak açık bir sosyal bağlamı samimi bakış açılarıyla birleştiren çalışmaları vardır. Özellikle kamusal müdahaleler, çeşitli eylemler ve mekâna özgü enstalasyonlar, sanat yaklaşımının en önemli yönlerinden biridir (AB/Diğerleri, Falcı, Bosnalı Kız). Šejla Kamerić, Saraybosna'nın üç buçuk yıl süren kuşatması ve bombardmanı altında büyüyen Saraybosna sanatçı kuşağına mensuptur. Bu biyografinin gerçekliği ise sanatçının tavrını, sanat anlayışını ve pratiğini şekillendirmiştir. Hayatı savaşın içinde en acımasız şekilde öğrenmek zorunda kalmıştır. Šejla Kamerić'in çalışmalarının özü tüm bu yaşadıklarından oluşmaktadır. Eserlerinde iki temel nokta vardır: Dış dünya hakkında ortak deneyime dayalı kişisel bakış açıları; yerel toplumun güncel ahlaki ve sosyo-politik

konularla ilgili (veya bunlara karşıt) hassas meseleleridir. Kişisel deneyimlere dayalı varoluşsal değerler üzerine öz yansımalar: Şehrinin kuşatılması ve bombalanmasından sağ kurtularak yaşam ve ölüm arasındaki ince çizgiyi, önemli olanı önemsiz olandan ayırmayı, ihtiyaçlar hiyerarşisini tanımayı öğrenmiştir. Dunja Blažević'e göre; "Šejla için sanat, amaç değil, kendini tanımlamanın bir aracı olduğu anlamına gelir; kendi deneyimlerini, anılarını ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşmak veya onlarla yüzleşmek için bir iletişim aracıdır. Ak-siyomatik eserlerinden biri olan 'Bosnalı Kız' için, bunun doğrudan Srebrenitsa trajedisıyla bağlantılı olduğunu, ancak aynı zamanda sadece başkalarının bize karşı değil, bizim de başkalarına karşı önyargılarımızla da ilgili olduğunu söylüyor". (<https://scca.ba/zvono-award/the-zvono-award-2006/artists/sejla-kameric/>)

Görsel-1- "Bosnalı Kız"/ Bosnian Girl/ 2003, siyah beyaz fotoğraf, değişken boyutlarda, kamu projesi: Posterler, reklam panoları, kartpostallar/
<https://scca.ba/zvono-award/the-zvono-award-2006/artists/sejla-kameric/>

Görsel-1- Joško Tomasović'in yorumuna göre; "Bosnalı Kız, sanatçının portresinin üzerine Srebrenitsa kışlasındaki grafitinin yazıldığı siyah beyaz bir fotoğraftır. Grafitiyi ilk olarak Hollandalı bir asker Srebrenitsa'daki kışlanın duvarına yazmıştı (Hollanda Kraliyet Ordusu, 1992-1995 BM Barış Operasyonu kapsamında Bosna Hersek'te konuşlanmış ve bölgenin korunmasından sorumluydu). Srebrenitsa katliamının olaylarına açıkça atıfta bulunan eser; yine de bizi bu özel referans çerçevesini geride bırakmaya davet ediyor. "Öteki" (grafiti metni) ile "Kendisi" (beden) arasında belirgin bir diyalogsuzluk – altta yatan şiddetle uç noktaların doğrusal bir çatışması – oluşturarak, eser yeni bir kimlik kavramına, melez, saf olmayan, yapay ve bağlamsal olarak koşullandırılmış bir kimliğe ulaşıyor. Doğrusal bir şekilde (bir tavra indirgenmiş olarak) sunulan beden, grafitiyi bünyesine katıyor ve böylece yeni bir kimliğe kavuşuyor. "Son" Bosnalı Kız (ne grafitideki kız ne de sanatçının imgesiyle kişileştirilen kız), çokkültürlülüğün çelişkili bir taklidi olarak kendini gösteriyor".

Şejla Kamerić'in *Bosnian Girl* (2003) başlıklı çalışması, Saraybosna'daki savaş sonrası görsel kültür üretiminde kamusal alanın nasıl politik bir ifade zeminine dönüştüğünü gösteren çarpıcı bir örnektir. Sanatçı, Birleşmiş Milletler askerine atfedilen ve Bosnalı kadınlara yönelik aşağılayıcı bir ifadeyi içeren graffiti metnini, kendi portresiyle birleştirerek yeniden üretmiştir. Bu müdahale, kamusal yüzeyde yer alan anonim bir yazıyı bireysel ve sanatsal bir ifadeye dönüştürürken, aynı zamanda kolektif hafızanın görselleştirilmesine katkı sunmaktadır. Eserin en dikkat çekici yönü, metin ve imge arasındaki gerilim üzerinden kimlik, temsil ve ötekileştirme meselelerini tartışmaya açmasıdır. Graffiti, genellikle geçici ve marjinal bir ifade biçimi olarak değerlendirilirken, Kamerić bu dili dönüştürerek uluslararası sanat bağlamına taşımakta ve kamusal yazıyı eleştirel bir görsel söyleme dönüştürmektedir. Bu bağlamda eser, sokak sanatının yalnızca estetik bir müdahale değil; aynı zamanda politik bir dil ve kültürel bellek taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır (Assmann, 2011; Tunalı, 2005). Çalışma, Lefebvre'nin (1991) mekânın

toplumsal olarak üretildiği yönündeki yaklaşımıyla da ilişkilendirilebilir. Kamusal yüzeyde yer alan yazının yeniden bağlamlandırılması, mekânın anlamının sabit olmadığını; aksine, görsel ve söylemsel müdahalelerle sürekli olarak yeniden üretildiğini göstermektedir. Aynı şekilde Assmann'ın (2011) kültürel bellek kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, bu tür görsel üretimler geçmişin izlerini güncel bağlamda yeniden dolaşıma sokarak kolektif hafızanın sürekliliğini sağlamaktadır. Sonuç olarak *Bosnian Girl*, Saraybosna'da sokak sanatı ile çağdaş sanat arasındaki sınırların geçirgenliğini ortaya koyarken, kamusal alandaki görsel ifadelerin kent kimliğinin yeniden inşasında nasıl etkin bir rol oynadığını göstermektedir. Bu yönüyle eser, bireysel deneyim ile toplumsal hafıza arasında kurulan güçlü bir görsel köprü olarak değerlendirilebilir.

Sanatçı Adela Jušić

1982, Sarajevo doğumlu sanatçı, Sarajevo Güzel Sanatlar Akademisi (Akademija likovnih umjetnosti), resim bölümü mezunudur ve aynı kurumda yüksek lisans yapmıştır. Bosna-Hersekli sanatçı; video, performans ve feminist sanat pratikleriyle tanınır. Çalışmalarında savaş, hafıza, kadın emeği ve kişisel anlatılar öne çıkar. Kişisel arşivler ve anlatılar üzerinden toplumsal belleğin cinsiyet boyutunu görünürlük kılmaktadır. Kamusal ve özel alan arasındaki sınırları tartışmaya açmaktadır. Bu sanatçıların üretimleri, sokak sanatıyla doğrudan örtüşmese de kentteki görsel kültür ortamının hafıza ve kimlik ekserinde şekillendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Yerel sokak sanatçıları ise doğrudan kamusal yüzeylerde üretim yaparak belleği gündelik hayatın bir parçası hâline getirmektedir. Sanatçının yaptığı müdahaleler, sanatın kurumsal mekânların dışına taşarak demokratik bir ifade alanı oluşturduğunu göstermektedir (Habermas, 1989). Aynı zamanda genç kuşaklar için katılımcı ve kolektif üretim pratikleri geliştirme imkânı sunmaktadır. Sanatçı Adela Jušić'in "Aşkın Emeği (The Labor of Love)" adlı işi: Annesinin savaş sırasında

günlük hayatta verdiği emeği (ör. örgü, bakım, üretim) merkeze alır. Kadın emeğini görünür kılan, duygusal ve politik bir video/performatif çalışmadır. Savaşın “görünmeyen” taraflarını (ev içi emek, bakım) sanat üzerinden kayıt altına alır.

Sanatçı Andrej Đugandžić

Doğum tarihi kamuya açık kaynaklarda net olarak belirtilmemektedir. Sarajevo doğumludur. Sarajevo Güzel Sanatlar Akademisi (Akademija likovnih umjetnosti) bünyesinde grafik tasarım ve görsel iletişim alanında eğitim almıştır. Saraybosna merkezli çağdaş sanatçı ve grafik tasarımcıdır. Kamusal alanda üretimi, grafik dil ve dijital estetikle öne çıkar. Dijital kolaj, tipografi ve görsel manipülasyonu bir arada kullanır. Sokak sanatı (grafiti/poster) ile dijital tasarımı birleştirir. Kamusal alanı, politik mesaj üretme, kent estetiğini dönüştürme ve genç kuşakla iletişim kurma aracı olarak kullanır. Sanatsal odak noktası, Post-sosyalist kimlik, kent kültürü ve görsel propaganda estetiği, grafik tasarım ile sanat arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Sosyal medya ve sokak yüzeyleri arasında hibrit bir üretim alanı kurar. Adela Jušić, sanatsal odak noktası olarak feminist, politik ve anlatı temelli bir yaklaşım benimser. Video, performans ve arşivsel materyallerle kolektif hikâyeler kurar.

Sanatçıların Çalışmalarının Amacı

Baykam; “Olayın özünde ise, sanat ve sanatçı, her şeyden önce özgürdür. Sanatçı, çağının tanığı ve gelmekte olan dönemlerin nabzını en iyi tutan odaklardan biri olarak, kendi bireysel öznel kararlarını, tek başına ve hiçbir toplumsal, mali, siyasi baskı hissetmeden alabilmelidir (Baykam, 2001:212-213). Şeklinde ifade eder. Bu doğrultuda baktığımızda sanatçıların çalışmalarını daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Kamerić’in çalışma amacı, savaş sonrası kimlik kırılmalarının görünür kılmak ve toplumsal ötekileştirme ve stereotiplere karşı

durmaktır. Jušić'in çalışma amacı savaşın bireysel ve ailevi hafızadaki izlerini aktarmak ve kadın deneyimini tarih yazımına dahil etmektir. Sanatçıların çalışmalarında kullandığı yöntemlere bakacak olursak Kamberić'in görsel çarpıcılık, doğrudan mesaj ve kamusal yüzey kullanımı ile metin + imge birlikteliğini kullandığını görürüz (ör. afiş estetiği). Jušić, anlatı kurma, video-performans ve sözlü tarih teknikleri ile arşivsel belgelerle kişisel hikâyeyi birleştirir.

Kamberić, kamusal alanı doğrudan kullanır (poster, billboard, duvar yüzeyleri), sokak sanatına yakın, müdahaleci ve görünür stratejiler uygular. Jušić, daha çok galeri ve video temelli işler ve kamusal alan dolaylıdır. Sokak sanatından ziyade anlatı temelli kamusal bellek üretimi üzerine çalışır. Kamberić, görsel şok etkisiyle kültürel stereotiplere karşı direniş gösterir ve kadın kimliği üzerinden politik eleştiri yapar. Jušić, hikâye anlatımıyla sessizleştirilmiş tarihleri görünür kılar. Feminist direnişi merkeze alır.

Kolektif Hafıza ve Travma

Kamberić, travmayı simgesel ve doğrudan imgelerle temsil eder. Kamusal yüzeylerde kolektif hafızayı tetikler. Jušić, travmayı kişisel anlatılar ve tanıklıklar üzerinden işler. Belleği daha içsel ve katmanlı biçimde kurar.

Kentsel Kimliğin Yeniden Üretimi

Kamberić, şehir yüzeylerini dönüştürerek Saraybosna'nın görsel kimliğine müdahale eder. Mekânı politik bir ifade alanına çevirir. Jušić, kent kimliğini doğrudan mekân üzerinden değil, anlatı ve hafıza üzerinden yeniden kurar.

Görsel-2- Adele Jusic ve Anderia Dugandzic, Aşkın Emeği/
Kamusal alanda dijital kolaj ve grafiti. “Evim sizin de evinizdir”
adlı karma sergi için üretilmiştir ve Saraybosna Hersek Tarih
Müzesindedir. 2014 (Fotoğraf: Sanatçıların izniyle).

Görsel-3- Adele Jusic ve Anderia Dugandzic, Aşkın Emeği/
Kamusal alanda dijital kolaj ve grafiti. “Evim sizin de evinizdir”
adlı karma sergi için üretilmiştir ve Saraybosna Hersek Tarih
Müzesindedir. 2014 (Fotoğraf: Sanatçıların izniyle).

Kamusal Sanatın Savaş Sonrası Rolüne Katkı

Lefkoşa’nın kuzeyinde birçok duvar resmi projesi gerçekleştiren Batu Gündal’a göre: “ Genelde her duvar resmi görünürlük ve bilinirlik gibi somut bir ihtiyaca cevap vererek başlasa da kamusal alana yerleştiği anda anlamı genişleyip toplumsal bir ilişkiye dönüşüyor. Halk eseri gündelik rotalarında tekrar tekrar deneyimledikçe onunla bir alışkanlık teması kuruyor bu temas zamanla aidiyet, hatırlama ve ortak hafızaya dönüşüyor (Gündal’dan Akt. Aksoy, 2026: s.56). Kamerić’in çalışmalarında da kamusal sanatın görünürlük, yüzleşme ve şok etkisi yaratma gücünü göstermesinin etkisiyle, sokak sanatı ile kolektif hafıza arasında güçlü bağ kurar. Jušić, kamusal sanatın anlatı, arşiv ve tanıklık üretme kapasitesini ortaya koyar. Disiplinlerarası (sanat + tarih + toplumsal cinsiyet) katkı sağlar. Genel olarak karşılaştırdığımızda ise Kamerić, dışavurumcu, kamusal, doğrudan ve görsel olarak çarpıcıdır. Jušić, anlatısal, içsel, arşivsel ve performatiftir. Đugandžić ise sosyal medya ve sokak yüzeyleri arasında hibrit bir üretim alanı kurar. Sokak sanatı (grafiti/poster) ile dijital tasarımı birleştirir.

Görsel-4- “Saraybosna Gülleri” Sarejova şehri Baş çarşı /
Fotoğraf: Şükran Bulut

Görsel-4- Saraybosna Gülleri, savaş sonrası adeta şehir dokusuna kazınmıştır. Savaş sırasında düşen havan toplarının asfalta açtığı kraterler, daha sonra kırmızı reçineyle doldurularak kalıcı bir anıt haline getirilmiştir. “Saraybosna Gülü” denmesinin sebebi ise ortaya çıkan görüntünün açan bir çiçeği andırmasıdır. Bu izlere halk Saraybosna Gülleri adını vermiştir ve tam da o noktada bir ya da birden fazla kişinin hayatını kaybettiğini hatırlatır. Şehrin dört bir yanına dağılmış izler, savaşın, yaşamın her yerinde olduğunu gösterirken, halkın da hiçbir yerde güvende olmadığını kanıtlar. Şehirde savaşın kötü izleri silinmemiş onun yerine görünür kılınmıştır.

Görsel-5-6-Sarejova şehrinde duvarlara yapılan grafiti örnekleri /
Fotoğraf: Şükran Bulut, 2026

Görsel-6- Hayalet gibi görünen bina savaş sırasında kurşunlanarak bu hale getirilmiştir. Özellikle toplumsal hafızayı canlı tutması ve savaşın toplum üzerinde yarattığı derin tahribatın etkilerinin

unutulmaması amacıyla yenilenmeden olduğu gibi bırakılmıştır. Şehir merkezinde bu şekilde bırakılmış olan çok sayıda binaya rastlanmaktadır. Kültürel bellek ve toplumsal hafıza savaşın kötü izlerini silmeden iyileşmeye yönelse de diğer yandan insanlığa önemli bir mesaj vermektedir. Tüm dünyada meydana gelen savaşların ardından yok olan şehirler ya da insanlar değildir, kaybedilen insanlıktır.

Görsel-7- Sarejova sokakları ve grafiti / Fotoğraf: Şükran Bulut, 2026

Görsel-8-9- Sarejova sokakları ve grafiti / Fotoğraf: Şükran Bulut, 2026

Sonuç

Sonuçta, toplumsal devrimlerin ve ütopyik toplumların örgütlenmesinde sanata biçilen rol bir “toplumsal sanat” bilinci geliştirir (Artun, 2010: 11). Saraybosna örneği, sokak sanatının yalnızca estetik bir müdahale değil; kamusal mekânın anlamını yeniden kuran bir kültürel pratik olduğunu gösterir. Aynı zamanda görsel bellek ve kent-sel kimlik o şehrin yaşanmışlıklarını da anlattığı ve görünür kıldığı için önemlidir. Yaşanan savaşların ardından geride kalanların sarılamayan acı ve travma hikâyeleri kalır. Kamusal alan, belleğin görünür hâle geldiği ve yeniden üretildiği bir temsil alanı işlevi görmektedir (Halbwachs, 1992; Lefebvre, 1991). Bu yönüyle araştırmanın, tarih, sanat ve kültürel bellek adına alana katkısı olabilir. Ayrıca sokak sanatı, sanat değil, söylem alanı, duvar yüzey değil, hafıza taşıyıcısı, grafiti ise vandalizm değil, politik dil olarak görülebilir.

Kaynakça

- AKSOY, T. (2026). Duvarlardaki Bellek, Plastik Sanatlar, Gündal'dan Akt. Aksoy, s.56, Milliyet Sanat Dergisi, Mart 2026 Sayı:803, Milliyet Gazetecilik ve Yayıncılık A. Ş. İstanbul.
- ARTUN, A (2010), “Sanat Manifestoları - Avangard Sanat ve Direniş”,s.11, İletişim Yayınları –Sanat Hayat, İstanbul.
- ASSMANN, J. (2011). Cultural memory and early civilization. Cambridge University Press.
- LEFEBVRE, H. (1991). The production of space. Blackwell.
- BAYKAM, B.(2001). Binyıl Kırılması, s.212-213, Piramid Yayıncılık-İstanbul.
- ENTMAN, R. (1993).Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. Journal for Communication.
- HABERMAS, J. (1989). The structural transformation of the public sphere. MIT Press.
- HALBWACHS, M. (1992). On collective memory. University of Chicago Press.
- KAMERİĆ, Š. (2003). Bosnian Girl [Photograph/Poster].
- RAGON, M. (2009). Modern Sanat, Çev: Vivet Kanetti, 1. Baskı Eylül 2009, ISBN:978-605-60600-8-3 Hayalbaz Kitap Sanat Kuramları-İstanbul.
- ÖTGÜN, C. (2014). Sanatçı Kimdir? Nasıl Yaratır? Kimin İçin Yaratır? Cumhuriyet Üniversitesi'nin 40.Yılında I. Uluslararası Güzel Sanatlar Bilimsel Araştırma Günleri (GUSBAG), 12-13 Mayıs 2014/ Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları Sivas
- ÖZDEN, L.(2015). Çağdaş Sanatta Gösteriye Dönüşen Acı, İstanbul Aydın Üniversitesi Aydın Sanat Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, ISSN:2149-3960, Yıl:1 Sayı:2 2015-İstanbul.
- TUNALI, T. (2005), The Paradoxical Engagement of Contemporary Art With Activism and Protest P.65,ISBN 978-3-3145297-5 (e-Book), DOI 10.100/978-3-319-45297-5, Library of Congress Control Number: 2017940527

Görsel Kaynakça

- Görsel-1-<https://scca.ba/zvono-award/the-zvono-award-2006/artists/sejla-kameric/>Erişim Tarihi:17.03.2026 /Saat: 10.30
- Görsel-2- <https://artmargins.com/live-solidarity/> Erişim Tarihi:17.03.2026 / Saat: 10.30
- Görsel-3-<https://artmargins.com/live-solidarity/> Erişim Tarihi:17.03.2026 / Saat: 10.30
- Görsel-4-“Saraybosna Gülleri” Sarejova şehri Baş çarşı / Fotoğraf : Şükran Bulut 2026
- Görsel-5-6-Sarejova şehrinde duvarlara yapılan grafiti / Fotoğraf: Şükran Bulut 2026
- Görsel-7- Sarejova sokakları ve grafiti / Fotoğraf: Şükran Bulut 2026
- Görsel-8-9- Sarejova sokakları ve grafiti / Fotoğraf: Şükran Bulut 2026

SOCIAL RESEARCHES BOOK-7

TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR 'KİTABI

7

"dün"den öğrendiklerinle
"bugün"ü yaşamak
"yarın"ları aydınlatır.

E-ISBN 978-625-8686-45-6

9 786258 686456